

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nevfel SOYLU

İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA
BÜYÜK GÜNAH MESELESİNE BAKIŞI

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nevfel SOYLU

İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA
BÜYÜK GÜNAH MESELESİNE BAKIŞI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Nevfel SOYLU'nun bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fatma Asiye ŞENAT (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğretim Üyesi Hatice TEBER (İmza)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Eyüp YAKA (İmza)

Tez Başlığı: İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Büyük Günah Meselesine Bakışı

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 26 / 09 /2022

Mezuniyet Tarihi : / /2022

(İmza)
Prof. Dr. Ebru İÇİGEN
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İmam Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ında Büyük Günah Meselesine Bakışı” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

27/09/ 2022

İmza

Nevfel SOYLU

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

15 / 09 / 2022

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Nevfel SOYLU
Öğrenci Numarası	20185249017
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER
Yüksek Lisans Tez Başlığı	İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Büyük Günah Meselesine Bakışı
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	
Rapor Tarihi	29.09.2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: Alıntılar dahil:
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
TRANSLİTERASYON SİSTEMİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE GÜNAH KAVRAMI VE BÜYÜK GÜNAH MESELESİ

1.1. Günahın Tanımı	10
1.2. Kur'an-ı Kerîm'de Günah Anlamında Kullanılan Kelimeler	12
1.2.1. İsm	12
1.2.2. Zenb	13
1.2.3. Cürm	14
1.2.4. Seyyie, Sû'	15
1.2.5. Günah ile İlişkili Kavramlar	15
1.2.5.1. Küfür	15
1.2.5.2. Şirk	20
1.2.5.3. Nifak	21
1.2.5.4. Fısk	27
1.3. İslam Düşünce Tarihinde Büyük Günah Meselesi ve Gelişim Süreci	28
1.3.1. Kebirenin Tanımı	29
1.3.2. Günahların Büyük ve Küçük Günahlar Olarak Tespiti ve Sınıflandırılması	30
1.3.3. Hz. Peygamber Döneminde Kebire Meselesi ile İlişkili Yaşanan Olaylar	35
1.3.3.1. Tebük Seferine Katılmayanlar	36
1.3.3.2. Hilâl b. Ümeyye'nin Liân Meselesi	38
1.3.3.3. Sahabîlerin Yaşadıkları Diğer Olaylar	38
1.3.4. Halifeler Döneminde İslam Toplumunda Yaşanan Siyâsî Olaylar ve Büyük Günah/Kebîre İlişkisi	39
1.3.4.1. Cemel Vakası	40
1.3.4.2. Sıffîn Savaşı	43
1.4. Büyük Günah İşleyen Kişinin Dünya ve Ahiretteki Durumu ve İslam Mezheplerinin Büyük Günah Meselesine Yaklaşımları	46
1.4.1. Havâric	46

1.4.2.	Mürchie.....	49
1.4.3.	Mu'tezile.....	53
1.4.4.	Mâtüridiyye	55
1.4.5.	Eş'arî.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

TE'VİLÂTÜ'L -KUR'AN'DA BÜYÜK GÜNAH MESELESİ

2.1.	Mâtürîdî'ye Göre Büyük Günahın Tanımı ve Mahiyeti	59
2.2.	Te'vîlâtü'l -Kur'an'da Büyük Günah ile İlgili Bazı Kavramlar	62
2.2.1.	İman	62
2.2.2.	Lemem	63
2.2.3.	İrcâ	65
2.2.4.	İnkâr.....	67
2.3.	Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Büyük Günah Meselesine Bakışı ile İlgili Tespitler.....	68
2.3.1.	İlk Günah ve Hz. Âdem'in Cennetten Çıkarılması.....	68
2.3.2.	İnsanın Yaratılış Özellikleri ve İnsanları Günaha Sevk Eden Etkenler.....	71
2.3.2.1.	İnsanın Günah İşleyebilecek Yapıda Yaratılması	72
2.3.2.2.	İnsanın Zayıf Yaratılmış Olması	72
2.3.2.3.	Şeytanın Vesvesesi	75
2.3.2.4.	Dünya Hayatının Cazibesi.....	75
2.3.3.	Büyük Günah İşleyenin İmanı Meselesi.....	75
2.3.4.	Büyük Günah İşleyenin Şeytana İtaat Etmiş Olup Olmayacağı.....	77
2.3.5.	Allah'a Karşı Haddi Aşanların Durumu	77
2.3.6.	Cennetin Müttekîler İçin, Cehennem Kâfirler İçin Hazırlanması	78
2.3.7.	Cennet ve Cehennem Ebediliği	79
2.3.8.	Metafizik Varlıklar ve Günah.....	84
2.4.	Mâtürîdî'ye Göre Günahtan Geri Dönüş Tövbenin Tanımı	87
2.5.	Te'vîlâtü'l -Kur'an'da Tövbe ile İlgili Bazı Kavramlar	88
2.5.1.	İstiğfar.....	88
2.5.2.	Evbe	88
2.5.3.	Enâbe	89
2.5.4.	Hıtta	89
2.5.5.	Afv.....	90
2.6.	Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Tövbe Meselesine Bakışı ile İlgili Tespitler.....	91
2.6.1.	Günahların Affında Tövbenin Gerekliliği	91

2.6.2.	Hız. Âdem'in Tövbesi	94
2.6.3.	Tövbenin Kabul Edilmesinin Şartları	95
2.6.3.1.	Tövbenin Günahtan Hemen Sonra Yapılması.....	95
2.6.3.2.	Tövbenin Nasûh/Samîmî Olması	96
2.6.3.3.	Tövbeden Sonra Kendini Düzeltme	97
2.6.4.	Mâtürîdî'nin Tövbe Kelimesi Geçen Bazı Ayetleri Tefsîri ve Tespitleri.....	97
2.6.5.	Allah'ın Kullarına Karşı Merhametli Oluşu ve Tövbe.....	102
2.6.6.	Büyük Günahtan İşleyenlerin Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmemesi Gerektiği 104	
2.6.7.	Tövbe Edenlere Meleklerin İstiğfâr Etmesi.....	105
2.6.8.	Büyük Günahların Sadaka ile Bağışlanması	106
2.6.9.	Günahların Şefaât ile Bağışlanması.....	107
2.6.10.	Tövbe Etmeyenlerin Durumu	107
2.6.11.	Tövbeleri Asla Kabul Edilmeyecek Olanlar	108
SONUÇ		111
KAYNAKÇA.....		114
Ö Z G E Ç M İ Ş		120

KISALTMALAR LİSTESİ

a.mlf.	: aynı müellif
as.	: aleyhisselam
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: İbn, bin
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
c.	: cilt
çev.	: çeviren
derl.	: derleyen
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DiB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İA.	: İslam Ansiklopedisi
Krş.	: Karşılaştır
md.	: maddesi
r.a.	: Radiyallahu anhu/anhum / Rahmetullahi aleyh
s.	: sayfa
ss.	: sayfadan sayfaya
sav.	: Sallallahu aleyhi vesellem
sy.	: sayı
trc.	tercüme eden
thk.	: tahkik eden.
ts	: tarihsiz
UÜİF.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
yay.	: yayınları, yayınevi
yy.	: yayın yeri yok

TRANSLİTERASYON SİSTEMİ

Arap-Fars Alfabeti	İslâm Ansiklopedisi	DİA
آ	A	, A
آ	Ā	Â
ا	Ī	
ا	O, U	
او	Ō, Ū	Ū
ء		
ي	Ī	Î
ب	B	B
پ	P	
ت	T	T
ث	S	S
ج	C	C
چ	Ç	
ح	H	Ĥ
خ	H	Ĥ
د	D	D
ذ	Z	Z
ر	R	R
ز	Z	Z

SESLİ HARFLER

اَ	A, E	A, E
اِ	I, Ī	I, Ī
اُ	O, Ō, U, Ū	O, Ō, U, Ū

Arap-Fars Alfabeti	İslâm Ansiklopedisi	DİA
ج	J	
س	S	S
ش	Ş	Ş
ص	Ş	Ş
ض	Z	Z, D
ط	T	T
ظ	Z	Z
ع		
غ	G	G
ف	F	F
ق	K	K
ك	K	K
گ	G	
ل	L	L
م	M	M
ن	N	N
و	V	V
ه	H	H
ی	Y	Y

اَ	Ā	Â
اِ	Ī, Ī̄	Î
اُ	Ō, Ō̄, Ū, Ū̄	Ô, Ū

ÖZET

Bu çalışmada İslam düşünce tarihinde ilk dönemden başlayarak İslam alimlerinin ilgilendiği konulardan biri olan büyük günah/kebîre meselesine, İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l- Kur'ân* isimli tefsirinde bakışı ele alınmıştır. *İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l- Kur'ân'ında Büyük Günah Meselesine Bakışı* başlıklı çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın konusu ve amacı, önem ve yöntemi belirtilmiş, İmam Mâtürîdî ve eserleri hakkında kısa bilgi verilmiştir. Birinci bölümde; günahın ne olduğu tespit edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de nasıl geçtiği, günah anlamında hangi kelimelerin kullanıldığı belirlenip hakkında bilgi verilmiştir. Hz. Peygamber (sav.) ve halifeler döneminde büyük günah kapsamına giren bazı olaylar örnek olarak alınmıştır. İslam toplumunda iç çatışmalara ve hatta ciddi bölünmelere neden olan, büyük günah meselesinin ortaya çıkışının tarihi süreci verildikten sonra büyük günahın nasıl tanımlandığı ve sınıflandırıldığı tespit edilmiştir. Bu bölümde İslam mezheplerinin büyük günah meselesine yaklaşımları ve büyük günah işleyen kişinin dünya ve ahiretteki durumuyla ilgili görüşleri de ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde; Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ında büyük günah meselesine bakışı üzerinde durulmuştur. Onun büyük günah meselesine yaklaşımı ve buna bağlı olarak lemem, iman, irca, inkâr gibi kavramları ele alış biçimi irdelenmiştir. Bunun yanında insanı günaha sevk eden etkenleri tespiti ve insanın fıtratı ile ilgili yorumları, cehennem ebediliği ve büyük günah işleyen/ mürtekb-i kebîrenin cehennemdeki durumu hakkındaki görüşleri irdelenerek onun bu konularda izlediği yol ve yöntem belirlenmiştir. Bu konularda seçtiği yorumların gerekçeleri incelenerek, tefsir ve tevilini yaparken ortaya koyduğu usulün tutarlılığı değerlendirilmiştir. Büyük günahın bağışlanması ile ilgili olarak Mâtürîdî'nin *Te'vîlât*'ında üzerinde durduğu tövbenin ne olduğu, insanın affı konusu, günahların tövbeli-tövbesiz bağışlanması, kabul edilmeyecek tövbe, tövbenin kabul şartları, tövbenin gerekliliği gibi meseleler belirlenerek, onun bu konudaki düşünceleri tespit edilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışma sürecinde elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kebîre, Büyük Günah, Te'vîlât, Mâtürîdî, Tövbe.

SUMMARY

THE CONCEPT OF MAJOR SIN IN IMAM MĀTURĪDĪ'S TE'VĪLĀTU'L-QUR'ĀN

In this study, Imam Māturīdī's view on the issue of great sin/kabir, which is one of the issues that Islamic scholars have been interested in, starting from the first period in the history of Islamic thought, in his commentary named *Ta'wīlātu'l-Qur'ān* is discussed. The study titled Imam Māturīdī's View on the Issue of Major Sin in the *Ta'wīlātu'l-Qur'ān* consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction section, the subject and purpose, importance and method of the research are stated, and brief information is given about Imam Māturīdī and his works. During the period of the Prophet and the caliphs, some events that were included in the scope of major sins were taken as examples. After giving the historical process of the emergence of the major sin issue, which caused internal conflicts and even serious divisions in the Islamic society, it was determined how the major sin was defined and classified. In this section, the approaches of the Islamic sects to the issue of major sin and the views of the person who committed a major sin in this world and in the hereafter are also discussed. In the second part of the study, In Māturīdī's *Ta'wīlāt*, his view on the issue of great sin is emphasized. His approach to the issue of great sin and, accordingly, the way he handled concepts such as lamam, faith, irca, and denial were examined. In addition, by examining the factors that lead people to sin, his interpretations about the nature of man, the eternity of hell and the situation of the grave sinner/murteb-i kabir in hell, his path and method in these matters were determined. By examining the reasons for the interpretations, he chose on these issues, the consistency of the method he put forward in his tafsir and interpretation was evaluated. Regarding the forgiveness of great sin, issues such as repentance, which Māturīdī emphasizes in his *Ta'wīlāt*, the subject of forgiveness of man, the forgiveness of sins with repentance and repentance, the repentance that will not be accepted, the acceptance conditions of repentance, the necessity of repentance have been determined and his thoughts on this subject have been determined. In the conclusion part, the findings obtained during the study were evaluated.

Keywords: Kabir, Great sin, *Ta'wīlāt*, Māturīdī, Repentance.

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ kutsal kitabında "...*Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim...*" (Mâide 5:3), "*Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.*" (En'am 6:153) buyurarak, insanlar için seçtiği dinin İslâmiyet olduğunu ve bu dine uyulması gerektiğini buyurmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in müminlere rehberliğini asırlar boyu yapmış ve yapmaya da devam edecek olması hasebiyle ilâhî kelâmın anlaşılması nüzulünün başlangıcından itibaren Müslümanların en büyük amacı olmuştur. Allah Teâlâ'nın muradına uygun olarak Kur'an'ın mesajını en doğru şekilde anlama çabaları tarih boyunca zengin bir tefsir literatürü ortaya çıkarmıştır. Kur'ân-ı Kerîm kendisini anlayıp yorumlamaya gayret gösteren muhataplarının zihninde tasavvurlar oluşturup onların imanını inşa ederken bazı kavramlar sunmuştur. Örneğin Kur'an'da günahı ifade etmek için kebîre, lemem vb. kavramlar kullanılmıştır. Allah tarafından bildirilen dini kabul ettikleri halde insanlar, doğaları gereği kişisel duygu, öfke ve hırs gibi zafiyetlerine yenik düşerek dini yasakları ihlal ederek büyük veya küçük olarak isimlendirilen günah ve suçları işlemektedirler. Bu insanlardan yaptığı hata veya yanlışın farkına varıp pişmanlık duyup tövbe edenler olduğu gibi tam tersi yaptıklarına ısrarla devam edenler de bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de dini inkâr eden ya da onun kurallarına uymayan kimselerin, Allah'ın affedebileceği bazı suç ve cezalar dışında ahiret hayatında cezalandırılacağı bildirilmiştir. İnanan insanların dinin getirdiği yasaklardan bir ya da birkaçını işlediğinde dünya ve ahiretteki durumunun ne olacağı tartışılan bir meseledir. Bu durum ve kavramların anlaşılmasında bazen insan zihninden bazen de sosyal ve psikolojik etkenlerden, kültür farklılıklarından, siyasi ortamdan ve mensubu olunan mezhepten kaynaklanan anlayış ve yorum farklılıkları ortaya çıkmıştır.

Bu tez çalışmasında Mâverâünnehir coğrafyasında yaşayan ve Ehl-i sünnet ve'l-cemaat kavramının oluşmasında çok önemli bir rolü olan Mâtürîdîliğin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlât'ül- Kur'ân* isimli tefsirinde büyük günah konusu ve bu konuya bağlı diğer meseleleri ele alış biçimi, İslâm'ın ilk asrından kendi asrına kadar bu konuda yaşanan tartışmalara bakışı, bunları ele alış, büyük günah/kebîre kavramından etkilenişi ve bu kavramın gelişim sürecine etkisi araştırılmıştır. Çalışmamız üzerinde durduğumuz konunun amaç, önem ve yönteminin belirtildiği, müellifimiz Mâtürîdî ve eseri *Te'vîlât'ül- Kur'ân* hakkında kısaca bilgi verilen giriş, günah ve günah meselesi ile ilgili sürecin üzerinde durulan

birinci bölüm, Mâtürîdî'nin büyük günah meselesine bakışını ve yine bu kavramla yakından ilgisi olan tövbe kavramına Mâtürîdî'nin bakışını ele aldığımız ikinci bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Tez çalışması sürecinde bana rehberliklerinden ve katkılarından dolayı kıymetli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Hatice TEBER'e teşekkür ederim.

Nevfel SOYLU

Antalya, 2022

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerîm’de ilk insan Hz. Âdem (as.) ve eşi Havva’nın kıssası anlatılır. Konu şu şekilde geçer: “Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce Cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikinizde kendi kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.”¹ Hz. Âdem (as.) ve eşi cennette imtihan edilerek bir hata yapmamaları için uyarılmışlardır. Bir müddet sonra bu uyarıya rağmen hata yapıp pişman olmuşlar ve “Her ikisi; Rabbimiz! Kendimize yazık ettik; eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz...”² diye yakarışlarda bulunmuşlardır. Allah’tan af dileyip tövbe etmişlerdir. Şu bir gerçektir ki tarihte ilk hata veya unutma ilk insan Hz. Âdem (as.) ve Havva ile başladığı gibi akabinde bu hatadan ve unutmadan dolayı ilk tövbe ve pişmanlık yine onlardandır. Allah Teâlâ son vahyi Kur’ân-ı Kerîm’de onların cennetten çıkarılması ve tekrar O’nun rahmetiyle rızasına kavuşmasını anlatarak insanlığa ders vermektedir.

İnsanoğlunun yaratılışından beri günah işlemesi ya da hata yapması, bunlardan pişman olarak Allah’tan af dilemesi (tövbe etmesi) kıyamete kadar sürecek bir olgudur. Kur’ân-ı Kerîm’de buyurulduğu üzere dünyada imtihan edildiği için insanın hem kötü hem de iyi olma yetenekleri fitratındandır.³ Özgür iradesi ile Allah yolunda gidip gitmeme kararı kendisine bırakılmış ancak şeytana kanma/alданma veya nefesine uyma gibi vs. nedenlerle günah işlerse Allah Teâlâ yine de kulunu yalnız bırakmamış, içine düştüğü bu durumdan çıkabilmesi ve arınabilmesi için ona tövbe yollarını gösterip fırsatlar sunmuştur. Kul istediği an Rabbinin yoluna tövbe ederek dönebilir ve kulluğunu yaparak O’nun rızasına kavuşabilir.

I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ehl-i sünnet ekolünün kurucu iki büyük otoritesinden biri olan İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) İslam’ın ve Hanefiliğin Türkler arasında yaygınlaşmasında etkili bir rol oynamıştır. Müellifimiz kelam, fıkıh ve tefsir alanlarında çağımıza kadar ulaşan eserler vermiştir.⁴ Bu eserler alanlarında çok değerli olup Müslümanların İslam’ı doğru anlamaları ve yaşamalarında rehber olmuştur. Kûfe rey ekolünün kurucusu İmam-ı A’zam Ebu Hanîfe (ö. 150/767)’nin takipçisi olan Mâtürîdî’nin *Te’vîlât’ul- Kur’ân* isimli eseri Kur’ân’ın tümünü yorumlayan ilk dönem dirayet tefsiridir.

¹ Bakara 2/35.

² A’râf 7/23.

³ Şems 91/8.

⁴ Bekir Topaloğlu, “Te’vîlâtü’l-Kur’an”, *DİA*, c. XLI, s. 32.

Büyük günah kavramı İslam'ın ilk dönemlerinde yaşanan Sıffin Savaşı ile ciddi bir biçimde Müslümanların gündemine girmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de günah kavramı birçok kelime ile ifade edilmiştir. Günah ile ilgili kelimelerin anlaşılması ve yorumu müfessirler arasında farklılıklar oluşturmuş ve İslam inanç ekollerinin oluşumunda da etkili olmuştur. İslam alimleri günah kavramı çerçevesinde büyük ve küçük günahların ne olduğu, büyük günahları işleyenlerin mümin olup olmadığı, küçük günah işleyenlerin durumu, günahların ahirette cezasının ne olacağı, Allah'ın günahları affı meselesi vb. konularında pek çok tartışmaya girmişler ve bu konuları eserlerine yansıtmışlardır. Ehl-i sünnet ekolünün büyük otoritelerinden biri olan İmam Mâtürîdî de *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'nda günah ile ilgili ayetlerin te'vilini bu tartışmalar ışığında yapmıştır. Bu çalışmada üzerinde tartışılan ve farklı yorumlar yapılan bu meseleye İmam Mâtürîdî'nin eseri *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'da bakışı ortaya konmaya çalışıldı.

Müellifimiz yaşadığı dönemde Sünniliğe muhalif etkin bir şekilde varlığını sürdüren Mu'tezile ile kelâmî meselelerde ilmî tartışmalara girmiştir. Büyük günah meselesi de bu tartışmalardan biridir. Bu çalışma *Te'vilât'ül-Kur'ân*'da Mâtürîdî'nin büyük günah /kebîre konusu ile ilgili ayetleri nasıl anladığını/açıkladığını (tefsir ve te'vil ettiğini), nasıl sistemleştirdiğini ve bu anlama çalışmasında bu konuya bağlı meseleleri nasıl ele aldığını ve ortaya çıkan zorluklara nasıl çözümler ürettiğini, kelâma dair yazmış olduğu *Kitâbu't-Tevhid* isimli eserinde ele aldığı bu konuyu tefsirine nasıl yansıttığını, tefsirinde konuyu ele alış yöntemlerini ve bu mesele hakkında diğer mezheplerin ortaya koyduğu inançları ve metodolojiyi nasıl eleştirdiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

II. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu araştırmada genel olarak tahlîlî (indaktif) yöntem kullanılmıştır. Mâtürîdî'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı bölgeler hakkında betimsel bir yöntemle inceleme yapılmıştır. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'deki günah anlamına gelen kelimeleri tespit edilmiştir. Bu kelimeler sözlüklerden yararlanılarak anlamsal çerçeveleri belirlenmiştir. Bu konuda, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî'nin (ö. 209/824 [?]) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'nin (ö. 276/889) *Kitâbu Ğarîbi'l-Kur'ân*'ı ve Rağıp el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*'ı kaynak olarak kullanılmıştır.

İslam dünyasında ortaya çıkan ve büyük günah/kebîre kavramını etkileyen siyasi olaylar ele alınmış ve günah kavramı irdelenirken Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden yeri geldikçe yararlanılmıştır.

Bu çalışmada büyük ve küçük günahların tespiti konusunda da Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Kitâbu'l-Kebâir'i*, İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *ez-Zevâcir 'an İktirâfî'l-Kebâir'i* gibi büyük günahlar konusunda yazılmış müstakil eserlerden faydalanılmıştır.

Mâtürîdî'nin görüşleri hakkında konumuz olan *Te'vilât'ül-Kur'ân* isimli eserinden başka başvurduğumuz kaynaklardan biri de günümüze kadar ulaşmış olan *Kitâbü't-Tevhid*'idir. Bu eserde Mâtürîdî ekolünün kelâmî görüşleri sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Ekolün ilk temel kitabıdır. Mâtürîdî bu eserde sünîliğin görüşlerini temellendirdiği gibi karşıt görüşleri de eleştirmekte özellikle Mu'tezile kelamcısı Kâ'bî'ye (ö. 319/931) eleştiriler yöneltmiştir.

Mâtürîdî'nin çağdaşı Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *et-Tabsîr Fî Me'âlimi'd-Dîn* adlı eseri o güne kadar ümmetin ihtilaf ettiği konuları işlemesi ve bize ulaştırmış olması yönüyle çok değerlidir. Bu eser o çağda oluşan büyük günah hakkında sünîliğin ve diğer ekollerin görüşlerini sunması açısından araştırmamıza önemli katkı sağlamıştır.

Sunnî ekolün meşhur isimlerinden Ebu'l-Hasen Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn* adlı eseri IV. asra kadar ortaya çıkan fırkalar ve görüşleri hakkında yazılmış bir eserdir. Eş'arî on yaşından kırklı yaşlarına kadar Mu'tezilî gelenek içinde bulunarak Mu'tezile ve görüşlerini çok iyi bilen bir kimse iken onlardan ayrılmış ve kendi yolunu belirlemiş bir âlimdir.⁵ Eş'arî'nin mezheplere karşı tarafsız (nesnel) bir tutum sergilediği genel kabul görmüş bir kanıdır. Bu sebeple verdiği bilgilere güvenerek bu çalışmada yaralandığımız bir kaynak olmuştur.

Yaptığımız çalışmanın güvenilirliği için Mâtürîdî'nin tefsirinde ortaya koyduğu muhaliflerinin görüşlerinin onların kendilerinin telif ettiği eserlerden karşılaştırılarak incelenmesi gerekir. Ancak mu'tezilî ilk dönem tefsir ve kelam literatürü, başlangıçtan 333/944 tarihine kadar telif edilen eserler, günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple bu araştırmada ilk dönem Mu'tezilî kaynaklara ulaşma imkânımız olmamıştır. Bu açıdan genelde Mu'tezile üzerine yapılan çalışmalarda genel hicrî V. asır Mu'tezilî alimi Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) Mu'tezilenin beş temel esasını ele aldığı *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*'sinden kaynak olarak yararlandık. Bu eserde Mu'tezilenin beş prensibinden konumuzla ilgili el-va'd ve'l-vaîd ve el-menziletü beyne'l-menzileteyn meselelerini kendi mezhepleri açısından ele almaktadır. Kâdî Abdülcebbâr'ın bu mezhebin en büyük alimlerinden kabul edilmesinden

⁵ Mehmet Kalaycı, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmâm-ı Eş'arî ve Eş'arîlik*, Anadolu Ay Yayınları, Ankara 2019, s.163.

dolayı eseri *Te'vîlat'ta* sunulan bilgilerin güvenilirliğini kontrol etmede önemli bir kaynak olmuştur.

Konumuza ışık tutacak yerlerde Ebû Muhammed Abdullah İbn Vehb'in (ö. 197/813) *Tefsîrul-Kur'ân'ına*, Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) *Tefsîru'l-Kur'ân'ına*, Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) *Tefsîrû Tüsterî'sine*, Ebu Ca'fer En-Nehhâs'ın (ö. 460/1067) *Maânil-Kur'ân'ına*, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân'ına*, ve Muhammed Ali Sabûnî'nin (1930-2021) *Safvetü't-Tefâsir'ine* kaynak eser olarak başvurulmuştur. Çalışmamızda Diyanet İşleri Başkanlığının ve Türkiye Diyanet Vakfının meallerinden yararlanılmış, İslam literatürüne dair kaynakların müellif isimleri ve Arapça kitap adları dipnotlarda ilk geçtikleri yerde meşhur isim/künyeleriyle, kaynakçada ise tam isim/künyeleriyle verilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir alanında yapılan akademik çalışmalarda *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da büyük günah meselesiyle ilgili benzer çalışmalar olsa da bizim konuya yaklaşım tarzımız bu çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Bu konuyla benzerlik içeren çalışmalardan ilki Adil Bebek tarafından hazırlanan “*Mâtürîdî'de Günah Problemi*” adlı doktora tezidir. Bu tez 1990 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Ana Bilim Dalı'nda hazırlanmış ve daha sonra kitap olarak basılmıştır. Bu tez konuya daha çok kelam disiplini açısından yaklaşmış, günahların affı ve tövbe meselesine bizim çalışmamızda değindiğimiz kadar ayrıntılı şekilde değinmemiştir. Biz yaptığımız bu çalışmada Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l Kur'ân*'da büyük günah meselesini büyük günahların affı ve tövbe ile ilişkisi açısından da ele almaya çalıştık. Tövbe hem kelâmî hem de fikhî/hukukî yönleri olan bir konudur. Günahların dünyevî ve uhrevî yönlerinin olması aynı şekilde onların affı meselesine de yansımaktadır. Bu sebeple çalışmamızda da günah meselesiyle doğrudan ilişkisi olan tövbe de bütün yönleriyle ele alındığı gibi konunun tarihsel arka planı da araştırılarak Mâtürîdî'nin bu tarihî veriler karşısındaki tutumu tespit edilmiştir.

Bu konuda benzerliği olan ikinci tez Esat Sabırlı'nın “*İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l Kur'ân İsimli Tefsirinde Mu'tezilî Söylemin Eleştirisi*” adlı doktora tezidir. Bu tez 2020 yılında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmıştır. Kitap olarak “*Te'vîlâtü'l Kur'ân'da İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile Eleştirisi*” ismiyle yayınlanmıştır. Araştırmamızın konusu bu eserde küçük bir bölüm olarak ve sadece mu'tezilî söylem açısından ele alınmıştır.

Çalışmanın konusu ile benzer yüksek lisans tezleri de yapılmıştır. Mustafa Kılınç'ın hazırladığı “*İmâm Mâtürîdî'de İmân -Fısk İlişkisi*” adlı yüksek lisans tezi Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Ana Bilim Dalında yapılmıştır. Bu tezde konu

olarak iman ve fıkı ilişkisi ele alınmıştır. Bu tezde de kelâmî bakış açısı etkindir. Büyük günah ile ayetlerin tefsiri ve kebîre, lemem ve tövbe gibi kavramlar üzerinde durulmamıştır. Büyük günahların affı meselesi tezin ana konularından değildir.

Kısaca daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde yaptığımız çalışmadan farklı olarak konuya sadece çalışmanın hazırlandığı ilim dalı açısından yaklaşmış ve diğer yönleri ele alınmamıştır. Örneğin kelim alanında hazırlanan eserlerde büyük günahın fikhî yönlerine ve etkilerine yeterince değinilmemiştir. Aynı şekilde bu konuda yapılan çalışmalarda tefsir açısından tövbenin büyük günah ile ilişkisi yeterince kurulmamış ve tövbe ve mahiyeti hakkında fazla bilgi verilmemiştir. Yaptığımız *İmam Mâtürîdî' nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Büyük Günah Meselesine Bakışı* başlıklı çalışmada, birbiriyle ilişkisi olan günah ve tövbe birlikte ele alınmıştır. Büyük günah ile fıkı, küfür, nifak ve şirke de yer verilmiştir. Konumuzla ilgili ayetlerin tefsirinde umum ve hususiliği yönünden bilgi verilmeye çalışılmış, fıkıh ve usûlü'd-dînin bu konudaki yaklaşım şekilleri sunulmuştur.

Araştırmanın amacı, önemi, kaynak ve yöntemleriyle ilgili vermeye çalıştığımız bilgilerin ardından bu tezde üzerinde durduğumuz konuya bir giriş olması bakımından İmâm Mâtürîdî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında da kısaca bilgi vermemiz faydalı olacaktır.

III. İmâm Mâtürîdî' nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

a. Hayatı

Asıl adı Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî es-Semerkandî olan İmam Mâtürîdî, bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Semerkant şehrinin Mâtürîd (Mâtürît) köyünde doğmuştur.⁶

Yaşadığı bölge onun zamanında siyasî olarak Samanoğullarının yönetimi altındaydı. Elimizde doğum tarihini bildirecek bir kaynak olmamakla birlikte hocası Rey Kadılığı yapmış Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin 248 (m. 862) yılında vefat ettiğine dair bilgidен hareketle III. (IX.) yüzyılın ilk yarısının ortalarında 220-240 yılları arasında dünyaya geldiği ve yüzyıla yakın yaşadığı tahmin edilmektedir. Ehl-i sünnet okulunun temelini oluşturan isimlerden olan Eş'arî'den önce dünyaya geldiği nakledilir. Hanefî mezhebinin 3. kuşak alimlerinden kabul edilir ve kaynaklarda Eş'arî'den sonra 333'te (m. 944) vefat ettiği konusunda ittifak vardır.⁷

⁶ Mâtürîdî Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Trc. Tahir Uluç), Ketebe Yayınları, İstanbul 2021, s. 4.

⁷ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, c. XXVIII, s. 146.

b. İlmî Şahsiyeti

Çağdaş araştırmalar Mâtürîdî'nin tefsir, kelâm, fıkıh ve fıkıh usulü, mezhepler tarihi alanlarında önemli bir mevkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Kûfe rey ekolünün kurucusu İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe'nin takipçisi olan Mâtürîdî Semerkant fıkıh ekolünün de kurucusu kabul edilir. Bu dönemde Irak ve Horasan bölgesinde Eş'arî, Maverünnehir'de ise Mâtürîdî Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in kelam mezhebi önderidir.⁸

Alimleri ve eserlerini en doğru şekilde anlayabilmek, alimin yaşadığı asrın şartlarını, coğrafyayı, ilmi birikimini, farklı zihniyet ve akımların neden olduğu problem ve çatışmaları bilmeyi gerektirir. Çünkü bir insanın yaşadıkları onun bilgi ve duygularını etkileyerek yaşama bakışını ve problem çözme yeteneğini etkiler. İslam tarihi açısından Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem Hz. Peygamber'in (sav.) vefatından sonra yaşanan olay ve durumların etkisiyle Araplar ile diğer milletlerin, İslamiyet ile diğer inanç ve kültürlerin bir araya geldiği, çeşitli mezhep, fırka, felsefi ve kelamî akımların ihtilaf ve yoğun münakaşalarının yaşandığı, Abbasi devletinin siyasi otoritesinin zayıfladığı, Müslümanların birlikteliğinin sağlanmaya çalışıldığı bir dönemdir.⁹ İslam dünyasında siyasi ve toplumsal problemlerin arttığı ve mezhepler arası anlaşmazlık ve gerginliklerin yaşandığı bir dönemde yaşayan müellifimiz çağdaşı alimler gibi Nişabur, Rey, Bağdat, Basra, Mısır, Şam, Kûfe gibi dönemin ilim merkezlerine gitmemiş savaş, siyasi ve mezhebi anlaşmazlıklar gibi zor şartlar altında Semerkant'ta kalarak kendini ilme vermiş ve tüm Türk dünyasını saran kendi adıyla isimlendirilen Mâtürîdîliğin kurulmasında rol oynamıştır.¹⁰ Mâtürîdî geliştirdiği ilmi metodolojisi, tefsir, fıkıh ve kelam alanındaki geniş yetkinliği, dengeli ve uzlaştırmacı yorumlarıyla Ehl-i sünnet'in oluşumunda destek olmuştur.¹¹

Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhid*'i ve *Te'vilât*'ı kelamî düşünce ve dirayet tefsiri açısından sahasında ittifakla kabul gören temel eserlerdir. Lakin Mâtürîdî'nin ilim olarak Müslümanlar arasında saygın bir yeri olmasına rağmen çağdaşı İmam Eş'ârî kadar tanınmaması, hatta Suyûtî'nin (ö. 905/1505) "*Tabâkâtü'l- Müfessirîn*" ve Zehebî'nin (ö. 1397/1977) "*et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*" adlı eserlerinde isminin geçmemesi dikkat çekicidir.¹² Mâtürîdî'nin Müslümanlar arasında yerinin büyük olmasına rağmen, mâruz kaldığı bu ihmalle ilgili çeşitli sebepler ileri sürülmektedir. Bu sebepler arasında Mâtürîdî'nin Maveraünnehir

⁸ Ebü'l-Feth Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetül Halebî, Beyrut, 1410/1990, c. 1, s. 44; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Seade*, Dâru'l-Kütübî'l- Hadîse, Kahire, ts.

⁹ Özdeş Talip, "Mâtürîdî'yi Nasıl Okumalıyız?", *Dinî ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İstanbul, 2012, c. II, s. 965.

¹⁰ Kutlu Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2003, s. 54-55

¹¹ Özdeş, "Mâtürîdî'yi Nasıl Okumalıyız?", c. II, s. 965.

¹² Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

gibi hilâfet merkezi olan Bağdat'a uzak bir bölgede yaşamış olması, siyasî iktidarlara uzak durması sebebiyle devlet imkânlarından Eş'arîler gibi yararlanmamış olması, Eş'arîliğin resmi olan Nizâmiye medreselerinde okutulması ve eğitim alan kimselerin gittikleri bölgelerde bu bilgilerini yaymalarına mukabil resmî eğitim kurumlarına Mâtürîdîliğin girememesi, Eş'arîliğin Şâfiîler ve Mâlikîler gibi Ehl-i sünnet'in farklı kitleleri tarafından benimsenmesine karşılık Mâtürîdîliğin sadece Hanefîlerle sınırlı kalması, Mâtürîdîliğin akla daha fazla önem vermek suretiyle muhafazakâr ulemânın ve biyografi müelliflerinin ilgisini çekmemesi, Türk olmasından kaynaklı tarihçiler tarafından kasıtlı olarak kitaplarında zikredilmemesi, Hanefî çevrelerince Mâtürîdî'nin ön plana çıkmasının Ebû Hanîfe'nin otoritesini gölgeleyeceği kaygısının taşınması, onun eserlerinin dil ve üslûp açısından problemliliği gibi bir dizi sebep kaydedilmektedir.¹³

Mâtürîdî'nin eserlerinde savunduğu fikirler Ehl-i sünnet'in temel görüşleridir. Ancak o iman-amel ayırımı (kebîre) konusunda mutedil Mürcie görüşünü benimsemiştir. Bu görüşü onun Ehl-i sünnet çizgisi dışında kalmasını gerektirmeyeceği gibi onu Mürcie de yapmaz. Unutulmamalı ki Mâtürîdî Mürcie'yi eleştirmiş ve Kaderiyenin mukabili saymıştır. Bu tutumu onun Mürcie olmadığını ispatıdır. Eserlerinde Ehl-i sünnet tabirinin geçmemesinin sebebi bilinmemekle birlikte Mâtürîdî'nin öğrencisinin öğrencisi olan İbn Yahyâ tarafından sıkça kullanılmaktadır. Bu tabir Mâtürîdî'den sonra yaygın hale gelmiştir. Ehl-i sünnet (ehlü's-sünne ve'l-cemâa) terimi, inanç konusunda Resûlullah ile ashab cemaatinin yolunu (sünnet) takip edenler (ashab yoluyla bize aktarılan Hz. Peygamber'in İslâm anlayışını benimseyenler) demektir. Bu terimin namazın kılınışı şekli dahil olmak üzere genel İslâm anlayışını içerisine alan geniş bir kapsamı vardır.¹⁴

Kelâm, tefsir, fıkıh ve mezhepler tarihi alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan bir alim olan Mâtürîdî'nin kelâm alanında yazmış olduğu *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eseri Sünnî klasik kelâm kitaplarının başında yer alır. Kitaplarında ele aldığı görüşler, Mu'tezile, Karâmita, Revâfız gibi fırkalarca savunulan fikirlere karşı mücadele ettiğini gösterir. Takipçileri tarafından “şeyh, imam, şeyhülislâm, imâmü'l-hüdâ, alemü'l-hüdâ, reîsü meşâyihî Semerkand, imâmü'l-mütekellimîn, musahhihu akâidi'l-müslimîn, imâmü ehli's-sünne”¹⁵ gibi unvanlarla anılan Mâtürîdî'yi Ebû'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1115) dinî ve felsefî ilimlerde ileri seviyelere ulaşmış olanların bile kolay kolay sahip olamayacağı çeşitlilikle bilgilerle donanmış birisi olarak niteler. Onun dini ihya etmeye gayret ettiğini, hakkı destekleme

¹³ Topaloğlu Bekir, *Kelâm ilmi: Giriş*, İstanbul, 1996, s. 109.

¹⁴ Topaloğlu, *Kelâm ilmi: Giriş*, s. 109.

¹⁵ Özen, “Mâtürîdî”, c. XXVIII, s. 149.

amacıyla çalıştığını, dinin hakikatlerini araştırma ve bunların ince mânalarıyla derin hikmetlerini ortaya çıkarma düşüncesinde olduğunu belirtir.¹⁶

Kelâmda imam olarak kabul edilen Mâtürîdî, akîdeyi güçlendirme ve dini temel görüşleri çerçevesinde müdafaa etme konusunda gerek İslâm dışı akımlara gerekse Mu'tezile, Havâric ve Bâtîniyye gibi İslâmî mezheplere karşı ciddi bir mücadele vermiş, çağdaş oldukları halde görüştüklerine dair herhangi bir kayda rastlanmayan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'den daha önce bu alanda etkin varlık göstermeye başlamıştır. Mâtürîdî, ilmî çevresiyle beraber Mâverâünnehir'de İslâm düşüncesinin belli bir istikrara kavuşmasında, İslâm'ın ve Hanefiliğin Türkler arasında yayılmasında önemli bir görev yapmış ve bu etkisi zaman içinde artarak devam etmiştir.¹⁷

c. Eserleri

Mâtürîdî'nin Kelam, fıkıh, fıkıh usulü, mezhepler ve kıraat konusunda çok sayıda eseri olduğu bilinmesine rağmen, bu eserlerin pek çoğu bazen doğal sebeplerle bazen de kasdî olarak kaybolmuş ve günümüze kadar ulaşamamıştır. Kaybolan eserlerin çoğunluğunu Mu'tezileyi, Haricileri, Rafizileri ve Şii-Karmetileri eleştirmek için yazdığı eserler oluşturmaktadır.¹⁸ Mâtürîdî'nin kendisine aidiyeti kesin olarak tespit edilmiş ve isimleri bize ulaşmış on üç eseri vardır.

A) Tefsir alanındaki eseri; *Te'vîlâtü'l- Kur'an*'dır. Bu eser *Te'vîlâtü Ehli's-sünne, Te'vîlâtü'l-Mâtürîdiyye* adıyla da bilinir. Tezimizde konusu olan bu eser, dirayet tefsiri alanında özgün bir eser olması açısından çok önemli bir çalışmadır. Kendisinden sonraki "*Keşşaf*" ve "*Mefâtihi'l-Gayb*" gibi tefsirlere örnek teşkil etmiştir.¹⁹ İçerisinde kelâm, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında da birçok bilgi ve önemli görüşleri ele almış ve günümüze kadar ulaştırmıştır. Ayrıca İslâmî fırkalar, İslâm dışı akımlar ve diğer dinlere ait inanç ve görüşlerin tenkidinin yapıldığı kaynak bir eserdir. Mâtürîdî'nin bu eseri öğrencilerine yaptığı takrirlerden oluşmuştur. *Te'vîlât*'ın çeşitli kütüphanelerde kırk civarında nüshasının bulunduğu tespit edilmiştir.²⁰

B) Kelâm alanında;

1. *Kitâbü't-Tevhîd*, Mâtürîdî'ye nispeti konusunda tereddüt olmayan bu eser naklin yanında akla da önem veren kelam akımının ve kelam telif türünün bir örneğidir. Kelâm

¹⁶ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsîrâtü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara, 2003, c. I, s. 359; c. II, s. 831-832.

¹⁷ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 285.

¹⁸ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 20.

¹⁹ Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, s. 57-58.

²⁰ Özen, "Mâtürîdî", c. XXVIII s. 149.

ilminin temel konularını ele almaktadır. Eser ilk olarak Fethullah Huleyf tarafından neşredilmiştir.²¹ Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi eseri yeniden yayımlamış (Ankara 2003), ayrıca Bekir Topaloğlu kitabı Türkçeye çevrilmiştir. (Ankara 2002).

2. *Kitâbü 'l-Maḳālât,*
3. *Reddū Evâ 'ili 'l-edille li 'l-Kâ 'bî,*
4. *Reddū Tehzîbi 'l-cedel li 'l-Kâ 'bî,*
5. *Beyânü vehmi 'l-Mu 'tezile,*
6. *Reddū Va 'îdi 'l-füssâk li 'l-Kâ 'bî,*
7. *Reddū 'l-Usûli 'l-ḥamse li-Ebî 'Ömer el-Bâhilî,*
8. *Reddū Kitâbi 'l-Îmâme li-ba 'zi 'r-Revâfiz,*
9. *Er-Red 'ale 'l-Karâmita (fi 'l-usûl),*

C) Fıkıh alanında;

1. *Me 'âhizü (Me 'hazü) 'ş-şerâ 'i 'fî usûli 'l-fikh,*
2. *Kitâbü 'l-Cedel fî usûli 'l-fikh,*
3. *Er-Red 'ale 'l-Karâmita (fi 'l-fürû '),*
4. *Şerhu 'l-Câmi 'is-sağîr 'dir.*²²

²¹ Beyrut 1970, 1982; İstanbul 1979; İskenderiye, ts.

²² Özen, “Mâtürîdî”, c. XXVIII, s. 149.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE GÜNAH KAVRAMI VE BÜYÜK GÜNAH MESELESİ

1.1. Günahın Tanımı

Farsça kökenli bir kelime olup Türkçede ilâhî emirlere aykırı davranış, ters amel, uygunsuz fiil, vicdanı rahatsız eden kabahat, suç anlamında kullanılan *günah* kelimesi mecâzî olarak da *mes'ûliyet/sorumluluk*, *vebal*, *kusur*, *paha*, *bedel* gibi anlamlarda da kullanılır.²³ Farsça *cünah* (جناح) kelimesi *bir hedeften, amaçtan meyletmek*, *(ayrılıp başka yana) yönelmek* anlamlarına gelmektedir.²⁴ Arapçada ise günah kelimesine karşılık, *ism* (ثم), *ma'siyet* (معصية), *hiyânet* (خيانة), *işyan* (عصيان) gibi kelimeler kullanılmaktadır.²⁵

Kur'an-ı Kerim'de günah kavramının tüm boyutları ile mahiyetinin ifade edildiği birçok kelime vardır. Kur'an'da geçen bu kelimelerin her birinin dinen yasaklandığı halde insanın yapmış olduğu çirkin işlerin büyüklüğüne, dünyevi ve uhrevi cezası yönünden ve insanın niyetine göre farklı şekillerde kullanıldığı görülür. Günahı anlatan her bir kavram, insan davranışının sebebini ve psikolojik yapısını açıklar. Bir başka deyişle günahı anlatan her bir kelime, hatanın nasıl bir hata olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶ Aynı zamanda günah işleyenin zihni ve fikri durumu hakkında da bilgi vermektedir.

Kur'an'da *cünah* kelimesi yirmi beş yerde günah anlamında geçmektedir²⁷. Bu kelime dilimizde günah olarak telaffuz edilerek kullanılmaktadır. Kur'an'da “sizin için bir beis yoktur” anlamında insanın hatalı davranışları için kullanılmıştır. Yine Kur'an'da geçen günah terimlerinden büyük ve küçük günah²⁸, *ism*; insanı sevaptan ve hayırlardan alıkoyan²⁹, *zenb*³⁰; *suç* kelimeleridir. Bunların dışında günah kelimesinin kapsamına giren; *ma'siyet*³¹ (itaatsız ve

²³ Şemsettin Sami, *Kâmus-i Türki*, İstanbul 1978, s.1185; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1970, s.357; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2001, s. 499; Türk Dil Kurumu, <http://www.sozluk.gov.tr> (erişim tarihi: 24.05.2022) “günah”.

²⁴ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru's-sâbûnî, Beyrut 1996, c. I, s. 115; Cihad Tunç, “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 23, (1978), s. 325.

²⁵ Muhammed et-Tancı, *el-Mu'cemu'z-Zehebi*, “Günah” md., Beyrut 1969, s. 511.

²⁶ Hüseyin K. Ece, *İslamın Temel Kavramları*, İstanbul 1999, s. 224.

²⁷ Bkz. Bakara 2/158,198, 229,230; Nisa 23, 24, vb.

²⁸ Tunç, “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi” s. 325.

²⁹ Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed -Dâvûdî, Dar'ul-Kalem & Dar'uş Şâmî, Dimeşk, & Beyrut 2010, “ism” md., s. 63; Nisâ 4/111.

³⁰ ez-Zemahşeri, Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyun, Dâru'l- kutubu'l-ilmiyye, Beyrut, 1992, s. 303-304; Şuarâ 26/14.

³¹ Mucâdele 58/8; Cin 72/23.

âsi olmak), *haṭâ*³² (kasten veya kasıtsız günahlar), *seyyie*³³ (ayıp, kusur), *fâhişe*³⁴ (gayet çirkin günah, yüz kızartıcı iş ve söz), *ḳabiḥa*³⁵ (çirkin, kötü şey), *sûe*³⁶ (kötülük), *zelle*³⁷ (ayak sürçme, söz ve fiilde hata), *fisk*³⁸ (kabuktan çıkmak, din hadlerini çiğnemek), *fücûr*³⁹ (başkalarının bilmesi istenmeyen fiiller), *cürm*⁴⁰ (en ağır günah), *şagîre* (küçük günah) ve *kebîre* (büyük günah) gibi kelimeler de vardır.

İnsanın şeytana boyun eğmesinin bir sonucu olarak ve onun geçici dünya arzularını gerçekleştirmek için işlemiş olduğu, dünya ve ahirette cezayı gerektiren, toplum hayatına zarar veren, Allah’a itaatle bağdaşmayan her bir fiil olarak tarif edilen⁴¹ günah dinî bir kavramdır. Seküler ve pozitivist bakış açılarında günah kavramı yerine suç kavramı vardır ve sonuçları itibari ile dünyevîdir. Aynı şekilde ateizm ve deizm gibi inanç akımları için de günah kavramı yoktur. İlâhi bir kavram olan günah dinin sahibinin ortaya koymuş olduğu emir ve yasaklara uyulmadığı zaman ortaya çıkar ve seküler anlayıştaki suçtan daha kapsamlıdır.⁴²

Günah, meşruiyetini Allah’ın varlığından alan her şeye saldırı ve gayri meşru olma keyfiyetini Allah’tan alan her şeyi yapma, irtikâp etmedir. Böyle bir tarif, temelde iki durumu ortaya çıkarır; ya “yap”, “yerine getir”, “ifâ et” gibi müsbet emirler yapılmayarak, ya da “yaklaşma”, “içme”, “uzak dur” gibi nehiyler ihlal edilerek günaha farklı iki yönlü eylemle düşülür. Böylece Kur’ânî şemada, insanın müsbet ve menfî fiilleri günah çerçevesinin içine alınmıştır.⁴³ Bu durumda günah, cezaî sorumluluğu olan bir kişi tarafından, Şârî’nin (Kanun koyucu), yapılmadığında karşılığında failine ceza tayin ettiği yapılmasını emrettiği, bir fiilin terkedilmesi veya karşılığında failine ceza tayin ettiği yapılmasını yasakladığı bir fiilin işlenmesidir.⁴⁴

Mâtürîdî’ye göre de günahları iki gruba ayırmak mümkündür. Bazı günahlar ilahi gazabı gerektirir; bunlar, inkâr türünü teşkil eder. Bir kısmı da sapmak vasfını taşır. Bunlar

³² Bakara 2/81; Nisâ 4/112.

³³ Bakara 2/81.

³⁴ Âl-i İmrân 3/135.

³⁵ Kasas 28/42.

³⁶ Nisâ 4/17.

³⁷ Bakara 2/36, 209; Âl-i İmrân 3/155; Nahl 16/94.

³⁸ Mâide 5/3.

³⁹ Şems 91/8.

⁴⁰ Tâ-hâ 20/74

⁴¹ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullahi’l Bâliğa*, nşr. Seyyid Sâbik, Beyrut 1426/2005, c. I, s. 114.

⁴² Mehmet Yaman, *Kelâm’da Günah ve Tevbe* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 4.

⁴³ Sadık Kılıç, *Kur’an’da Günah Kavramı*, Konya, 1988, s. 133.

⁴⁴ Yaman, *Kelâm’da Günah ve Tevbe*, s. 5.

inkarın d nunda kalır. Hz. Musa'nın, "Ben o işin sonunun ne olacağını d ş nmeyenlerden (dall n) biri durumunda iken yaptım" demesini de buna örnek verir.⁴⁵

1.2. Kur' n-ı Ker m'de Günah Anlamında Kullanılan Kelimeler

Kur'an'da günah anlamında kullanılan kelimeler "işm" ( ثم), "zenb" (ننب) "cürm" (جرم), "seyyie" (سئي), "vizr" (وزر), "c n h" (جناح), "ha a" (خطا), "dal l" (ضلال), "zulm" (ظلم), "t gy" (طغي), "hub " (خبث), "fu  " (فحش), "fes d" (فساد), "srf" (صرف), "zy g" (زيغ), "kbr" (كبر), " ay" (غي), "cenef" (جنف), "  ns" (خنس), "     " (شطط), "f c r" (فجور) ve "nkb" (نكب)'dir. Bunlardan "işm", "zenb", "cürm" ve sey ie kelimeleri araştırma da büyük günah kavramının çerçevesinin belirlenmesi için ele alınacaktır.

1.2.1. İşm

Sözlükte *ceza*, *zenb*,⁴⁶ *seyyie*⁴⁷ anlamlarına gelen "işm" ( ثم) masdardır,  oğulu * s m* ( ثم) olarak gelir.  ekimi *e-si-me*, *ye'-se-m * şeklindedir. Diğer masdarları *e-s -men* veya *me'se-*⁴⁸ şeklindedir. F il isimleri çşim, eş m, eş  m ve eş  m'dur⁴⁹ Kur'an'da çeşitli biçimlerinde 49 kere geçmektedir.⁵⁰ Dinen helal sayılmayan bir şeyin yapılması⁵¹ ve zarar anlamında kullanılan bu kelime, meşru olmayanın işlenmesi neticesinde terettüp eden ceza anlamına gelirken; şer'an ve tab'an kaçınılması gereken ve insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiildir.⁵²

Kur'an'da müminlere yasaklanan fiillerle ilgili ayetlerde "işm" kelimesi kullanılmıştır. Bu ayetlerde insanların birbirlerini öldürmeleri, birbirlerini yurtlarından çıkarmaları, kötülük ve düşmanlıkta birbirlerinin aleyhinde yardımlařmaları⁵³, haram kılınan leş, kan, domuz eti gibi yiyeceklerden zor durumda kalınmadığı halde yemeleri⁵⁴, işitip şahit olduktan sonra ölen kimsenin vasiyetini deđiřtirmeleri⁵⁵, başkalarının mallarını haksız yere yemeleri ve bu gaye

⁴⁵ Eb  Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahm d el-M t rid , *Te'vil t 'l-Kur' n*, thk. Ahmet Vanlıoğlu vdđr., Kontrol Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınları, İstanbul, 2005, c. I, s. 24.

⁴⁶ el-F r z b d , *el-K m su'l-muhit*, s. 1388.

⁴⁷ Ibn Manz r Eb 'l-Fazl Cem l dd n Muhammed b. M kerrem b. Al  b. Ahmed el-Ens r  er-R veyf , *Lis n 'l-'Arab*, D rus S dır, Beyrut 1994. c. XXII s. 5-6.

⁴⁸ el-F r z b d , Ebu't-T hir Mecd dd n Muhammed b. Ya'k b b. Muhammed, *el-K m su'l-muhit*, nşr. Muhammed Na m Urgusus , L bnan 1996, s. 1388.

⁴⁹ el-F r z b d , *el-K m su'l-muhit*, s. 1388.

⁵⁰ Muhammed Fuad Abd lbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li el-f z 'l-Kur'an 'l-Kerim*, D ru'l-kutubi'l-mısr , Kahire 1945, s. 12.

⁵¹ el-F r z b d , *el-K m su'l-muhit*, s. 1388.

⁵² el-C rc ni, Eb 'l-Hasen Al  b. Muhammed b. Al  es-Seyyid eş-şer f el-Hanef , *Kit b 't-Ta'r f t*, D ru'l-K t b 'l-ilmiyye, Lübnan, 1403/1983, s. 9.

⁵³ Bakara 2/85.

⁵⁴ Bakara 2/173.

⁵⁵ Bakara 2/181.

ile bunları hâkimlere aktarmaları, rüşvet verip almaları,⁵⁶ şarap içmeleri,⁵⁷ kumar oynamaları,⁵⁸ faiz alıp vermeleri,⁵⁹ emaneti sahibine vermemeleri,⁶⁰ şahitliği gizlemeleri,⁶¹ Allah Teâlâ'ya herhangi bir şekilde ortak koşmaları,⁶² kendi uydurduklarını Allah'a iftira ederek isnâd etmeleri⁶³ gibi fiilleri “ışm” ile ifade edilmiştir. Bunların yanında zina iftirası ve sonucunda onu acı bir azabın beklemesi,⁶⁴ fısıltı yoluyla kötülük ve azgınlık düşünenlerin,⁶⁵ açık ve gizli işlenen günahlar için bir cezanın olacağı “ışm” kelimesi ile ifade edilmiştir. Günah anlamında Kur'an'da birçok yerde geçmekte olan bu kelimeye Kur'an'ın yüklediği anlam örgüsü yukarıdaki ayetlerle ortaya konmuştur.⁶⁶ Bu kelime kâfir kimseler için kullanıldığında ise küfr anlamına gelir.⁶⁷

1.2.2. Zenb

Bu kelime z-n-b harflerinden oluşan bir sözcük olup⁶⁸, *günah*, *cürüm* (suç) ve *ma'siyet* (isyan)” anlamlarına gelir. Zenebun (kuyruk) kelimesi ile aynı köktendir. Birinin peşinden gitme ve herhangi bir şeyin sonu anlamına da gelir.⁶⁹ Çoğulu *zunûb* ve çoğulunun çoğulu “*zunubât*”tır.⁷⁰ Kur'an'da çeşitli biçimleri ile 39 kere geçmektedir.⁷¹ Günahların hayatı boyunca kişinin peşinden onu takip etmesinin bir hayvanın kuyruğunun her zaman arkasından onunla hareket etmesine benzetilmesi dikkat çekicidir.

Zenb, “*Kişiyi Allah'tan perdeleyen şeylerdir.*”⁷² diye tarif edilmiştir. Zenb; kasdi ve gayri kasdî günahlar için kullanılırken, ısm sadece kasdî ve ihtiyari günahlar için kullanılır.⁷³ İsm art niyetsiz, kazara işlenen bir günah değildir, bilinçli ve tercih edilerek işlenen bir günahdır.⁷⁴

⁵⁶ Bakara 2/188.

⁵⁷ Bakara 2/219.

⁵⁸ el-Cürcâni, *Kitabü't-Ta'rîfât* s. 9.

⁵⁹ Bakara 2/276.

⁶⁰ Bakara 2/283.

⁶¹ el-Cürcâni, *Kitabü't-Ta'rîfât* s. 9

⁶² Nisâ 4/48.

⁶³ Nisâ 4/50.

⁶⁴ Ahzab 33/58.

⁶⁵ Mücadele 58/8.

⁶⁶ Adil Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s. 95; Bkz. Bakara 2/276; Bkz. Nisâ 4/107; Âl-i İmrân 3/178; Nisâ 4/112; Mâide 5/2; Mâide 5/62; Mâide 5/63; Mücadele 58/9; En'âm 6/120; A'râf 7/33; Ahzâb 33/58; Şûrâ 42/37; Necm 53/32; Hucurât 49/12; Tûr 52/23; Mutaaffîn 83/12; Kalem 68/12.

⁶⁷ Yaman, *Kelâm'da Günah ve Tevbe*, s. 16; Bakara 2/206.

⁶⁸ Bebek, “Günah”, *DİA*, c. XXIV, s. 282.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “znb” md., c. I, s. 389-392.

⁷⁰ el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 110.

⁷¹ Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 276.

⁷² el-Cürcâni, *Kitabü't-Ta'rîfât*, s. 107.

⁷³ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 126.

⁷⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, c. I, s. 331.

Allah Teâlâ zenbleri (günahları) bağışlayandır. Zaten ondan başka günahları kim bağışlayabilir? Allah Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek zenblerini (hatalarını/zellelerini) bağışlamıştır.⁷⁵ "...*Hem kendinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!*"⁷⁶ ayetinde Allah, Hz. Peygamber'den kendisi ve müminlerin günahlarının bağışlanması için istiğfar etmesini buyurmaktadır. Bu ayette Peygamberimizden müminler için af dilemesinin istenmesi zenb olarak adlandırılan günahların müminler tarafından da işlendiğini göstermekte ve akabinde tövbe ve istiğfarla affedileceği bildirilmektedir.⁷⁷

Zenb kelimesi kâfirler için kullanıldığında küfür anlamına gelmektedir. Ayetlerde günahlarından dolayı Yahudi ve Hristiyanlara azap edilmesi,⁷⁸ inkârcıların günahlarını itiraf etmesi,⁷⁹ Hz. Salih'i inkâr etmeleri ve devesini kesmeleri,⁸⁰ zenb ile ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi bu günahlar, küfür günahlarıdır.

1.2.3. Cürm

Arapçada *cereme – yecrimu – cermen* şeklinde çekime giren kelime Kur'an'da 66 yerde geçer.⁸¹ Kelime anlamı hurma meyvesini kesmek anlamına gelir. Cürm, *günah işlemek cezayı gerektiren suç, hata, kabahat ve isyan* anlamlarına gelir. Bir kişinin suç işlemesi anlamında kullanılır. Cürm kelimesinin çoğulu *ecrâm ve cürümdür*.⁸² Cürm işleyene *mücrim* denir. Cürm ve cerîme kelimeleri fıkıhta günah, suç ve haksız fiili kapsayacak genişlikte kullanılır.⁸³

Cürm Kur'an'da inkâr ve isyan suçları için kullanılmıştır. Bu suçluların bir kısmı dünyada cezalandırıldığı gibi,⁸⁴ bir kısmının cezası ahirette verilecektir.⁸⁵

"*Âyetlerimizi yalanlayanlar ve o âyetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! Biz suçluları işte böyle cezalandırırız.*"⁸⁶ "Allah hakkında yalan uyduran veya O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimse var mıdır? Günah yoluna sapanların

⁷⁵ Fetih 48/2.

⁷⁶ Muhammed 47/19.

⁷⁷ Yaman, *Kelâm'da Günah ve Tövbe*, s. 18.

⁷⁸ Mâide 5/18.

⁷⁹ Mü'min 40/11.

⁸⁰ Şems 91/14.

⁸¹ Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes*, s. 166-167.

⁸² el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1405.

⁸³ Mehmet Boynukalın, "Suç", *DİA*, c. XXXVII, s. 453.

⁸⁴ A'râf 7/84, 133; Yunus 10/13; Hicr 15/58.

⁸⁵ A'râf 7/40; İbrahim 14/49.

⁸⁶ A'râf 7/40.

kurtuluşu yoktur.”⁸⁷ Mezkûr ayetlerde cürm kavramı küfr kavramını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Allah’ı inkâr eden ve O’na isyan eden toplumların Allah’ın ayetleri karşısında büyüklenme, küfr, inkâr, şirk, batıla saplanıp kalma, nifakta ısrar, ceza gününü yalanlama, cenneti yalanlama⁸⁸ ve livata⁸⁹ gibi suçları cürm kavramı ile ifade edilmiştir.

1.2.4. Seyyie, Sû’

Seyyie kelimesinin Arapça masdarları *sev’en, sevâen, sevâyeten, sevâiyeten, mesâeten, mesâiyeten* (dönüşmüş kelime, aslı mesâviyeten), *mesâyeten ve mesâen ve mesâiyyetendir*. *Sûe* kelimesi de bu kökten isimdir. Baras (bir cilt hastalığı), cüzam ve tüm afet olan işleri ifade eder. Sue kelimesi hayır anlamı içermez. Sevyie ve sûe eş anlamlı kelimelerdir.⁹⁰

Kıraat imamları “*Onların üzerine kötülük çemberini geçirdik*”⁹¹ ayetindeki *sev’e* kelimesi iki şekilde okudular. Bu kelime damme ile okununca hezimet, şer; fetha ile okununca reda, bozgun anlamına gelir. Yine “*Kötülük yağmurları yağdı.*”⁹² ayetinde bu şekildedir. Damme ile okunursa zarar; fetha ile okunursa fesad (bozulma) anlamına gelir. Kötü (sev’e) bir adam, kötü (es-sev’e) adam şeklinde tamlamalı kullanımları vardır. Es-sûa iyyinin zıddı; nâr’dır. Ayrıca es-sev’etu çirkinlik, çirkin durumlar, es-seyyi’etü hata anlamına gelir.⁹³

1.2.5. Günah ile İlişkili Kavramlar

Bu başlıkta büyük günah/kebîre konusu kapsamına giren küfür, şirk, nifak ve fîsk terimlerinin bu kavram ile ilişkisi tespit edilecektir.

1.2.5.1. Küfür

Küfür kelimesinin sözlük anlamı örtmektir. Geceye insanları örttüğü için, çiftçi tohumu yere ektiği için *kâfir* ve *keffâr* denmiştir.⁹⁴ Bu kökten türeyen keffâret kelimesi de “günahı örtmek” anlamına gelir.⁹⁵ Küfür kelimesi ile aynı kökten olan *kâfur* da örten anlamında ismi fail biçiminde bir isimdir.⁹⁶

Küfür kelimesinin anlamsal çerçevesi incelendiğinde öncelikle kelimenin temel kök anlamının örtmek olduğu görülür. Nimete kavuşma ve nimet verme bağlamlarında *elde edilen*

⁸⁷Yunus 10/17.

⁸⁸ Câsiye 45/31; Tâhâ 20/74; En’âm 6/147; Tevbe 9/66; Kehf 18/49; Rahmân 55/43.

⁸⁹ A’râf 7/84.

⁹⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 54.

⁹¹ Tevbe 9/98.

⁹² Furkan 25/40.

⁹³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 54

⁹⁴ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l- Kur’ân*, “kfr” md., s. 714, 715.

⁹⁵ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l- Kur’ân*, s. 717.

⁹⁶ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l- Kur’ân*, s. 714.

menfaatleri örtmek anlamına gelir. Aynı zamanda *bilerek, bilinçli bir şekilde görmezden gelmek ve nankörlük ortaya koymak* anlamları da kelimenin kapsamındadır.⁹⁷

İbn Manzûr (ö.711/1311) “küfr”ün verilen nimete nankörlük (küfrü’n-ni’me) ve şükrün zıddı olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca küfrü “cuhdü’n-ni’me” şeklinde ni’metin inkârı şeklinde açıklamaktadır.⁹⁸ Birincisi Müslümanda görülebilir. Ancak ikincisi kâfire ait bir özelliktir.

İnsanın rabbine karşı hayatı boyunca verdiği nimetlere karşılık olarak şükretmesi, bir minnettarlık borcudur. Kâfir böyle bir minnettarlık yerine ona lütufta bulunmuş yaratıcısına karşı isyankâr davranan insandır.⁹⁹ Bu nankörlük en açık ve etkin bir biçimde, Allah’ı, elçisini ve gönderilen vahyi yalanlama anlamına gelen tekzîb’de görülür.¹⁰⁰

Küfür, imânın karşıtıdır.¹⁰¹ Allah her neyi emrederse ona kayıtsız şartsız teslim olmak demek olan iman eyleminin karşıtı olan tutumdur.¹⁰² Kâfir dînî/imânî gerçekleri örtendir. Bu sebeple fâsıktır.¹⁰³

Görüldüğü gibi küfür çoklukla imanın tam karşıtı olarak kullanılır. Mümin ya da Müslimin en belirgin karşıtı kâfirdir. Bu kelime Allah Teâla’nın kelâmı Kur’an’ı Kerîm’de imanın karşıtı olan imânsızlık/ inançsızlık anlamında bir kavram olmuştur.

Kulun yaratıcısını inkârı anlamına gelen küfür, insanda görülen küstahlık, kibirlilik ve had bilmezlik gibi fiillerinde ortaya çıkar. Büyüklenme anlamına gelen istikbar (eşanamlısı tekebbür) aşırı derecede büyüklenip Kur’an vahyini kabul etmeyen kişidir.¹⁰⁴ İstîğna ise kişinin kendisini her şeyden bağımsız ve mutlak özgür addetmesi anlamına gelir. Küfür Kur’an’ın merkezî kavramı olan takva (Allah korkusu) ile doğrudan çatışmaktadır.¹⁰⁵ Küfürdeki inkâr cahd kelimesi ile de ifâde edilir.¹⁰⁶

Küfr kelimesi, temelini oluşturan nankörlük anlamıyla Enbiya suresi 94. ayette “... *insan çabasına karşılık nankörlük görmeyecektir ...*” diye geçmektedir. İnsanoğlu Rabbine karşı verdiği nimetleri görmezden gelip nankörlük ederek küfre düşebilir.¹⁰⁷ Kur’an’da

⁹⁷ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Salahattin Ayaz, İstanbul 2013, s. 208.

⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. V, s. 144.

⁹⁹ Izutsu, *Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 200.

¹⁰⁰ Izutsu, *Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 200.

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. V, s. 144.

¹⁰² Izutsu, *Ku’ran’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 208.

¹⁰³ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l- Kur’ân*, s. 715.

¹⁰⁴ Mü’min 40/60; Nahl 16/29.

¹⁰⁵ Izutsu, *Ku’ran’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 201.

¹⁰⁶ Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l- Kur’ân*, s. 187; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. V, s. 233.

¹⁰⁷ Izutsu, *Ku’ran’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 203; Şura 42/48; İbrahim 34.

nankörlükte ileri giden anlamında aynı kökten türeyen “kefûr”¹⁰⁸ kelimesinin ve kâfirin mübalağa ismi fail şekli “keffâr”ın¹⁰⁹ da kullanıldığı görülür.

Küfrün kavramsal incelenmesinde “*Şu hâlde, kim mümin olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız.*”¹¹⁰ ayetindeki küfrân kelimesinin anlamının önemli olduğunu görülür. Bu ayette Allah Teâlâ mümin olarak salih amel işleyenlerin, bu çalışmalarının nankörlük görmeyeceğini ve kayıt altına alındığını bildirmektedir.¹¹¹

Küfür kavramını daha iyi anlaşılabilmesi için nankörlük kelimesinin kavranılması gereklidir. Nankör kelimesi Farsçadan dilimize geçmiş bir kelimedir. Nân ekmek anlamında, *kör* kelimesi de kûr aslından gelen görmeyen anlamında bir kelimedir. Bu iki kelimenin terkihi ile nânkör kelimesi oluşmuştur. Aslı nankûr olan bu kelime “yediği ekmeğin, gördüğü iyiliğin kıymetini bilmeyen, nimeti inkâr eden” (kâfir-i ni‘met) anlamındadır. Zaman içerisinde dil kolaylığı olarak nânkûrden nankör söylenişine dönüşmüştür. Arapça küfran kelimesi ile Osmanlı Türkçesi küfrân-ı ni‘met ki Arapça aslı “küfrânü’n-ni‘me” terkihi de “nankörlük” anlamında ve şükür teriminin karşıtı olarak kullanılmaktadır.¹¹² er-Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), Kur’ân-ı Kerîm’de küfrân kelimesinin çoğunlukla “nimeti inkâr etme” mânasında kullanıldığını küfrün din ile ilgili, küfürün ise her iki bağlamda geçtiğini belirtir. Onun tespitine göre nankörlükte aşırı gidenler için kefûr tabiri kullanılmıştır.¹¹³

Buhârî şârihi Şemsüddîn Kirmânî’nin (ö. 786/1384), kocalarına karşı nankörlük edip onlardan gördükleri iyilikleri inkâr eden kadınlarla ilgili hadisin şerhinde yaptığı açıklamaya göre, “küfr” kökü biri imanın karşıtı olan küfür (Hakkı inkâr), diğeri şükrün karşıtı olan küfrân (nankörlük) olmak üzere iki farklı anlam içerir.¹¹⁴ Birincisi imanın karşıtı; ikincisi ise çoğu defa şükrün karşıtı olarak kullanılmaktadır. Anlamı da ‘minnettarlığın’ karşıtı olarak ‘nimete nankörlük’ anlamına gelmektedir.¹¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok kere küfür kökünden fiil ve isimler Allah’ın verdiği nimetlere karşı nankörlüğü belirtmek üzere kullanılmıştır. Bu kelimelerin yer yer zıddı olan

¹⁰⁸ İsrâ 17/67; İnsân 76/3; İnsân 76/24; İsrâ 17/24.

¹⁰⁹ İbrahim 14/34.

¹¹⁰ Enbiya 21/94.

¹¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Atfîşun, Dâru’l-kutubi’l-mısri, Kâhire 1384/1964, c. XI, s. 339.

¹¹² Mustafa Çağrı, “Nankörlük”, DİA, c. XXXII, s. 382.

¹¹³ Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibu’l-Kur’an*, “kfr” s. 714-715; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. V s. 144.

¹¹⁴ Şemseddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibü’-d-derâri fî şerhi Şaîhi’l-Buhârî*, Beyrut 1401/1981, I, 134.

¹¹⁵ İzutsu, *Ku’ran’da Dîni ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 206.

şükür kavramıyla beraber kullanıldığı görülür.¹¹⁶ İnsan tabiatındaki nankörlük dolayısıyla “kefûr” diye nitelenmektedir.¹¹⁷ Şeytanın nankörlüğü için de bu kelime kullanılmaktadır.¹¹⁸ Sebe melikesinin tahtının mûcizevî bir şekilde Hz. Süleyman’ın yanına getirilmesini anlatan ayette, bu olayın onun şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğinin belirlenmesi için bir imtihan olduğu bildirilmiştir. Buradaki kullanımı küfür- şükür karşıtlığına güzel bir örnektir. Ayetin devamında “*Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince o bilsin ki rabbim şanîdir, kerîmdir*”¹¹⁹ diye buyrulur. Bunun benzeri bir ifadede, Hz. Lokman’a hikmet verildiğini ve kendisinin Allah’a şükretmesinin istendiği “*Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.*” ayetinde görülmektedir.¹²⁰ Allah’ın insanların şükretmesine karşılık kendisinin onlara vereceği nimetlerini arttıracak, nankörlük etmelerine karşılık ise azabının çok şiddetli olacağı bildirilir.¹²¹ Kur’ân-ı Kerîm’de ayrıca Allah’ın insanoğluna verdiği nimetler karşısında onun nankörce yapıp ettiklerinden dolayı nimetlerden mahrum kalabileceği ve güven ortamının bozulması gibi dünyevî sıkıntılara maruz kalabileceği belirtilmektedir.¹²² Kur’an’da küfür açık bir şekilde minnettarlık anlamına gelen şükür’ün karşıtı olarak ortaya konulmaktadır.¹²³

Yukarıda görüldüğü gibi küfür kelimesinin iki temel anlamı vardır: Birincisi nankörlük, ikincisi inkârdır. Küfür kavramı inkâr anlamı ile iman kavramının tam zıddıdır. Aynı zamanda inkâr nankörlüğün en üst aşamasıdır. Kâfirlerin içinde bulundukları nankörlük hali, onlarda inkâr olarak ortaya çıkmaktadır.

“*Ey Kitap Ehli! Sizler şahit olduğunuz halde niçin Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz (tekfurûn).*”¹²⁴

“*Gerçekten biz bu Kur’an’da insanlar için birçok örneklerle açıkladık. Buna rağmen insanların birçoğu inkâr ederek ayak diretiler.*”¹²⁵

Küfrün inkâr anlamında kullanıldığı bu ayetlerde inkâr anlamı çok açıktır. Bazen de inkâr anlamındaki küfrün nesnesi İslam inanç esaslarından olan yeniden diriliş inancıdır.

¹¹⁶ Abdülbâki, el-Mu’cemu’l-Müfehres, “kfr”, “şkr” maddeleri.

¹¹⁷ bkz. Hûd 11/9; İsrâ 17/67; Zuhuf 43/15.

¹¹⁸ İsrâ 17/27.

¹¹⁹ Neml 27/40.

¹²⁰ Lokmân 31/12.

¹²¹ İbrâhîm 14/5-8.

¹²² Nahl 16/112.

¹²³ İzutsu, Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, s. 202; Nahl 16/112, 114; Bakara 2/152.

¹²⁴ Âl-i İmrân 3/70.

¹²⁵ İsrâ 17/89. Aynı ifadeler için Bkz. Furkân 25/50, İsrâ 17/99.

“Onlar dediler ki: “Onlar ‘bu dünya hayatımızdan başkası yoktur ve diriltilecekte değiliz’ dediler. Eğer Rablerinin karşına getirilip durdurulduklarında onları bir görsen! O onlara: “Bu (yeniden dirilme) gerçek değil mi?” dedi. “Rabbimize yemin ederiz ki evet” diyecekler. “Öyleyse inkâr etmenizden dolayı tadın azabı” dedi.”¹²⁶

Diğer bir inkarları da nübüvvette görülür. İnanmayanlar kendileri gibi bir beşerin peygamberliğini kabul etmek istemezler. Onlar herkesin yediği yemekten yiyen, çarşı pazarlarda dolaşan bir ölümlüyü peygamber olarak kabul edememektedirler.¹²⁷ *“Onlar: “Bizden biri olan bir beşere mi uyacağız?” “Gerçekten o zaman biz bir yanılgıya düşüp doğru olandan sapmış ve çıldırmış oluruz” dediler. Zikr (vahiy) içimizden verile verile bir ona mı verildi. Hayır, bu olamaz, ancak O çok yalancı ve kendini beğenmişin birisidir.”¹²⁸ “İçlerinden kendilerine bir uyarıcının gelmiş olmasına şaşılar ve Kafirler: ‘bu yalancı bir büyücüdür’ dediler”¹²⁹ ayetlerinde de vurgulandığı gibi küfrün en belirgin ortaya çıkış biçimi yalanlamadır. Bu ayetler aynı zamandan iman ve küfür zıtlığını ortaya koymaktadır.*

Kafirler hevâlarına uyarak küfre düşmekte ve dalâlete sapmaktadırlar.¹³⁰ İnkarcılar Allah’a karşı büyüklük taslayarak, Allah’ın ayetleri ve resulleri ile alay (istihzâ) ederek/ eğlence konusu yaparak/ dalga geçerek kafir olmuşlardır.¹³¹ Onlar Kur’an ayetleri hakkında tartışmaya (cedel) girerek küfürlerini ortaya koymakta ve bâtıla dayanarak tartışmaya girmektedirler.¹³² Kafirlerin yaptıklarından dolayı cezaları cehennem olacaktır.¹³³

Küfrün içeriğini açıkladıktan sonra kebîre ile ilişkisini kısaca şu şekilde belirtebiliriz. Mâtürîdî Nisâ 31. ayetteki “kebîre” kelimesini açıklarken bazılarının buradaki kebîre kelimesinin peygamberleri inkâr etmek veya onların bazılarını inkâr etmek; ayrıca ibadetleri inkâr etmek, haramları helal saymak, helalleri haram kabul etmek ve vb. günahlar anlamına geldiğini söylediğini nakletmiştir.¹³⁴ Görüldüğü gibi kebîre kelimesi günahın inkâr kapsamına giren her çeşidini anlamı içine almaktadır. Müminlerin bu günahlardan sakınması emredilmektedir.

¹²⁶ En’âm 6/165. Bkz. İsra 17/98-99, Ra’d 13/5.

¹²⁷ Furkan 25/7.

¹²⁸ Kamer 54/ 24-25.

¹²⁹ Sâd 38/4-5.

¹³⁰ Kasas 28/50.

¹³¹ Zümer 39/59.

¹³² Mümin 40/4,5.

¹³³ Kehf 18/106.

¹³⁴ el-Mâtürîdî, Te’vîlât, c. III, s. 185.

1.2.5.2. Şirk

Sözlükte *şirk ortak olmak* ve *ortaklık*; *ortak koşmak* anlamındaki işrâktan isim konumunda bulunur. Şirk *küfür* demektir. Şirk koşana *müşrik*, şirk koşulana *şerik* denir.¹³⁵ Terim olarak “Allah’ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma” demektir.¹³⁶

Şirk İslam dininin temeli olan tevhid inancını kabul etmeme anlamında büyük bir günahdır. Yani Allah’tan başka tanrılar/ilahlar olduğuna inanmaktır. Bu nedenle Allah Teala’nın affetmeyeceği günah olarak ilan edilmiştir.¹³⁷ Mâtürîdî, Allah’ın kendisine şirk koşulmasını yasakladığı ayeti¹³⁸ açıklarken aklen şirk koşmanın imkansızlığını belirterek aklın Allah’ın birliğine ve O’nun bilgisine ulaşabileceğini bu nedenle de şirk koşmanın hem aklen hem de nas yoluyla haram olduğunu belirtmektedir.¹³⁹

İslam Dini bütün yönleriyle tevhid inancına dayanmakta, değer ve anlam kazanmaktadır. İnsanı kendisine bahşedilen anlam ve değerlerden uzaklaştıran şirk küfürle yakın ilişki içindedir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767)’ye göre de şirk küfrün içinde yer alır. Her şirk küfürdür ama her küfür şirk değildir.¹⁴⁰ “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.*”¹⁴¹ buyrulduğu üzere müşrikler kendi inandıkları rablerini Allah’a eş tutarak aslında küfre girmektedirler.

Mâide 5/72-73. Ayetlerde buyrulduğu üzere Ehl-i Kitap da teslis öğretisine inanarak ve Hz. İsa’yı (Mesih) ilah sayarak şirk günahını işlemişlerdir. Dolayısıyla şirk günahını işleyerek kafir olmuşlardır.

Kur’an şirki ahlâkî bir sorun olarak ele almaktadır. Müşrikler Allah’a karşı yalan uydurup iftira ederek doğruluk/dürüstlük ilkesini çiğnemiş olmaktadır. Onlar ortaya koydukları şirkleriyle Allah’a iftira ederek büyük günah işlemektedirler. Ehl-i Kitabın Mekke müşrikleri gibi şirk işleyerek küfre düştükleri Kur’an’da “(Müşrikler) “Allah çocuk edildi!” dediler. (Haşa)! O yücedir. O, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır. Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur. Bu konuda yanınızda (sözüünüzü doğrulayan) herhangi bir delil de yok. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi (uydurup) söylüyorsunuz? De ki: Allah hakkında (yalan

¹³⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, “şrk” md., c. X, s. 450; Şemsettin, *Kâmus-i Türki*, “şrk” md.

¹³⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *DİA*, c.XXXIX, s.193.

¹³⁷ Nisâ 4/116.

¹³⁸ En’am 6/151.

¹³⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. V, s. 251-252.

¹⁴⁰ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali, *el-Fasl fi’l-milal ve’l-ehvâ ve’l-nihâl*, Mektebetü’l-Hancî, Kahire, ts., c. III, s. 222.

¹⁴¹ En’am 6/1

uydurup) iftira edenler kurtuluşa eremezler. Onların dünyadaki yaşamları geçicidir. Sonra onların dönüşü bizedir. Sonra da onlara (iftira edip şirk koşarak) kafirlik yapmalarından dolayı şiddetli azabı tattıracağız.” şeklinde anlatılır.¹⁴²

Kur'an'da müşriklerin Allah'tan başkalarına dua ve yakarışları, ağzına gelsin diye iki avucunu suya uzatarak ona ulaşamayan kişiye benzetilmektedir. Kafirlerin (müşriklerin) duasının gerçekliği olmayan boş bir çaba olduğu; gerçekliği olan yakarışın yalnızca Allah'a olduğu bildirilmektedir.¹⁴³ Müşriklerin amelleri de “...*Kim Allah'a ortak (şirk) koşarsa, sanki o gökten düşmüş de onu bir kuş kapıvermiş veya rüzgâr onu ıssız bir yere sürükleyip atmış gibidir*”.¹⁴⁴ ayetinde açık bir benzetmeyle anlatıldığı gibi boşa gidecektir.

Küfür-şirk ile ilgili olarak Kur'an, şirki zan kavramına bağlar. Zan zihnin düşünme yetisinin bir ürünüdür. Zan bu kullanımıyla ilmin karşıtı olarak kullanılmıştır. İlim kuşkusuz biçimde gerçeğe karşılık gelen bilgi olarak kullanılmaktadır. Zan ise dayanaksız, asılsız, kesin olamayan kuşkulu bilgi, güvenilmez ve sanı olan bilgi anlamında kullanılmaktadır.¹⁴⁵

Kebîre kavramını şemsiye bir kavram olarak kabul edersek içerisine küfr kavramını aldığı gibi şirk kavramını da aldığını görürüz. Çünkü şirk küfrün bir çeşididir. Şirkte Allah'ın varlığı inkâr edilmese de bir oluşunun inkârı vardır. Böylece Kur'an Rab olan Allah'ın varlığını inkârı küfür sayarken O'nun birliğini inkârı şirk olarak isimlendirmiştir.

Kur'an'ın nâzil olmaya başlamasından beri şirk yalnızca büyük bir günah değil, tüm Müslümanlarca büyük günahların en büyüğü kabul edilmekteydi. Bu konuda farklı bir görüş ortaya koyan olmamış ve ittifakla ortak görüş olmuştur.¹⁴⁶

Kebîre kavramının da içerisine alt kavram olarak küfr¹⁴⁷ kavramı ve şirk¹⁴⁸ kavramının girdiği gibi nifak kavramı da girmektedir. Bundan sonraki başlıkta insanı imandan alıkoyan veya mümini imanından eden üçüncü büyük günah olan nifak kavramı üzerinde durulacaktır.

1.2.5.3. Nifak

Küfrünü gizleyerek kendini mümin gösteren veya imanla küfür arasında kararsızlık içinde bocalayıp duran kimse anlamında bir terimdir.

Sözlükte *nifâk* (tarla faresi) yuvasına girmek; (bir kimse) olduğundan başka türlü görünmek” anlamına gelir. İsmi faili *münâfik* kelimesidir. İnsan için bir sıfat olarak kullanılan

¹⁴² Yunus 10/68-70.

¹⁴³ Ra'd 13/14.

¹⁴⁴ Hac 22/31.

¹⁴⁵ İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 216.

¹⁴⁶ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2017, s. 51.

¹⁴⁷ Bakara 2/41,28,39.

¹⁴⁸ Lokman 31/13, Nur 24/55.

münâfık kelimesi “*inanmadığı (kalben tasdik etmediği) halde kendisini mümin gösteren*” kimse demektir. Kelimenin, “tarla faresinin bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması” biçimindeki kök manasından hareketle münafık, “dinin bir kapısından girip diğerinden kaçan çifte şahsiyetli kimse” olarak da tanımlanmıştır.¹⁴⁹

Nifak kelimesi Kur’ân’da üç yerde kök halinde, iki kere çekimli fiil olarak ve münafık şeklinde ismi fail olarak sıfatlama yaparak yirmi yedi âyette geçmektedir. Ayrıca beş yerde de münafık erkeklerin yanında münafık kadınlar da belirtilmiştir.¹⁵⁰ Kur’an, inanç grubu olarak insanları mümin ve kafir diye ikiye ayırır. Kâfir gruptan kabul ettiği münafıkları, müşahhas bir grup olarak ele alır. Kur’an’da münafıkların itikadî durumlarını, psikolojik yapıları ve ahlâkî bozukluklarını, toplumsal hayattaki yer alışlarını, Hz. Peygamber’e ve müminlere karşı içinde bulundukları durumları ve âhiretteki karşılaşacakları durumları ayrıntılı biçimde anlatılır. Hatta bu konuda Münâfıkûn sûresi diye müstakil bir sûre vardır.¹⁵¹

Münâfıklar, Müslüman toplumunun bir parçası olarak ortaya çıkmış, tarihî ve sosyolojik bir gerçektir. Özellikle Müslümanların Hz. Peygamber’in etrafında siyasî bir güç olarak belirmeye başladığı Medine döneminde görülürler. Hz. Peygamber (sav) Medine’ye hicret ettikten sonra, peygamberliğine inanmayan ve İslâmiyet’e meyilleri olmayan bir kısım Medineliler ile Medine civarındaki bedevîlerin ileri gelenlerinden bir kısmının İslâm’a zâhiren girdikleri vahiy ile Hz. Peygamber’e bildirilmiştir. Bu kimseler İslâm’a zâhiren katılmakta kendileri için yarar görmüşlerdir. Özellikle bunların bir kısmı bulunduğu muhitte gözden düşmemek amacıyla bu yolu seçmişlerdir.¹⁵² Abdullah b. Übey b. Selûl de bunlardan biridir. Medine halkına başkan olmak üzere iken Hz. Peygamber’in şehre gelmesi onun siyasî nüfuzunu yok etmiştir. Abdullah, eski itibarını korumak maksadıyla yeni Müslüman olanlardan bir grup oluşturmuş ve Hz. Peygamber’e karşı gizli bir muhalefet cephesi kurarak çeşitli nifak taktikleri uygulamaya başlamıştır. Bu yapılanma ve iş birliği gizli gizli hareket etmekte İslâm’a ve Müslümanlara zarar vermeyi hedeflemektedir. Münafıkların lideri Abdullah bazı Mekkeli müşrikler ve Medineli Yahudilerle de iş birliğine gitmişti. Hatta Medine Yahudilerini Resulullah’a karşı savaşa teşvik etmiştir.¹⁵³ Onun karşıt hareketlerini ensar ve muhacirleri birbirine düşürmeyi denemesinde, Medine’de kargaşa çıkarmak için İfk Hadisesi’ni tezgâhlamasında, Tebük Seferi’ndeki ayrı bir ordugâh kurmasında, mescid

¹⁴⁹ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “nfk” md., s. 819; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “nfk” md., c. X, s. 358; Hülya Alper, “Münafık”, *DİA*, c. XXXI, s. 565.

¹⁵⁰ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, “nfk” md.

¹⁵¹ Alper, “Münafık”, c. XXXI, s. 565.

¹⁵² H. Ahmet Sezikli, “Münafık (Hz. Peygamber Döneminde Münafıklar)”, *DİA*, c. XXXI, s. 566-567.

¹⁵³ Sezikli, “Münafık (Hz. Peygamber Döneminde Münafıklar)”, c. XXXI, s. 566-567.

hüviyetinde nifak merkezi kurmasında sürdürdüğü görülür.¹⁵⁴ Sürekli Müslümanlar arasında ayrılık/ikilik çıkartmak çabasında olmuştur. Bir taraftan savaşa gitmeyenlerin başını çekerken diğer taraftan bazı münafıkların orduya katılmasını sağlayarak ordu içerisinde nifak hareketlerini tahrik etmiş, en sonunda işi Tebük dönüşünde Resûl-i Ekrem'e suikast girişiminde bulunmaya kadar götürmüştür.¹⁵⁵ Münafıklar, Medine toplumunun bir parçası olmalarına rağmen sürekli İslam'ın, Müslümanların ve Hz. Peygamber'in aleyhinde hareket etmişlerdir.¹⁵⁶

Bu konuyu araştıran araştırmacılar nifak hareketlerinde iki tip insandan bahsederler. Birincisi, henüz Cahiliye duygusundan kurtulamamış ve İbn Übeyy'in kötü niyetinin farkına varmaksızın siyasî propagandalarına aldanarak bilinçsiz bir şekilde ona katılanlar, ikincisi de kalben ve fiilen bilinçli bir şekilde nifak üzere olanlardır. Bu dönemde itikadî nifakı kanıtlanmış kişilerin nispeten az olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷

Dinlerin doğası gereği inananları, inanç bağı ile katıldıklarından zaman içerisinde yaşadıkları içsel psikolojik sebepler veya sosyolojik zorluklardan dolayı dinlerine karşı sadakat bağı kırarak ayrılabilenlerdir. Peygamberimizin Mekke tebliğinde de nifak hareketinde bulunmuş insanların olduğu savunulmaktadır.¹⁵⁸ “Şüphe içinde bocalama” manasındaki nifakın Mekke döneminde de bulunduğu söylenebilir. Sistemli bir hareket olarak nifakın güçlü ve hızlı sosyal değişimlerin yaşandığı toplumlarda görülmesi mümkündür. Nifak hareketi dinsel ve toplumsal olarak yeni bir yapılanmaya gidilen Medine'de de yeni oluşuma tam uyum sağlayamayan insanlar arasında ortaya çıkmıştır. Münafıklar başlangıçta İslâm'ı benimsemişlerse de sonradan tekrar küfre dönmüşlerdir.¹⁵⁹ Bu sebeple iradeleri doğrultusunda kalpleri mühürlenmiştir.¹⁶⁰ Bunlara ayrı bir isim verilmesi sadece dünyadaki toplumsal statüleriyle ilgili bir niteleme olup âhirette kâfirlerle birlikte kötü bir âkıbeta mâruz kalacaklardır.¹⁶¹

Kur'an'da münafıkların kişilikleri, psikolojileri ve kalbî durumları ayetlerde açıklanır. Bu ayetler incelendiğinde iki tip münafık olduğu görülür. Birincisi kalben hiç iman etmemiş, tamamen münkir olan halis münafık; onlar, “*Aslında inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe iman ettik*” derler.¹⁶² İkincisi zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irade zayıflığı

¹⁵⁴ Bkz. Hüseyin Algül, “Mescid-i Dırâr”, *DİA*, c. XXIX, s. 272.

¹⁵⁵ İsmail Yiğit, “Tebük Gazvesi”, *DİA*, c. XL, s. 230.

¹⁵⁶ Sezikli, “Münafık (Hz. Peygamber Döneminde Münafıklar)”, c. XXXI, s. 567.

¹⁵⁷ Sezikli, “Münafık (Hz. Peygamber Döneminde Münafıklar)”, c. XXXI, s. 567.

¹⁵⁸ Bkz. Ankebût 29/10-11; Müddessir 74/31.

¹⁵⁹ Bkz. Tevbe 9/66, 74.

¹⁶⁰ Bkz. Tevbe 9/87; Münâfikûn 63/3.

¹⁶¹ Bkz. Nisâ 4/140; Tevbe 9/68.

¹⁶² Bakara 2/8.

yüzünden imanla küfür arasında git gel yaşayan, şüphe içinde bocalayıp duran,¹⁶³ imandan çok küfre yakın olan,¹⁶⁴ iradesi sağlam olmayan insanlardır. Bazı âyetlerde “münafıklar” ve “kalplerinde hastalık bulunanlar” diye ikili ifade tarzının yer alması da bu farklılığı göstermektedir.¹⁶⁵ Halis münkir münafıklar müminlerle karşılaştıklarında inandıklarını belirtirler, ancak asıl taraftarlarıyla baş başa kaldıkları zaman müminlerle alay ettiklerini söylerler.¹⁶⁶ Diğerleri ise Hz. Peygamber’e inandıklarını sanmakla birlikte önemli işlerde din dışı otoritelere gitmeyi tercih etmekte, fakat başlarına bir felâket gelince Hz. Peygamber’e başvurmakta,¹⁶⁷ ve böylece İslâm’a olan bağlılıkları dünyevî çıkarlarına göre değiştirmektedirler.¹⁶⁸ Çeşitli âyetlerde münafıkların içinde bulundukları ruh hallerinin toplumsal hayata yansıyan yönlerine temas edilmektedir. Örneğin dış görünüşlerinde gizlemelerine rağmen onların her şeyden korktukları, özellikle savaştan çok endişe duydukları haber verilmektedir.¹⁶⁹ Yine onların cimri, yalancı ve kibirli oldukları,¹⁷⁰ gösterişe önem verdikleri, maddî menfaat için namaz kıldıkları, gerçekte ise dua ve ibadet hayatında isteksiz davrandıkları,¹⁷¹ ekini ve nesli (ekonomiyi ve kültürel hayatını) bozmaya uğraştıkları,¹⁷² kötülüğü yaygınlaştırıp iyiliğe engel olmaya çalıştıkları,¹⁷³ Allah’ı ve müminleri alaya aldıkları,¹⁷⁴ Müslümanlara yardım edilmesini engellemeye gayret ettikleri,¹⁷⁵ müminlere karşı kin besledikleri¹⁷⁶ toplum içinde kötü haberler yaydıkları,¹⁷⁷ günah, düşmanlık ve Hz. Peygamber’e isyan konusunda gizli faaliyetler yürüttükleri¹⁷⁸ ifade edilmektedir.

Tevbe suresi 9/95. ayette hali vakti yerinde olduğu halde sırf korkularından ve dine karşı sadakatsizliklerinden dolayı savaşa katılmayan, sonra da Allah adına yemin ederek asılsız mazeretler ileri süren münafıkların «murdar» oldukları ifade buyurulmuştur. Çünkü münafık samimiyetsizdir; ne mümin gibi imanını açıkça ortaya koyabilir, ne de kâfir gibi küfrünü ilân eder. O şahsiyetsiz ve dengesizdir. Âdi menfaatleri için her renge girer. İşte

¹⁶³ Nisâ 4/137, 143; krş. Tevbe 9/44-45.

¹⁶⁴ Âl-i İmrân 3/167.

¹⁶⁵ Enfâl 8/49; Ahzâb 33/12.

¹⁶⁶ Bakara 2/14.

¹⁶⁷ Nisâ 4/60-62

¹⁶⁸ Hac 22/11.

¹⁶⁹ Tevbe 9/56-57; Muhammed 47/20-21; Haşr 59/11-13; Münâfikûn 63/4.

¹⁷⁰ Tevbe 9/67; Münâfikûn 63/1, 5.

¹⁷¹ Nisâ 4/142.

¹⁷² Bakara 2/205.

¹⁷³ Tevbe 9/67.

¹⁷⁴ Tevbe 9/65, 79.

¹⁷⁵ Münâfikûn 63/7.

¹⁷⁶ Âl-i İmrân 3/119.

¹⁷⁷ Ahzâb 33/57-60.

¹⁷⁸ Mücâdile 58/8; krş. Nisâ 4/108.

Kur'an'ın «murdar» dediği, bu iğrenç tabiat ve kötü ahlâktır.¹⁷⁹ Bu sebeple Hz. Peygamber'in toplumsal birliği sağlamak ve İslâm'a sempati duyan gönülleri incitmemek gayesiyle münafıkların cenaze namazını kılmak, onlar için dua etmek istemesi nâzil olan âyetlerle menedilmiş ve onlar için birçok defa dilese bile bağışlanmayacakları¹⁸⁰ bildirilmiştir.

Kelâm ilminde büyük günah (kebîre) meselesinin ortaya çıkmasıyla birlikte nifak konusu da ele alınmıştır. İmanın tarifi yapılırken, iman nedir, amel imandan bir cüz müdür, buna bağlı olarak mürtekb-i kebîrenin dünyevî ve uhrevî durumu gibi konuların tartışıldığı sırada nifak zaman zaman imanla küfür yanında üçüncü bir kavram olarak ele alınmıştır. Münafık küfrünü gizleyen olduğu için onun bu durumu sadece dünya ile sınırlı kalacaktır. Hiçbir şeyin gizli kalmayacağı Âhirette ise nifak üzere ölen herkesin kâfir olduğu ve kâfirlerle birlikte cehennemde ebedi kalacakları hususunda âlimler arasında görüş birliği vardır.¹⁸¹

Hasan el-Basrî (ö. 110/728) nin, büyük günah işleyenlerin münafık olduğunu ileri sürenlerin ilki olduğu kabul edilir.¹⁸² Hasan el- Basrî Mürciîler'e karşı çıkmıştır. Onun samimi mümin bilincine ulaşamayan kimselere “mürâî” anlamında münafık dediği bir gerçektir. Ona göre münafık dünya işlerine düşkün olan ve ilâhî cezadan korkmayan, dolayısıyla imanı ciddiye almayan kişidir. Buhârî (ö. 256/870) kitabında “Müminlerden başkası Allah'tan korkmaz, münafıklardan başkası da kendini emniyette hissetmez” sözünün Hasan Basrî için zikredildiğini bildirmektedir. Bu söz onun düşüncesinin özetidir.¹⁸³ Tirmizî (ö. 279/892) bu bilgilere ek olarak onun nifakı tekzîbî ve amelî olmak üzere ikiye ayırdığına dair rivayette bulunur.¹⁸⁴

İbn Teymiye (ö. 728/1328), Müslüman ve mümin kavramlarını ayrı kabul etmektedir. Ona göre kişi nifak unsurları barındırsa da Müslümandır. Aynı şekilde büyük günah işleyen kişi samimi imanla bağdaşmayan davranışlar ortaya koyduğu için mümin değil Müslümandır, amel olmadan iman tamamlanmaz yani amel imanın zorunlu bir sonucudur. İmanın artıp eksileceğini kabul ettiğinden Müslüman dediği kişide nifak unsurlarının bulunabileceğini belirtmektedir. Ona göre münafıklar iki çeşittir. Birincisi kalbinde küfrü gizlediği halde zâhirde mümin olduğunu söyleyen kişidir. İslâm âlimleri bu tip münafığın halis münafık

¹⁷⁹ Türkiye Diyanet Vakfı (Komisyon), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s. 201

¹⁸⁰ Tevbe 9/80, 84.

¹⁸¹ Alper, “Münafık”, c. XXXI s. 565-566.

¹⁸² Nureddîn es-Sâbûnî, *Kitâbu'l-Bidaye min'el-Kifâye fîl-Hidâye fî Usûluddîn*, thk. Fethullah Huleyf, Dârul-Meârif, Mısır, 1969, s. 140.

¹⁸³ el-Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrâhim, *el-Câmiatu Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Züheyr en-Nâsır, Dâru Tükunnecât, 1422/2001, c. I s.10.

¹⁸⁴ et-Tirmizî, Ebî İsmâ Muhammed b. İsmâ, *el-Câmiu'l-Kebir / Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Dârul-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 1996, c. IV, s. 375 (No: 2632); Alper, “Münafık”, c. XXXI s. 565-566.

olduğu hususunda ittifak etmiştir. İkincisi kalbinde hem iman hem nifak unsurlarını bulunduran kimsedir. Nitekim, “...*O gün onlar imandan çok küfre yakındılar...*”¹⁸⁵ âyeti bu idianın dayanağıdır. Diğer yandan nifak alâmetlerinden bahseden hadisler de bunun kanıtıdır. Bunlara, “cennet vaad edilen mümin” denmemekle birlikte cehennemde ebedî kalmayacakları umulmaktadır.¹⁸⁶

Nifakla ilgili son zamanlarda yapılan çalışmalarda yeni yaklaşımlar ortaya konmuştur. Bu yaklaşımlarda konunun farklı yönleri göz önüne alınarak farklı sınıflandırmalar da yapılmıştır. Bu sınıflandırmaların birinde itikattaki nifak halis ve tereddütlü nifak diye, ameldeki nifak da “nifak benzeri tutum” (şibhü’n-nifâk) olarak nitelendirilmiştir. Diğer bir yaklaşımda ise halis ve tereddütlü nifak aslî ve ârızî şeklinde ikiye ayrılmıştır. Konu incelendiğinde naslarda münafıklarla ilgili olarak geçen üslûp ve ifadelerin farklılık arz etmesinin yanında iman ve küfür kavramlarının sınırlarının belirlenmesinin oluşturduğu zorluklardan nifak kavramının da etkilenmiş olduğu görülmektedir. Konu iman gibi hem psikolojik hem sosyolojik yönlü bir kavramla ilişkili olduğundan alimlerin farklı tahliller yapması doğaldır. Hz. Peygamber (sav) devrinde İslâmiyet’in benimsenmesi ve eski şirk inançlarının terkedilmesi herkes için aynı kolaylıkta ve seviyede gerçekleşmemiştir. Sonraki asırlarda da aynı sorun İslâmiyet’i miras yoluyla devralanların içinde de İslam’ı benimseme ve kabullenme sorunları şeklinde görülmüştür. İslam’da kendilerini rahat hissedemeyenler olmuş ve tereddüt gösterenler bulunmuştur. Hızlı ve güçlü kültür değişimlerine mâruz kalan bazı insanlar dünyevî ve nefsânî isteklerine yenik düşerek nifak hastalığına yakalanmışlardır. Resulullah’ın nifak hususunda hoşgörülü davrandığı ve konuya sabırla yaklaştığı bilinmektedir. Nifaka düşüp münafık olan bazı insanların daha sonra samimi Müslüman olma ihtimali de mevcuttur. Bu durum İslâm tarihinin her döneminde söz konusudur.¹⁸⁷

Münafık kavramı üzerinde İslâm mezheplerinin bir uyum içerisinde olduğu görülür. Bu konuda Kerrâmiyye imanı dille ikrardan ibaret saydığı için ayrılır.¹⁸⁸ İslam âlimleri, Müslümanları mümin ve fâsık diye iman-amel ilişkisi yönünden iki gruba ayırmışlardır. Ancak bu iki isim dışında kimse için münafık isimlendirmesi yapmasalar da kalbinde iman olmadığı halde mümin görünen kişinin münafık olduğu görüşündedirler. Böylesi kişiye

¹⁸⁵ Âl-i İmrân 3/167.

¹⁸⁶ Takiyüddîn İbn Teymiyye, *Kitâbu’l-İman*, thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Albanî, el-Mektebetu’l-İslâmî, Amman, 1996, s. 171, 187; Alper, “Münafık”, c. XXXI, s. 565-566.

¹⁸⁷ Alper, “Münafık”, c. XXXI, s. 565-566.

¹⁸⁸ Kutlu, “Kerrâmiye”, *DİA*, c. XXV, s. 294-296.

dünyada Müslüman muamelesi yapılmakla birlikte âhirette ebediyen cehennemde kalacağı hükmünde birleşmişlerdir.¹⁸⁹

1.2.5.4. Fısk

Sözlük anlamı “taze hurma kabuğunu yarıp dışarı çıkmak, belirli bir sınırı aşmak” demektir.¹⁹⁰ Fısk kelimesi İslâm öncesi dönemde daha çok bitki ve hayvanlar hakkında kullanılmıştır.¹⁹¹ Bu kelime İslâm döneminde “hak yoldan ayrılma, Allah’ın emirlerine itaatsizlik etme” şeklinde daha özel bir anlam kazanmıştır.¹⁹² Hem müşrik, Yahudi, Hristiyan ve münafıklar, hem de dinin emirlerine aykırı hareket eden Müslümanlar fısk kelimesi ve türevleriyle nitelendirilmeye başlanmıştır.¹⁹³ Fısk, küfürden daha genel bir ifadedir. Fısk için günahın azlığının ya da çokluğunun bir farkı olmasa da çok günah için kullanımı daha yaygındır. Genellikle şeriatın (dinin) hükmünü ikrar (kabul) ettikten sonra onun hükümlerinin tamamını yahut bir kısmını ihlâl eden (çiğneyen) kimseye “fâsık” denilir. Aslî/kökten kâfir olan için de fâsık kelimesi kullanılır; çünkü o da aklın ve fitratın gerektirdiği Allah’a itaat hükmünü çiğnemiş demektir. Râğıb el-İsfahânî, “*Mümin kimse fâsık kimse gibi midir?*”¹⁹⁴ âyetini örnek göstererek mümin ve fâsık kelimelerinin birbirinin zıddı olarak kullanıldığına dikkat çeker; ayrıca fâsıkın kâfirden, zâlimin de fâsıktan daha genel bir ifade olduğunu dile getirir.¹⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelime mastar/kök halinde yedi yerde, sıfat veya çekimli fiil şeklinde kırk yedi yerde geçer.¹⁹⁶ Fısk kavramının bazı âyetlerde iman¹⁹⁷ ve dinin emirlerine itaatin karşıtı olarak¹⁹⁸ kullanıldığı, bazı âyetlerde ise hidâyet ve dalâlet kavramlarıyla da yakın ilişkisinin kurulduğu¹⁹⁹ görülür.

Fısk kavramı tefsir, kelam, fıkıh, hadis, hadis usulü ve mezhepler tarihi gibi İslâmî ilimlerin kapsamında geniş tartışmalara sebep olmuştur. Fâsık kavramı ile onunla ilişkili

¹⁸⁹ Alper, “Münafık”, c. XXXI, s. 565-566.

¹⁹⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “fsk” md., s. 636.

¹⁹¹ Ali Şafak, “fisk”, *DİA*, c. XIII, s. 37.

¹⁹² er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “fsk” md., s. 636; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, “f-s-k” md., thk. Muhammed İvaz Murîb, Daru İhyâ’it- Turâsil Arabî, Beyrut 2010, c. VIII, s. 315.

¹⁹³ Şafak, “fisk”, c. XIII, s. 37.

¹⁹⁴ Secde 32/18.

¹⁹⁵ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “fsk” md., s. 636.

¹⁹⁶ Abdülbâki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, “fsk” md, s. 519, 520.

¹⁹⁷ Bakara 2/99; Tevbe 9/80; En’âm 6/49; Secde 32/18.

¹⁹⁸ Bakara 2/197; Nûr 24/4; Hucurât 49/7, 11.

¹⁹⁹ Bakara 2/26; Tevbe 9/80; Hadîd 57/26.

mürtekibi kebre kavramı üzerinde yapılan tartışmaların Müslümanlar arasında ihtilâfa konu teşkil eden ilk problemlerdendir.²⁰⁰

Genel kabule göre, büyük günah (kebîre) işleyen kişi isyan fiili işlemişse de bir mümini mutlak mânâda fâsık ve fâcir olarak nitelemek mümkün değildir. Çünkü iman mahiyeti Allah'ın varlığını, birliğini ve Hz. Muhammed aracılığıyla gönderdiği vahiyleri kalben tasdik etmektir. Zaten amel de iman bir parçası değildir. Kişi ilâhî emre aykırı bir davranışta bulunurken de imanı reddedip terk etmemekte iman ile ilişkisini sürdürmektedir. Bu konuyu daha iyi anlamak için imanla amelin birlikte zikredildiği ayetlere bakabiliriz. Bu ayetlerde bu iki kavramı birbirine bağlayan atıf ve şart edatları bize imanla amelin ayrı şeyler olduğuna işaret etmektedir.²⁰¹ Ayrıca adam öldürmek gibi bir büyük günahı işleyenlerin kısas cezasına çarptırıldığını bildirilen ayette bu fiili yapanlardan “müminler” diye bahsedilmiş ve onlardan iman vasfı kaldırılmamış, imanlarını kaybettiklerine dair herhangi bir işaret dahi yoktur.²⁰²

1.3. İslam Düşünce Tarihinde Büyük Günah Meselesi ve Gelişim Süreci

Cemel ve Sıffîn savaşları ile ortaya çıkan siyasî ve itikadî problemler Kur'an ayetlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında etkili olmuştur. Hariciler siyasî tutumlarının bir sonucu olarak kendi anlayışlarına uygun olarak tekfir kavramını ön plana çıkarıp Hz. Ali'nin isyancılarla savaşılmasını emreden ilâhî hükmü terk edip ihtilâfî çözmek için hakeme başvurulmasına rıza göstermesini tekfir sebebi saymışlardır. Bunun sonucu olarak da Hz. Ali ile Muâviye'yi ve bunu onaylayan ashabı tekfir etmişlerdir.²⁰³

Sıffîn savaşından sonra Hâricîlerin tahkim hadisesi karşısındaki tutumları birçok kelim kavramının gelişmesine ve tartışılmasına yol açmıştır. Bu kavramlardan biri de kebre (büyük günah) kavramıdır. İzutsu'ya (1914-1993) göre bu kavramın ortaya çıkışı Haricilerin yapıp ettikleri ve söyledikleri ile olmuştur.²⁰⁴ İslam düşünce tarihinde erken dönemlerden itibaren tartışıla gelen büyük günah meselesinin gelişim süreci üzerinde durmadan önce İslam alimleri tarafından büyük günahı ifade eden kebreinin nasıl tanımlandığını tespit etmek faydalı olacaktır.

²⁰⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed, Medine 1995, c. III, s. 182; Yusuf Şevki Yavuz, “fâsık”, *DİA*, c. XII, s. 202; Bebek, “Kebîre”, c. XXV, s. 163;

²⁰¹ Kehf 18/107; Nisâ 4/124.

²⁰² Bakara 2/178; Hucurât 49/9.

²⁰³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfû'l-Musallîn*, nşr. Ritter, Helmut; Wiesbaden 1980 s. 4, 5, 452; Ethem Ruhi Fırlalı, “Hâriciler”, *DİA*, c. XVI, s. 169-174.

²⁰⁴ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, s. 49.

1.3.1. Kebirenin Tanımı

Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan günah anlamına gelen daha önceki başlıklarda üzerinde durduğumuz birçok kelime mevcuttur. Çoğulu kebâir olan kebire kelimesinin anlamı için Rağîb el-İsfahânî, cisimlerde somutluk, azlık-çokluk, sayılar ve bir varlığın sıfatı olma şeklinde dört mana vermiştir.²⁰⁵ Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) ise zorluk, meşakkat, cisimlerin hacmi, büyük, çokluk aynı anlamda olması, ihtiyarın gençten daha büyük olması, mekân yönünden büyüklük, önderlik²⁰⁶ gibi daha kapsamlı anlamları olduğunu belirtmiştir. Sağîre kelimesinin zıttı olan kebîre, maddî veya mânevî yönden büyük olmak anlamında bir isimdir. Kavramsal olarak kebîre, dinen yasaklandığı hakkında kesin delil bulunan, işlendiğinde dünyevî had ve uhrevî cezası olan fiil ve davranış²⁰⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Kebîre ve çoğulu olan kebâir, Kur'an'da büyük günah olarak geçen kavramları içine alan geniş kapsamlı bir kelimedir. İslam alimlerinin bu kelimeyle ilgili görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Terim olarak bazı kebîre tanımları:

İbn Abbas (ö. 68/687-88), “Kebire Allah Teâla'nın ateşle sonuçlandıracağı yahut kızdığı yahut lanet ettiği yahut da azab ettiği her günahdır.”²⁰⁸

Mücâhid (ö. 103/721), “Cehennem ile korkutulan her günah kebâirdir.”²⁰⁹ “Mûcibat kebîredir.”²¹⁰

Dahhâk (ö. 105/723), “Cehennem ile korkutulan her günah kebâirdir.”²¹¹

Ma'mer b. Raşid (ö. 153/770) “Kendisiyle Allah'a isyan edilen kebîredir.”²¹²

İbn Vehb (197/813), “Sahibini cehenneme girdiren her günah kebîredir.”²¹³

²⁰⁵ Rağîb el- İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 696.

²⁰⁶ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut: , 1417/1996, c. III, s. 365.

²⁰⁷ el-Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, s. 183.

²⁰⁸ el-Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, c. V, s. 159; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed ibn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir*, Dar'ul Fikr, 1407/1987, c. I, s. 13.

²⁰⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 11.

²¹⁰ Mücahid b. Cebr Ebu'l-Haccâc et-Tâbi î, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam, Dâru'l-Fikri'l-İslamiyyil-Hâdise, Mısır 1989, s. 590.

²¹¹ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 11.

²¹² Ma'mer b. Raşid, *Kitâbu'l-Câmi'i*, thk. Habiburrahman el-A'zâmî, el-Meclisu'l-ilmî (Hindistan), Mektebet'ül-İslâmî, Beyrut 1983, c. X, s. 460.

²¹³ Ebü Muhammed Abdullah İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'an mine'l-Câmi li-ibn Vehb*, thk. Miklos Murânî, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Yersiz 2003, c. II s. 39.

Sehl (ö. 283/896), “Kebâir Allah’ın kitabında cehennem azabı ile uyardığı günahlardır.”²¹⁴

Mâverî (ö. 450/1058), “Haddi gerektiren veya üzerine veid (azap) terettüb eden günahdır.”²¹⁵

Gazâlî’nin (ö.505/1111), “Korku duygusu olmayıp vicdanen azâb duymadan, ihanet ve cür’etle yapılan her günah kebâirdir.”²¹⁶

Beğâvî (ö. 516/1122), “Haddi, yani dünyada dayak, recm ve kısas gibi cezaları gerektiren suçlar kebâirdendir.”²¹⁷

İbn Atıyye’nin (ö. 541/1147) “Haddi gerektiren veya cehennem azabıyla korkutulan veya hakkında telin vârid olan her günah kebâirdir.”²¹⁸

İbn Cübeyr (ö. 614/1217), “Cehennem ile korkutulan her günah kebâirdir.”²¹⁹

İbnu's-Salah (ö. 643/1245), “Mutlak surette, işte bu, büyük bir günahdır, denen her günah kebîredir.”²²⁰

Subki (ö. 756/1355), “Adamın yaptığı bir kusur -dine ihanet olmamak şartıyla- takva bakımından ihanete delâlet ederse, işte bu, kebîredir, dikkatsizlikle ortaya çıkan davranışlarsa, sağîredir.”²²¹

Kebîre meselenin çok çeşitli yönleri olması sebebiyle farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlar ışığında büyük ve küçük günahların nasıl sınıflandırıldığını tespit etmek kebîreyi daha anlaşılır kılacaktır.

1.3.2. Günahların Büyük ve Küçük Günahlar Olarak Tespiti ve Sınıflandırılması

İslam alimleri Kur’an’ı tefsir ederken büyük günah/kebîre kavramını anlamak için çaba sarf etmişler. Bu konuda farklı görüşler ve tefsirler ortaya koymuşlar. Günahların büyük günah/kebîre olanı hangileridir? Büyük günahları/kebîreyi tespit edersek geri kalanı sağîre (küçük) midir? Allah’a isyan olan konularda küçük olan olabilir mi? Allah’a isyan küçük

²¹⁴ Sehl et-Tüsterî, *Tefsirü Tüsterî*, thk. Muhammed Basil Uyûn, Dârul-Kutubül-İlmiyye, s. 53.

²¹⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, 1407/1987, c. I, s. 7.

²¹⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 8.

²¹⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 8.

²¹⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, c. I, s. 10.

²¹⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 11.

²²⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 13.

²²¹ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 9.

görülebilir mi? Bu hafife alma olur mu olmaz mı? gibi sorular zihinlerini meşgul etmiş ve bu sorulara Kur'an'ı Kur'an'la, hadislerle, sahabe görüşleri ile tefsir ve te'vil ederek cevap bulmaya çalışmışlardır. Günah kavramının dinin temeli olan imân ile sıkı bağı olmasından konu canlılığını hep korumaya devam etmiştir. İslam alimleri bu konuda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Günahların büyük ve küçük olarak ayrılması, ilgili âyetlerde geçen “*büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahlar affedilir*”²²², “*Allah’a iman edip tevekkülde bulunanlar büyük günah ve hayasızlıktan kaçınırlar*”²²³ gibi cümlelere dayanır. Ayrıca âyetlerde âhirette mücrim insanların, verilecek olan amel defterinin küçük büyük bütün günahları kapsayıp ortaya koymasından korkarak rahatsız olup söylenmeleri anlatılır.²²⁴

Büyük günahların tespiti konusundaki görüşler üçe ayrılabilir.

Birinci gruba göre; dînî buyruklara aykırı olan bütün fiiller büyük günah kapsamındadır. Bazıları bu fiillerin sayısını 700’e kadar çıkarmakta, diğer bir kısmı da bunları yetmişle sınırlandırmaktadır. Havâric bütün günahları kebîre saymaktadır.²²⁵ Büyük günahların tespiti konusunda Kurtubî (ö. 671/1273) eserinde konunun zorluğuna değinerek usûluddîn alimlerinin “Büyük günahlardan kaçınmaktan dolayı küçük günahların bağışlanması kat’î olarak vacip değildir. Ancak bunun, zann-ı galib ve kuvvetli bir ummaya (beklenti) dayanarak olabileceğine inanılır. İlahî meşîetin bu konuda dilediğini yapacağı da sabittir. Buna da delil şudur: Eğer bizler, büyük günahlardan kaçınıp, farzları yerine getiren kimseye kesin olarak küçük günahlarının bağışlanacağını, affedileceğini söyleyecek olursak, şüphesiz ki bu, hiçbir sorumluluğun kesinlikle söz konusu olmadığı mubah hükmünde olur. Bu ise, şeriatın kulplarını sökmek demektir.” dediklerini bildirir. Kurtubî bu gerekçeden dolayı “*bize göre küçük günah yoktur*” der.²²⁶

İkinci gruba göre; dînî emirlerle muhalif her davranış/iş büyük günah (kebîre) kapsamındadır. Ancak bunların bir kısmı diğerlerine kıyasla küçük kabul edilebilir. Bu küçüklük günah kavramının altında bir küçüklük değil bilakis günah anlamındadır. Diğer bir deyişle günahlar ve büyük günahlar (kebîre) vardır. Hiçbir günah için “yapılmasında bir sakınca yoktur” denemez. Günah aslı itibarıyla büyüktür. Hiçbir günah küçük

²²² Nisâ 4/31.

²²³ Şûrâ 42/36-37.

²²⁴ Kehf 18/49; Bebek, “Kebîre”, c. XXV s.163.

²²⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 14; Şemsuddîn Seffârî, *Levâihu’l-envâru’s-sunniye ve Levâihu efkârû’s-sunniye*, thk. Abdullah b. Süleyman el-Basrî, Mektebetü Rüşd, Riyad 1994, c. I s. 366; Bebek, “Kebîre”, c. XXV, s. 164.

²²⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. IV, s. 158-159.

sayılamayacağından büyük günahların sayısını ve niteliklerini belirlemek mümkün değildir. Mütেকaddimîn devri Eş‘ariyye kelâmcılarından el-Eş‘arî (ö. 324/935-36), Bâkılânî (ö. 413/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) bu görüştedir.²²⁷ Kâdî Abdulvahhab (ö. 422/1031), “Bir masiyete sağire denmesi mümkün değildir, ancak kebâirden kaçınmakla o günah küçülür.” demiştir.²²⁸

Günahları küçük günah diye isimlendirmekten kaçınanlar, Allah Teâlâ'ya karşı yapılan isyana küçük demeyi çirkin görmeleri ve Allah Teâlâ'nın şanının yüceliğine ve O'nun azabının şiddetine karşı saygıları sebebiyledir. Çünkü O'na karşı yapılan her kusur büyüktür.²²⁹

Üçüncü grup ise günahlar izâfî de olsa küçük ve büyük günahlar (kebîre) diye ayrılabiliriyorsa büyük günahları tanımlanabilir olarak kabul edenlerdir. Mu‘tezile ve Mâtürîdiyye kelâmcıları ile müteahhir dönem Eş‘ariyye âlimlerinin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Bunlara göre bütün günahların kebîre (büyük günah) olarak kabul edilmesi naslara aykırıdır. Çünkü cumhur bizatihi mâsiyeti kebâir ve Sağâir'e taksim etmiştir. Buna Kur'an'da “Allah size küfrü, fâsıklığı ve isyanı çirkin gösterdi.”²³⁰ ayetinde bizzat Allah'ın günahı üçe böldüğü; bir kısmına küfür, diğer kısmına fîsk adını verirken bir diğerine fîsk dememesi kanıt olarak gösterilmiştir. Yine Allahu Teâlâ, “(O güzel hareket edenler) ufak ufak suçlar hâriç olmak üzere, günahın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçınanlardır.”²³¹ ayeti günahların taksimine gerekçedir.²³² Nitekim, “Eğer yasak edildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin (öbür) kabahatlerinizi örteriz,”²³³ ayeti, günahların sağâir ve kebâir ayrımında açıktır. Bundan dolayı İmam Gazali, “Kebîre ile Sağîre arasındaki farkı inkâra kalkışmak doğru olmaz. Zira bunlar şeri'at yollarından öğrenilmiştir.” demiştir.²³⁴

Günahların büyük ve küçük diye ayrılmasının sebeplerinden biri de günahların bir kısmının adalete mâni olurken bir kısmının mâni olmamasıdır. Günahların tümünün değil de bir kısmının adalete mâni olduğu konusunda ittifak vardır.²³⁵

Cumhuru ulemâ isyanı, sağâir ve kebâir diye ikiye bölmüşlerse de mâna bakımından aralarında ayrılık yoktur. Onların arasındaki ayrılık, sağâir ve kebâir diye adlandırılmakta ve bunları mutlak veya izafî olarak zikretmektedir. Buradaki kıyaslamada sağâir kebîre olmayan

²²⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 7.

²²⁸ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbâul-Fevâid*, thk. Hisâmuddîn el-Kudsî, Kudsî Yayinevi, Kahire, 1415/1994, Hadis no:384, c. I s. 103.

²²⁹ el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbâul-Fevâid*, Hadis no:384, c. I s. 103.

²³⁰ el-Hucurât, 49/7.

²³¹ Necm 32.

²³² İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 8.

²³³ Nisâ 4/31.

²³⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 8.

²³⁵ el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbâul-Fevâid*, Hadis no:384, c. I s. 103.

günahlar anlamındadır.²³⁶ Günahların bu şekilde taksiminde hukukî bir mesele olan kişide adalet sıfatının tespiti de etkili olmuştur. Fıkıh literatüründe fıkî imâmet, devlet başkanlığı ve hâkimlikten ehliyet, şahitlik, vesâyet, velâyet gibi konularda tartışılmıştır. Çünkü bazı sorumlulukların yüklenilmesinde veya bazı hak ve yetkilerin kazanılmasında adil olma veya fâsık olmamak bir şart olarak kabul edilmiştir. Adâlet kavramının karşılığı olan fıkî zâhiri yönleri ile “kişinin büyük günahları işlemesi, küçük günahları işlemekte ısrar etmesi veya farzları terk etmesi, haramları işlemesi, kötü davranışlarının iyi davranışlarından çok olması” şeklinde tanımlanmıştır.²³⁷

Günahları küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayıranlar Kebire'nin tarifinde ihtilaf etmişlerdir. İbn Hacer el- Heytemî'ye (ö. 974/1567) göre İslam alimlerinin Kebire'yi tariflerinde dikkat çeken bazı hususlar:

a) Müttekaddimûn eser olan er-Ravza kitabında Kebirenin tanımı ‘Kitab ve Sünnette özellikle o günahı işleyen hakkında şiddetli veîd (azâb ile korkutma) geçen günahdır.’ şeklinde yapılmıştır. Bu tanımdan bazı müteahhîrûn (sonradan gelen) âlimler şiddet kaydını kaldırmışlardır. Onlara göre Kitab ve Sünnette azap ile korkutma bulunan her günahta şiddet kaydı vardır ve onun gerekli özelliğidir. Böylece hakkında vaid geçen bütün günahları kebâir'e katmış olurlar.²³⁸

b) Haddi (kısas vb cezalar) gerektiren suçlar kebâirdendir.²³⁹ Beğâvî (ö. 516/1122) ve diğer bazılarının görüşü budur. Rafîi'ye (ö. 623/1226) göre bu görüş, çoğunluğun görüşüdür. Fakat yukarıdaki birinci tanım açıklamalarında anlattıklarına daha uygun düşer. Çünkü onlar, öyle kebîrelerden bahsederler ki hiçbirinde hakkında had yoktur. Riba ve yetim malı yemek, sihir, akraba ile münasebeti kesmek, anaya babaya âsi olmak, söz gezdirmeye ve yalan şahitliği gibi. Bütün bunları büyük günahlardan saydıkları halde hiçbirinde hakkında had yoktur. Âlimlerin bu iki tariften hangisine meylettikleri, icmanın hangisi üzerinde olduğu konusu tartışmalıdır. Ancak bazı alimler ikinci tarife daha meyyal olduklarını işaret etseler de tanımları birinci tanıma uyuyor. Bu, âlimlerimizin bu konunun sınırlarını belirleme de çok hassas olduklarını göstermektedir. Bütün bu anlatılanlar birinci tarifi daha kapsamlı ve doğru olduğunu göstermektedir.²⁴⁰

²³⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 7.

²³⁷ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, *Daru'l-kutubu'l-ilmî*, yy., 1406/1986, c. 6 s. 268; Ebû'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed, *Tebşîratü'l-hükkâm*, Mektebetü'l-Kulliyâtü'l-Ezheriyye, Kahire 1406/1986, c. I, s. 26., 258-260.

²³⁸ Şemsüddîn ez-Zehebî, *el-Kebâir*, Dâru'n-nedvetü'l-cedide, Beyrut, ts, s. 8; İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 8.

²³⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. III, s. 186.

²⁴⁰ ez-Zehebî, *el-Kebâir*, s. 8, İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 8.

Ashâbın, kebîreyi hakkında had bulunan günahlar ile sınırlamasını çok uzak bir ihtimal olarak kabul edenler vardır. Haklarında, had vârid olmadığı halde Buhârî ile Müslim'de ana ve babaya isyan ile yalan şahitliğin kebâirden sayılması buna kanıt olarak gösterilmiştir.²⁴¹

Her ne kadar birinci tanım daha doğrudur desek de ona bazı eleştiriler yöneltmiştir. Onların kebîre saydıkları bazı günahlar hakkında şiddetli vaîd vârid olmadığı halde bunlara da -tariflerine rağmen- kebâir demişlerdir.²⁴²

c) Kebâir, haram olduğuna dair nass bulunan veya cinsinden olan başka bir isyana had terettüp edendir.²⁴³ Bu günahlara örnekler olarak, yerine getirilmesi gereken bir farzı anlık terk etmek yalan şehâdet, rivayet ve yemin etmeyi verebiliriz. Bazıları genel icmaya aykırı olan her sözü de kebâirden saymışlardır.²⁴⁴ Bu görüş kebâiri had ve hadde kıyasla belirlenenlerle sınırlar.²⁴⁵

d) Her cerime kebâirdir. Subkî (ö. 756/1355) kitabı *Nihâye*'sinde "Kişinin yaptığı bir amel dine ihanet olmamak şartıyla takva ve af olma umudunun güçlü olması bakımından ihanete delâlet ederse Kebire'dir, dikkatsizlikle ortaya çıkan davranışlarsa, sağîre'dir." diye tanımlamıştır. Yaptığı iş, dinin aslına ihanet anlamını taşırsa bu, küfürdür. Bu tarif, kebâir'in daha geniş bir tanımdır. Ancak hissen anlaşılan küçük günahları da içine aldığı için bu tanım ağıyarına mâni olmaz.²⁴⁶

e) Kebire haddi gerektiren veya kendisine vaîd bildirilen günahdır, sağîre de cezası az olan günahdır. Bu tarif de Maverdi'nin (ö. 450/1058) "*el-Hâvî*" adlı eserindeki tarifidir.

f) Kitap da 'haramdır' kelimesiyle nehyedilmiş her şey kebîre'dir. Bunlar da dört şeydir; ölü eti yemek, hıncır yemek, yetim ve benzerinin malını yemek ve savaş alanından kaçmak.

g) Bu son durum herkesin anlayabileceği şekilde bir tanımın bulunmadığını savunanların görüşüdür. Vahidî (ö. 468/1076) bu görüşü savunmaktadır. Ona göre "Eğer böyle efradını cami, ağıyarını mâni bir tarif olsaydı hiç kimse sağâir'i irtikâb etmeğe aldırış etmez ve bunu mubah sayarlardı. Bu şekilde kebâir'in bir yönünün gizli kalması Allah bu sayede insanların sağâir'den de kaçmasını sağlaması içindir. Çünkü birçok günahların kebâir ve birçoklarının da sağâir oldukları anlatılırken, birçokları da sükût ile geçilmiş ve insanlar haklarında kesin bir hükme varamamıştır. Fakat alimlerin çoğunluğu, kebair'in bilinmiş

²⁴¹ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 8, 9.

²⁴² İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 8, 9.

²⁴³ *ez-Zehebî, el-Kebâir*, s. 8.

²⁴⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 9.

²⁴⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 9.

²⁴⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 9.

olduğu görüşüne varmış, ancak bir tarif, bir kaide veya saymak suretiyle bilinebileceklerinde ihtilâf etmişlerdir.” demiştir.²⁴⁷

Kebâiri mahiyetini ve cinslerini tanıyıp sakınması konusunda açık had veya vaid bulunan²⁴⁸ veya bunlara kıyas edilerek kapsamına alınanlar günahların büyükleri (kebîre) olarak ortaya çıkmaktadır. Kula düşen her günahıtan sakınmaya çalışmak yukarıda sayılanlardan özellikle kaçınmak, kebîre işledi ise zaman kaybetmeden tövbe ve istiğfar etmektir.

Dinen yasaklandığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünyevî veya uhrevî ceza öngörülen fiiller büyük günahıtır.²⁴⁹ Buna göre büyük günahlar haram olan cana kıymak, yetim malı yemek, sıla-i rahimi terk etmek, zina fiilini işlemek veya ona aracılık yapmak, koğuculukta bulunmak, domuz eti yemek, hırsızlık yapmak, ibadet için gereken temizliğe uymamak, yalan yere yemin etmek, içki içmek, Allah’ın rahmetinden ümit kesmek veya azabından emin olmak²⁵⁰, yapılan anlaşmayı bozmak, selef-i salihe sövmek, yöneticilerin haktan yüz çevirmesi, hevâya uymak, fâcir yemîn etmek, yeryüzünde bozgunculuk için çalışmak, namazı terk etmek ve bunlar gibi Kur’an’da yasaklanan fiillerden oluşur. Mu‘tezile ve Mâtürîdiyye kelâmcıları ile müteahhir dönem Eş‘ariyye âlimlerinin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir.²⁵¹ Abdullah İbn Mes‘ud (ö. 32/652-53), “Nisâ süresinin ilk otuz üç ayeti kebîredir” demiştir.²⁵²

Bu sayılan büyük günahlardan Hz. Peygamber (sav.) ve sahabe (r.a.) döneminde irtikâb edilenlerden birkaçı konunun açıklanması gereği örnek olarak anlatılacaktır.

1.3.3. Hz. Peygamber Döneminde Kebire Meselesi ile İlişkili Yaşanan Olaylar

610 yılında Mekke’de başlayıp 632 yılında Medine’de sona eren Kur’an vahyi ile hidayet bulan insanlar mümin olur olmaz dinin emirlerini azâmi dikkat ve gayret içinde yerine getirmeye çalışmışlardır. Nüzul sırasına göre bakıldığında vahyin öncelikle itikâdî konuları açıkladığı görülür. Mekke döneminde şirk ve küfür ile mücadele edilirken vahyin muhatapları inanç konularında akletmeye, düşünmeye ve yaşamlarında ahlakî olmaya çağrılmışlardır.

²⁴⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 9-11.

²⁴⁸ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. III, s. 186.

²⁴⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 6-10.

²⁵⁰ el-Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, c. V, s. 160.

²⁵¹ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 6-10.

²⁵² el-Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, c. V, s. 159.

Ancak Mekke döneminde vahyin konusu daha çok dinin inanç konuları iken Medine döneminde hukuk ve ibâdetle ilgili olmuştur.²⁵³

Kur'an'da müminlerin büyük günahlardan kaçınması istenmiş ancak insanın günah işleyebileceği de bildirilmiştir.²⁵⁴ Elbette sahabeden de olumsuz, istenmeyen davranışlar sâdır olmuştur. Bu başlık altında bu olaylardan birkaçı büyük günah meselesinin anlaşılabilmesi için konu edilecektir.

Selef alimleri, sahabeleri hayırla anmak ve onların iyiliklerinin anlatıldığı rivayetler üzerinden öğrenmek ve öğretmenin Müslümanlar için en iyi metot olduğunda ve bu metodun gerekli olduğunda ittifak etmişler.²⁵⁵ Burada konunun gerekliliği olarak büyük günah ile ilgili konuyu açıklamaya yardımcı olacak bir iki rivayet üzerinde değerlendirme yapılacaktır.

Bu başlık altında Tebük seferine katılmayanlar, bir sahabînin eşi ile lianlaşması, bir sahabînin kendisini Mescidin direğine bağlatması, zekât memuru olarak gönderilen bir sahabînin yaşadıkları ve bir hırsızlık olayı irdelenecektir.

1.3.3.1. Tebük Seferine Katılmayanlar

H. 630 yılının Ekim ayında Suriye'den Medine'ye gelen Nabaî tüccarları Doğu Roma İmparatoru Herakleios'un Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptığını Müslümanlara haber verdiler. Bununla birlikte Lahm, Cüzâm, Gassân, Âmile gibi Hıristiyan Arap kabilelerinin Bizanslılara destek olmak üzere katıldığını, öncü birliklerinin Arap çölü sınırındaki Belkâ'ya ulaştığını da bildirmeleri üzerine Hz. Peygamber Tebük Gazvesi'nin yapılmasına karar verdi.²⁵⁶

Bu sefere mazeretlerini bildirenler Hz. Peygamberin (sav.) izni ile katılmadılar. Bunların birçoğunun münafık olduğu bildirilir. Bu arada birkaç sahâbî geçerli bir mazeretleri olmadığı halde orduya katılmamıştı.²⁵⁷ Bunlardan Ebû Hayseme el-Ensârî ordunun hareketinden birkaç gün sonra atına binerek Tebük'e doğru yola çıkmıştı. Ensardan Kâ'b b. Mâlik (ö. 50/670), Mürâre b. Rebî' (ö. ?) ve Hilâl b. Ümeyye (ö. ?) nefislerine aldanıp sefere gitmemişlerdi. Fakat üç sahâbî de gerçeği gizlemeden hata yaptıklarını beyan ederek Resûl-i Ekrem'e anlatmışlar, Hz. Peygamber de onlara toplumdan tecrit cezası vermiş, en yakınları

²⁵³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, AÜİF. Yayınları, Ankara 1971, s. 59.

²⁵⁴ bkz. Bakara 2/58, 199.

²⁵⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *Usûlü Ehli'sünneti ve'l-cemâati*, thk. Mihammed es-Seyyid el-Ceyleyend, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kahire, 1440/2018, s. 164.

²⁵⁶ Yiğit, "Tebük Gazvesi", c. XL s. 228.

²⁵⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 443.

dahil hiçbir Müslüman onlarla konuşmamıştır. Allah'tan başka sığınacak bir yer kalmadığını anlayan üç kişiye bütün genişliğine rağmen yeryüzü dar gelmeye başlamıştır.²⁵⁸

Hilâl b. Ümeyye elli gün devam eden bu boykot süresince hiç kimseyle karşılaşmamak ve başkalarını zor durumda bırakmamak için bu süre zarfında dışarıya çıkmamış, evine kapanmıştır. Pişmanlığından ağlayan, gıda olarak sudan veya bir miktar sütten başka bir şey yiyip içmeyen Hilâl b. Ümeyye geceleri ibadet ederek geçirmiş, kırk gün sonra Resûlullah ona hanımından ayrı durması gerektiğine dair haber göndermiştir. Hilâl'in karısı Hz. Peygamber'e gelerek kocasının hizmetçisinin de bulunmadığını söyleyip ona hizmet etmek için izin istemiş, Resûlullah da onun kendisine yaklaşmaması şartıyla buna izin vermiştir.²⁵⁹

Kâ'b b. Mâlik de hadis kitaplarının neredeyse hepsinde kendi anlatımıyla rivayet edilen hadislere göre Tebük Seferi ilân edildiğinde savaşa katılmak üzere binek satın almıştır. Buna rağmen meyvelere ve gölgeli yerlere düşkünlüğü yüzünden sefere çıkmamıştır. Ancak geride münafık diye bilinenlerle maddî imkânı bulunmayanların kaldığını görünce çok üzülmiştir. Hz. Peygamber Tebük'e vardığında Kâ'b'ı sormuş. Bazıları tarafından kibri yüzünden savaşa katılmadığı ileri sürülmüş, ancak Muâz b. Cebel onu savunmuştur. O da Medine'ye dönüldüğünde savaşa katılmayanlar gibi mâzeret beyan edenler arasına katılmayarak gerçeği itiraf etmiştir. Resûl-i Ekrem ona da diğer iki sahâbîye söylediği gibi haklarında Allah'ın hükmü gelinceye kadar beklemelerini buyurmuş ve sahâbîlerin onlarla konuşmasını yasaklamıştır. Bu sırada Gassân Meliki Kâ'b'ı haksızlığa uğradığını söyleyerek memleketine davet etse de Kâ'b bu teklifi reddetmiştir.²⁶⁰

Elli günlük boykotun sonunda nâzil olan âyetlerde bu üç sahâbînin bağışlandığı bildirilmiştir.²⁶¹ Tefsir ve hadis kitaplarında geniş yer verilen bu hadise, sosyal sorumlulukların dağılımındaki hassasiyeti göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²⁶² Pişmanlıkları üzerine tövbeleri tövbeleri kabul olan bu üç sahâbi hemen Mescid-i Nebevî'ye gitmişler ve şükretmek için mallarını sadaka olarak dağıtmışlardır.²⁶³

Bu sahâbîlerin yaptıkları fiiller ve Resulullah'ın onlara karşı tutumları bize kebîre konusunda ışık tutmaktadır. Resulullah'ın onların suçlarına karşılık keffâret yerine geçecek işler emretmesi, günahlarının affı için beklenilmesi onların günahlarının küfür olarak değerlendirilmediğini göstermektedir.

²⁵⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 443.

²⁵⁹ Mehmet Aykaç, "Hilâl b. Ümeyye" *DİA*, c. XVIII s. 20.

²⁶⁰ M. Yaşar Kandemir, "Ka'b b. Mâlik", *DİA*, c. XXIV, s. 5.

²⁶¹ Tevbe 9/117-118.

²⁶² Yiğit, "Tebük Gazvesi", c. XL, s. 230.

²⁶³ Kandemir, "Ka'b b. Mâlik", c. XXIV, s. 5.; Aykaç, "Hilâl b. Ümeyye", c. XVIII, s. 21.

1.3.3.2. Hilâl b. Ümeyye'nin Liân Meselesi

Tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarında sıkça anlatılan Hilâl b. Ümeyye (ö.?) Hz. Peygamber'in huzurunda karısını zina etmekle suçlamıştır. Resûlullah ona iddiasını dört şahitle ispat etmesi gerektiğini, aksi halde iftiracı durumuna düşeceğini ve cezalandırılacağını belirtmiştir. Hilâl bu iddiasını ispat etmek için dört şahit getirememiştir. Bu olay üzerine böyle bir durumda lianlaşmayı emreden âyetler²⁶⁴ inmiştir. Hilâl bu konuda doğru söylediğine, karısı da onun yalan söylediğine dair karşılıklı yemin ederek, liânlaşma yapılmıştır. Böylece ona iftira cezası uygulanmasına gerek kalmamış, karısı da zina cezasından kurtulmuştur. Liân konusunda başka rivayetlerde vardır.²⁶⁵

1.3.3.3. Sahabîlerin Yaşadıkları Diğer Olaylar

Ebû Lübâbe'nin kendisini Allah'a ve resulüne ihanet ettiğini düşünerek Mescid-i Nebevî'deki bir direğe bağlatmış olması da örneklerimizden biridir. Buna sebep olan olay konusunda ihtilaf vardır. Genellikle Benî Kurayza Gazvesindeki tutumuyla ilişkilendirilir.²⁶⁶ Bunun yanında onun Tebük Seferi'ne katılmadığı için Hz. Peygamber tarafından azarlanması sebebiyle kendisini bu şekilde cezalandırdığı da rivayetler arasında geçmektedir.²⁶⁷

Bir diğer olay Velîd b. Ukbe'nin (ö. 61/680-81)²⁶⁸ Mustalikoğulları'na zekât âmili olarak gönderilmesinde yaşananlardır. Velîd'in görev yerine zamanında gidememesi üzerine bir takım yanlış anlaşılmalara sonucunda Hz. Peygamber'e Mustalikoğulları'nın irtidad ettiklerini ve hatta kendisini öldürmek için harekete geçtiklerini söylemesi ortalığı karıştırmıştır. Fakat yapılan araştırma sonunda gerçek durum anlaşılmış ve olayla ilgili “*Ey iman edenler! Fâsıkın biri size bir haber getirirse onun iç yüzünü araştırın, yoksa bilmeden bir millete kötülük edersiniz de sonra ettiğimize pişman olursunuz*”²⁶⁹ ayeti nazil olmuştur. Hz. Osman döneminde Velîd Irak genel valiliğine tayin edilmiş, bu sırada fetihlerde ordu komutanlığı yapmış, beş yıl valilik yaptıktan sonra içki içtiğine dair haberlerin yayılması ve bu durumun şahitlerle ispat edilmesi üzerine kendisine had cezası uygulanarak görevinden alınmıştır.²⁷⁰

Bir diğer örneğimiz de Medine'nin yerlileri Zafer oğullarından Tu'me'nin, bir komşusunun zırhını çalması²⁷¹ olayıdır. Akraları Resûlullah'a gelip Tu'me'yi berat ettirmesi için ısrar etmişlerdir. Hz. Peygamber de bu durum ve Tu'me'nin yemini karşısında

²⁶⁴ Nûr 24/6-9.

²⁶⁵ Bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. X, s. 103- 105.

²⁶⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 200, 201.

²⁶⁷ Yiğit, “Tebük Gazvesi”, c. XL, s. 230.

²⁶⁸ Ebû Vehb el-Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt el-Ümevî el-Kureşî (ö. 61/680-81).

²⁶⁹ Hucurât 49/6.

²⁷⁰ Mehmet Efendioğlu, “Velid b. Ukbe”, *DLA*, c. IVIII, s. 35.

²⁷¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IV, s. 32.

düşünmüştür.²⁷² Arkasından konuyla ilgili Nisâ 4/105-113. ayetleri nâzil olmuştur. “Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Kim bir hata işler veya bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur. (Ey Muhammed!) Eğer Allah’ın sana lütuf ve merhameti olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya çalışırdı. Hâlbuki onlar, ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana kitabı (Kur’an’ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah’ın sana lütfu çok büyüktür.” Ayrıca Nisâ 4/111-113. ayetlerinde de bûhtanın büyük günah olduğu bildirilmiştir.

Yukarıdaki olaylar sahabe zamanında yaşanmış olmasına rağmen sahabe toplumunda büyük günah işleyenlere karşı küfür, şirk ve nifak kavramlarının kullanılmamış olduğunu göstermektedir. Artık Hz. Peygamber sonrası ortaya çıkan olaylarda Müslümanların tutum ve davranışlarının nasıl olduğunun tespit edilmesi faydalı olacaktır.

1.3.4. Halifeler Dönemindeki İslam Toplumunda Yaşanan Siyâsî Olaylar ve Büyük Günah/Kebîre İlişkisi

Hz. Peygamberden (sav.) sonra da İslam’a girenlerin hızla artması ile İslam toplumunda dinî, hukukî ve ahlâkî meselelerde yeni gelişmeler ortaya çıkmış ve bunlara çözümler ve cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Hatta bazı konularda Müslümanlar toplumsal bölünme yaşamış ve birbirleri ile iç çatışmalar ve savaşlar yaşamışlardır. Halifeler döneminde meydana gelen bu olaylar büyük günah meselesine etkilerinden dolayı konu edilecektir.

Hz. Peygamberin vefatı ile ortaya çıkan halife kim olacak? sorusu İslam ümmetinin çözmesi gereken önemli konulardan biri olmuştur. Ancak sahabenin ileri gelenleri o günkü siyasî ve sosyolojik şartlara göre ciddi bir sorun olmadan aralarında konuyu çözmüşlerdir. Böylece Medine’de yeni oluşan İslam toplumu hilafet konusunda Hz. Peygamberin en yakın arkadaşı Hz. Ebubekir (r.a) üzerinde anlaşmıştır. Hz. Ebubekir yaklaşık iki yıl hilafet görevi yaptıktan sonra rahatsızlanması üzerine kendisinin yerine Hz. Ömer’i atayarak hilafet meselesini tekrar tartışma konusu ettirmemiştir. Hz. Ömer’in dirayetli ve toplumun her kesimi tarafından kabul görmüş bir lider olması, genişleyen İslam topraklarında ortaya çıkan siyasi meseleleri fazla bir muhalefet oluşmadan çözmesinde etkili olmuştur. Ancak bünyesine fetih hareketleri ile yeni kültürleri katan İslam toplumu ister istemez yeni siyasî, sosyolojik ve

²⁷² Türkiye Diyanet Vakfı (Komisyon), *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 95; Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Dâru’l- Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut 1998, c. II, s. 359.

kültürel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar her zaman güçlü bir siyasî dayanışmaya, güçlü bir orduya ve güçlü bir ekonomiye sahip olunamayacağı için kolay çözüme ulaşmamıştır. Hatta tarihte görüldüğü gibi bazı olaylar İslam toplumunu bölecek ve karşı karşıya getirip savaşmalarına sebep olmuştur. Özellikle köklü sorun Emevî – Abbasî çekişmesinin gün yüzüne çıkmaya başlaması siyasî muhalefeti alevlendirmiştir. Ortaya çıkan sorunların bizzat Hz. Peygamber tarafından çözüldüğü bir dönemde muhalefet olması elbette ki düşünülemezdi. Ancak ilk iki halifeden sonra bu böyle olmamış halifelerin bazı uygulamalarının meşruiyeti tartışılmaya başlanmıştır. Hatta bazı siyasî konularda rahatsız olan insanlar, bu şikâyetlerini Medine’ye gelerek ileri gelen sahâbîlere anlatarak durumdan haberdar etmişlerdir. Bu durum muhalefet hareketlerine hazırlıklı olmayan Medine’nin huzurunun bozulmasına sebep olmuştur.

Hz. Osman’ın halifeliğinin ilk dönemleri fetih hareketleri sonucu toplumda lüks ve refahın arttığı görülür. Bu dönem sükûnet dönemidir (644-649). Ancak halifeliğinin 2. Dönemi karışıklık dönemidir. Bu dönemde (650- 656) İslam toplumunda ortaya çıkan fitneler halifenin öldürülmesine kadar varmıştır. Hilafetinin ilk altı yılı birtakım şikâyetler olsa da bunlar ciddi sonuçlar üretmemiştir.²⁷³

1.3.4.1. Cemel Vakası

Üçüncü halife Hz. Osman’ın isyancı bir grup tarafından şehit edilmesi (18 Zilhicce 35 / 17 Haziran 656) sebebiyle Medine’de bulunan sahabe Ali b. Ebî Tâlib’i halifeliğe getirdi. (18 veya 23 Zilhicce 35 / 17 veya 22 Haziran 656). Hz. Ali’nin hilâfete geçtiğinde önünde duran çözülmesi gereken en önemli sorun Hz. Osman’ın katillerinin bulunarak cezalandırılması idi. Ancak ortada katili aralarında gizleyen organize olmuş isyancı bir topluluk vardı. Ağız birliği yaparak “Osman’ı hepimiz öldürdük” diyen ve şehre hâkim olan bu isyancı grupla hemen başa çıkılamayacağı ortadaydı. Diğer önemli bir konu da yeni halifeye sadece Medine’de biat edilmişti. Diğer vilayetlerin tutumu belli değildi. Halife kendisine biata yanaşmayan eski valileri değiştirmek istemişti. Bu durumu öğrenen Talha b. Ubeydullah Basra, Zübeyr b. Avvâm da Kûfe valiliğini istemiş, ancak onların bu isteği halife tarafından kabul edilmemiştir.²⁷⁴ Bu olaydan sonra umre için izin isteyen bu sahâbîlere dört ay sonra izin verilmişti.²⁷⁵

²⁷³ Yiğit, “Hz. Osman” *DİA*, c. XXXIII, s. 439

²⁷⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk* (nşr. M. J. de Goeje), I-XV, Leiden 1879-1901, 1964-65, c. I, s. 3069, 3082.

²⁷⁵ Ethem Ruhi Fırlı, “Cemel Vakası”, *DİA*, c. VII, s. 320.

Hiz. AîŖe hilafetinin son dönemlerinde Hiz. Osman'ı bazı konularda tenkit etmiŖti. İsyân baŖlayınca halifenin Ŗehri terk etmeme ricasına rağmen hac için Mekke'ye gitmiŖ ve Hac akabinde Medine'ye dönmek için yola  ıkmıŖtı. Ancak yolda Hiz. Osman'ın Ŗehit edildiğini ve yerine Ali'nin halife seçildiğini öğrenince tekrar Mekke'ye d nmüŖtü. Mekkelilere Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü ifade eden meŖhur konuŖmasını yapan Hiz. AîŖe'yi halifenin öldürülmesinden sorumlu tutanlar olsa da o ileri sürülen bu iddiaları reddederek bu konuda herhangi bir kusuru olmadığını ısrarla ifade etmiŖtir. Olaylar  zerine Medine'yi terk eden Emev  ailesi mensupları ile Hiz. Osman'ın Basra ve Yemen valileri ve umre için Mekke'ye gelen Talha ve Zübeyr de Hiz. AîŖe'ye katıldılar. Hiz. AîŖe'nin önderliğinde oluŖan bu topluluk ne yapmaları gerektiği ile ilgili uzun g r Ŗmeler sonucu Basra'ya gitmeye karar vermiŖlerdi. Hiz. AîŖe, gayelerinin isyancı takımın bozduğu barıŖ ve düzeni geri getirmek, mazlum olarak öldürülen Osman'ın katillerini cezalandırmak ve Müslümanların arasını düzeltmek olduğunu Basralılara a ıklamıŖtır.²⁷⁶  eŖitli g r Ŗmeler sonucu olumlu sonuçlar alınmıŖ olsa da kimse ne olduğunu anlamadan iki taraf da kendisini savaŖ içinde bulmuŖtur. Hiz. AîŖe savaŖı devesinin üzerinden idare ettiği için İsl m tarihinde bu olaya “Vak‘at ’l-cemel” denilmiŖtir.²⁷⁷

Yukarıda anlattığımız tarih  olay Müslümanları derinden etkilemiŖ günümüze kadar gelen tartıŖmalara konu olmuŖtur. Müslümanlar arasında meydana gelen bu olayı Ŗehrist n , ilk ihtil fların önemlileri arasında zikreder²⁷⁸. Cemel Vakası'nda Hiz. Ali'ye karŖı çıkan ashabı, Ŗ iler'in çoğu ile bazı H ric ler'in tekfir etmeleri, konuyu bir akaid problemi haline getirmiŖtir. İslam mezhep ve firkaları tarafından bu olay farklı Ŗekillerde ele alınmıŖ, her grup kendi g r Ŗ ne uygun yorumlamıŖ ve deĖerlendirmiŖtir. Ŗ a ile H ric ler'in tamamına göre Cemel Vak‘ası'nda Hiz. Ali haklı, ona karŖı çıkıp savaŖan Hiz. AîŖe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avv m ile bunların safında yer alanlar (Ash b ’l-cemel) haksız olup “b Ğ ” ( si) durumundadırlar. Bu mezheplere bağlı bazı firkalar ise daha da ileri giderek Hiz. Ali'nin muhalifleriyle savaŖmasını isabetli bulmuŖlar, Hiz. AîŖe, Talha ve Zübeyr baŖta olmak üzere muhalefette bulunan bütün ashap ve t bi ni tekfir etmiŖlerdir.²⁷⁹ Mu‘tezilenin çoğunluğu Hiz. Ali'yi haklı, muhaliflerini haksız ve hatalı görürken Eb  Bekir el-Esam, D r r b. Amr, Muammer b. Abb d, Eb ’l-Hüzeyl el-All f gibi bazı Mu‘tezil   limler, Cemel Vak‘ası'na iŖtirak eden taraflardan hangisinin haklı, hangisinin haksız olduğunun bilinemeyeceğini ve

²⁷⁶ et-Taber , *T rihu ’r-rus l ve ’l-m l k*, c. I, s. 3099.

²⁷⁷ Fığlal , “Cemel Vakası”, *D A*, c. VII, s. 320.

²⁷⁸ Eb ’l-Feth Muhammed b. Abdilker m eŖ-Ŗehrist n , *el-Milel ve ’n-nih l; Müessesetül Haleb *, Beyrut, 1410/1990, c. I, s.27.

²⁷⁹ Ebu Muhammed Ali, İbn Hazm, *el-Fasl fil-milel ve ’l-ehv i ve ’n-nih l*, Mektebetü Hanci, Kahire, ts., c. IV, s. 119-126.

bunların hiçbirinden teberri edilemeyeceğini söylemişlerdir. Mezhebin kurucusu Vâsıl b. Atâ ise taraflardan birinin mutlaka fâsık olduğunu, ancak bunu belirlemenin imkân dahilinde bulunmadığını ileri sürmüştür.²⁸⁰ Kerrâmiyenin çoğunluğu, savaşı her iki tarafın da haklı sebeplere dayandığı görüşündedir. Bir kısmı ise Hz. Ali'yi davasında haklı görmekle birlikte anlaşmazlığı müzakereler yoluyla çözmek yerine savaşa gidilmesini yanlış bulmuşlardır.²⁸¹

Ehl-i sünnet'in Cemel Vak'ası'na katılanlarla ilgili görüşü de diğer mezheplerde olduğu gibi farklılıklar sergiler. Selefîyye'ye mensup âlimlerin çoğu, ashap arasında ortaya çıkan bu tür ihtilâfları tartışma konusu yapmayı uygun bulmamışlardır. Bu âlimlere göre hata etmiş olsalar bile savaşı iki sahâbe grubunu da Allah Teâlâ affetmiştir. Selefîyenin büyük ismi İbn Hazm, bu savaşta her iki tarafın iyi niyetli olması, yaptıkları işin ictihada dayanması, savaşmak maksadıyla yola çıkmadıkları halde durumun aleyhlerine döneceğini hisseden katillerin komplosu sonunda kendilerini savaşın içinde bulmalarını kusursuz olduklarının sebepleri olarak görür.²⁸² Hüseyin el-Kerâbîsî ile diğer bazı Sünnî âlimler de bu görüştedir.²⁸³ Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'ye bağlı Sünnî kelâmcıların hemen hemen tamamı bazı selefîyye alimleri ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Bu grup alimler Hz. Ali'nin haklı, karşı tarafın haksız olduğu kanaatinde. Çünkü Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in peşinden giderek onlara uyanlar, Müslümanların hilâfet makamına getirdiği Hz. Ali'ye karşı haksız tavır almış ve ona itaatsizlik göstermişlerdir. Hatta Teftâzânî'nin ifadesiyle bâgî olmuşlar, savaşın başlama şekli nasıl olursa olsun sonunda Müslümanların birbirlerini öldürmelerine sebep olmuşlardır.²⁸⁴ Savaş bittikten sonra muhalif grup liderlerinin pişmanlık duyduklarına ait rivayetler Sünnî kelâmcılara göre onların hatalı olduklarını gösterir. Bununla beraber bu hatalarından ötürü tekfir etmek şöyle dursun fâsık oldukları dahi söylenemez. Çünkü onlar Müslümanlar arasında ihtilâf çıkarmak gayesi taşımamışlardır; Hz. Ali'ye karşı çıkışları da ictihadlarının bir sonucudur. Bu ictihadlar İslâm âlimlerince câiz görülmüştür.²⁸⁵ Ayrıca onların arasında, Allah'ın kendilerinden razı olduğu bildirilen (Bey'atü'r-ıdvân'a katılmış olanlar) ve cennetle müjdelenen sahâbîler de bulunmaktadır. Bu görüşlerin dışında, Cemel Vak'ası'nda her iki tarafın da hatalı olduğu savunularda vardır. Onlar Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ömer,

²⁸⁰ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'-nihâl*, c. IV, s. 119.

²⁸¹ Fığlalı, "Cemel Vakası", *DİA*, c. VII, s. 320.

²⁸² Yusuf Şevki Yavuz, "Cemel Vakası (Kelâm)", *DİA*, c. VII, s. 320.

²⁸³ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfü'l-Musallîn*, nşr. Ritter, Helmut, Wiesbaden, 1400/1980, s. 457.

²⁸⁴ Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Makâşıdu'l-Kelâm fi 'akâidi'l-islam*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 129, İstanbul 2019, s. 773.

²⁸⁵ et-Teftâzânî, *el-Makâşıd*, s. 775.

Üsâme b. Zeyd ve Muhammed b. Mesleme'nin yaptığı gibi iki gruptan hiçbirine katılmayanların daha isabetli davrandığı kanaatindedirler.²⁸⁶

Sünnî kelâmcılar Cemel Vak'ası'na katılanlar hakkında açıklamalarında çok dikkatli olmuşlardır. Tarafların sahabe olmaları, konu hakkında yeterli kaynak bulunmaması, olayların gizli kalan yönleri onları hassas olmaya yönlendirmiştir. Bazı Şîîler'le Hâricîlerin ashâbı tekfir etmelerini doğru bulmamışlardır. Bir kısım Mu'tezilî ve Selefi âlimler bu konuda hüküm vermekten kaçınmışlar ve aşırı muhafazakârlığa bürünen Selefiyye'de savaşı her iki zümreyi de haklı bulmuştur. Cemel Vak'ası'na katılmaları sebebiyle ashap ve tâbiîni tekfir etmenin dinî bir dayanağı yoktur. Bu iddia naslara aykırıdır. Diğer yandan Hz. Ali'nin savaş sonrasında muhaliflerine karşı yumuşak tavır takınmıştır. Hz. Ali'nin bu yaklaşımı kendisine karşı hareket edenlerin tekfir edilemeyeceğini ortaya koyuyor. Çünkü muhalif zümre Ali'ye karşı çıkmakla isyankâr kabul edilebilir, bunun ise onların kâfir olma hükmünü doğurduğunu belirten hiçbir nas yoktur. Aksine Kur'ân-ı Kerîm'de Hucurât suresinde, aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden savaşı grupları "müminler" olarak vasıflandırmıştır.²⁸⁷ Şîa'nın bu konuda dayanak kabul ettiği rivayetlerin ise uydurma olduğu kanaati yaygındır. Esasen kaynaklarda Hz. Ali'ye karşı çıkanların bu hareketlerinde gerçek niyetlerine ilişkin yeterli bilgiler mevcut değildir. Bunun yanında savaşın başlaması, gelişmesi ve seyrine ilişkin konu hakkında tam ve doğru yargıya ulaşmamızı sağlayacak yeterli bilgiler mevcut olmadığı gibi elde edilen bilgilerin güvenilirliği de tartışmalıdır. Ebû Hanîfe'nin de dikkat çektiği gibi Hz. Ali, bu muhaliflerini kendisine karşı isyan eden din kardeşleri olarak görmüş ve onlara mürted muamelesi yapmamıştır. Bütün bunlar, Ashabu'l-Cemel'i tekfir edenlerin yanlış düşüncede olduğunu göstermektedir. Diğer yandan ashap ve tâbiînin peygamberler gibi hata işlemekten korunmuş (mâsum) oldukları fikri ile Cemel Vakasını ele almanın İslâm inanç esaslarıyla bağdaşmayacağı açıktır. Bazı âlimler de son derece ciddi sonuçlar doğuran Cemel Vak'ası gibi tarihî bir olayı tahlil etmekten kaçınmışlardır. Bu tavırları, en başta gelen görevi gerçekleri tespit edip ortaya çıkarmak olan ilmin prensiplerine aykırıdır.²⁸⁸

1.3.4.2. Sıffîn Savaşı

Hz. Ali hilafete geçtikten sonra Suriye valisi Muâviye b. Ebû Süfyân'ı görevden alarak yerine Sehl b. Huneyf'i vali olarak tayin etti. Ancak Muaviye yeni valinin Suriye'ye girişini engelledi ve Hz. Osman'ın kanlı gömleğini caminin minberine astırıp eski halifenin kanını

²⁸⁶ Yavuz, "Cemel Vakası (Kelam)", *DİA*, c. VII, s. 320.

²⁸⁷ Bkz. el-Hucurât 49/9

²⁸⁸ Fığlalı, "Cemel Vakası", *DİA*, c. VII, s. 320.

dava etmek için halktan biat aldı. Hz. Ali kendisini itaate davet etmek için elçi gönderdi. Bu elçinin getirdiği teklifi reddederek elçiye Hz. Osman'ın katillerinin öldürülmesi dışında hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini bildirdi. Muâviye'nin isyan etmek konusunda ısrarlı olduğunu gören Hz. Ali onunla askeri yöntemlerle mücadele hazırlıklarına başladı. Ancak bu sırada Osman'ın katillerini cezalandırmak isteyen Hz. Âişe, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'ın öncülük ettiği grup ortaya çıkınca önce onlarla uğraşmak zorunda kaldı.²⁸⁹

Hz. Ali Cemel Vak'ası'ndan sonra Şam'a elçi gönderdi. Ancak bir sonuç alamadı. Sıffin ovasında iki taraf arasında çatışmalar başladı. Toplu savaş yerine küçük gruplar halinde savaşıyorlardı. Bu kısmî çatışmalar zilhicce ayının sonuna kadar devam etti.²⁹⁰

Muharrem 37'de (19 Haziran- 18 Temmuz 657) iki taraf arasında ateşkes yapıldı. Görüşmeler sonuçsuz kaldı. Muâviye katillerin kendisine teslim edilmesini, Hz. Ali'nin halifeliği terk etmesini ve Müslümanların şûra ile başlarına bir emîr seçmelerini teklif etti. Bu teklifiyle artık katiller teslim edilse bile Hz. Ali'ye biat etmeyeceğini bildirmiş oluyordu. Bu durumda anlaşma ihtimali ortadan kalkmış oldu ve muharrem ayından sonra taraflar savaş hazırlığına başladı.²⁹¹

Muâviye, askerlerine Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takıp karşı tarafı Kur'an'ın hükmüne çağırma emretti. Hz. Ali bu çağrıya kulak veren savaştan yorulmuş ve çoğu aynı zamanda akrabaları olan dindaşlarına kılıç çekmekte tereddüt eden özellikle kurrânın savaşın hemen durdurulması isteğini yerine getirmek zorunda kaldı. Muâviye de ona maksatlarının aralarındaki anlaşmazlığı Kur'an'ın hakemliğine başvurmak suretiyle çözmek olduğunu söyledi. Buna göre iki tarafı temsil etmek üzere seçilecek iki hakem halifelik meselesini Kur'an'ın hükmüne uygun olarak çözecekti.²⁹²

Muâviye'nin hakemi Amr b. Âs ile Hz. Ali'nin hakemi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yaptıkları görüşmelerde Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğüne dair bir karar aldıkları rivayet edilir. Hakemlerin yaptıkları uzun görüşme sonunda Hz. Ali ile Muâviye'nin bu işin dışında tutulmasını ve şûra tarafından bir başkasının halife seçilmesini kararlaştırdılar. Bu karar önce Ebû Mûsâ tarafından açıklandı; ancak Amr b. Âs alınan kararın aksine yine hileye başvurup Muâviye'yi halife tayin ettiğini bildirdi.²⁹³

İslam toplumu önce Cemel Vak'ası ile yaşadığı iç savaşı sonra da yukarıda özetle anlattığımız Sıffin Savaşı ile geleceğini etkileyecek en önemli olaylardan birisini yaşamış

²⁸⁹ Yiğit, "Sıffin Savaşı", DİA, c. XXXVII, s. 107.

²⁹⁰ Yiğit, "Sıffin Savaşı", c. XXXVII, s. 107.

²⁹¹ Yiğit, "Sıffin Savaşı", c. XXXVII, s. 107.

²⁹² Yiğit, "Sıffin Savaşı", c. XXXVII, s. 107.

²⁹³ Yiğit, "Sıffin Savaşı", c. XXXVII, s. 107.

oldu. Sıffîn, İslâm tarihi ve mezhepler tarihinin yanı sıra katılanların durumu açısından kelâm ilminin de en önemli meselelerinden biri olmuştur.²⁹⁴

Müslümanların siyasî meselelerdeki anlaşmazlıklar sonucu Sıffîn’de karşı karşıya gelmesi, çok sayıda kişinin ölmesi, savaşın sona ermesi için hakemler aracılığıyla çözülmek istenmesi, Hakem Vak’ası’nın aradaki sorunu çözeceğine daha da karışık hale getirmesi kelâma konu olan bazı tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Esas itibariyle siyasî karakter taşıyan Sıffîn Savaşı ve Hakem Vakası iman-küfür sınırı, kader ve irade hürriyeti gibi önemli inanç konularının kelim ve mezhep alimlerince tartışılmasına yol açmıştır.²⁹⁵

Sıffîn savaşının ardından ortaya çıkan ilk dönem Şîî grupları, Sıffîn Savaşı’nda Hz. Ali’nin karşısında yer alan Muâviye ve ordusunun meşrû imama karşı geldiği için küfre düştüğünü iddia etmişlerdir. Küfrün cezası da ebedî olarak cehennemde kalmak olduğundan bu kimselerin de ebedî olarak cehennemde kalacağını savunmuşlardır. Ancak Şeyh Müfid gibi sonraki bazı Şîî kelâmcıları bu hükmen küfür görüşünü, hafifletmiştir. Bu iddianın İslam milletinin tek bir millet (inanç sistemi) sayılması ilkesiyle bağdaşmadığını belirtmiştir. Zira Muâviye ve taraftarlarının iman esaslarını kabul edip İslâmî hükümleri yerine getirdiklerini, dolayısıyla bu kişilerin davranışlarının dini tamamen inkâr edenlerin küfürleri gibi olmadığını belirtmiş ve en azından cehennemde ebedî kalmayacaklarını söylemiştir.²⁹⁶

Mu’tezile âlimleri Sıffîn Savaşı’nda hangi tarafın haklı olduğu konusunda görüş birliği içerisinde değildir. Bu âlimlerinin çoğunluğu Hz. Ali’nin haklı, karşı tarafın haksız sayıldığını, fakat bu durumun onların tekfir edilmesini gerektirmediğini belirtmiştir. Ancak Amr b. Ubeyd ve Vâsıl b. Atâ ise savaşa katılan iki taraftan birinin hak yolda bulunmakla birlikte bunu belirlemenin mümkün olmadığını söylemiştir. Hatta Ebû Bekir el-Esam, Muâviye’nin daha haklı bir konumda bulunduğunu ileri sürmüştür. Kerrâmiyye’ye göre bu iç savaşlarda esas itibariyle iki tarafın da haklılık payı vardır; bu sebeple iki kesim de asla küfür ve fık ile itham edilemez. Ehl-i sünnet ise Sıffîn Savaşı’nda Hz. Ali ve ordusunun tamamen haklı, Muâviye ve taraftarlarının ise haksız (bâgî) olduğu kanaatindedir. Onlara göre Muâviye Müslümanların meşrû halifesi Hz. Ali’ye karşı gelmiştir. Ancak Ehl-i sünnet Muâviye ve taraftarlarının tekfir edilmesini haklı görmez. Nitekim bizzat Hz. Ali de Sıffîn dönüşü Hâricîler’in Muâviye ve ordusunu tekfir etmesi üzerine yaptığı konuşmada Şamlılar’la fık yahut küfür içinde bulundukları için değil onları cemaate döndürmek için savaştıklarını ifade

²⁹⁴ Yiğit, “Sıffîn Savaşı”, c. XXXVII, s. 107

²⁹⁵ Yiğit, “Sıffîn Savaşı”, c. XXXVII, s. 107.

²⁹⁶ Yiğit, “Sıffîn Savaşı”, c. XXXVII, s. 107.

etmiş, onlardan “Müslüman kardeşlerimiz” diye bahsetmiş ve iki tarafın da kiblesinin bir olduğunu söylemiştir.²⁹⁷

Yukarıdaki olaylarda görüldüğü gibi siyasî olaylar sonucunda İslam toplumunda bölünmeler meydana gelmiştir. Bunun sonucu olarak da birbirlerini küfr, şirk, nifâk ve fısk kavramları ile itham etmişlerdir. Bu ithamlarına temel sebep ise itham ettikleri kişilerin işlemiş olduğunu iddia ettikleri kebîreler idi. İslam düşünce tarihinde büyük günah işleyen kişinin dünya ve ahiretteki durumunun ne olduğu ve İslam mezheplerinin büyük günah meselesine yaklaşımlarının neler olduğu kebîre meselesinin ana tartışma konusu olmuştur. Bu konudaki görüşler değerlendirilecektir.

1.4. Büyük Günah İşleyen Kişinin Dünya ve Ahiretteki Durumu ve İslam Mezheplerinin Büyük Günah Meselesine Yaklaşımları

Erken dönemlerde tartışılmaya başlanan bu sorunla ilgili olarak literatürde iki konu öne çıkmıştır. Bunlardan biri hangi fiillerin kebîre (büyük günah) olduğu, diğeri de bu günahı işleyen kişinin dinî statüsüdür (kafir/ müşrik/ münafık/ mümin/ fasık). Kebîrenin ne olduğu üzerindeki tartışmaları ilgili başlığımız altında işlemeye çalıştık. Bu başlık altında da büyük günah işleyen kişinin dini statüsü ile ilgili görüşleri ele alacağız. İslam ilahiyatının başlangıcında oluşan farklı tefsir görüşlerinin ortaya çıkmasında büyük günah meselesine bakışın etkili olduğu söylenebilir. Bununla ilgili İzutsu, mürtekibi kebîre alenen kâfir hatta müşriktir diyen Hâricîleri, hâlâ Müslümandır, mûmindir diyen Mürchie ve daha sonra Ehl-i sünnet’i ne Müslüman ne kâfirdir bu ikisi arasında bağımsız bir kategoriye dahildir diyen Mutezilîleri ve münâfıktır diyen Hasan el-Basrî’yi örnek verir.²⁹⁸

Büyük günah işleyen kişinin dünya ve ahiretteki durumu ile ilgili İslam Mezheplerinin yaklaşımlarını irdelerken ilk önce Havâric incelenecektir.

1.4.1. Havâric

Hâricî terimi, “çıkmaq, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamında olan huruc kökünden türemiştir. Bir sıfat olarak hâric kelimesi de aynı kökten türemiştir. Hâric kelimesinden ise Hariciyye ve Havâric kelimeleri türetilerek kullanılmıştır. Kendilerine karşı isyan ettikleri idarecilerle bu fırkanın muhalifleri onları, insanlardan ve dinden uzaklaşan; yönetime karşı çıkarak ayaklanan ve cemaatten ayrılanlar diye tanımlamışlardır.²⁹⁹ Mezhep kitaplarında “El-

²⁹⁷ Yiğit, “Sıffin Savaşı”, c. XXXVII, s. 107.

²⁹⁸ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, s. 76.

²⁹⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, c. I, s. 23.

Muhakkimetu'l-Ûlâ, Harûriyye, Nâsibiyye, Mârîka, ve Şurat, Acârîde, Muhâcirûn, Marikûn, Ehlü'l-İstikâmet,³⁰⁰ Ehlü'l-Îmân, Rasibiyye, Vehbiyye” isimleri verilmektedir.³⁰¹

Hâricîlerin doğuşu bir kısım tarihçi tarafından Sıffîn savaşında hakem olayının sonucu olarak kabul edilmiştir.³⁰² Hz. Ali bu savaştan önce gerçekleşen Cemel savaşını kazanmıştı. Cemel savaşında muhalif güçlü isimlerden Hz. Talha ve Zübeyr hayatlarını kaybetmişlerdi. Artık Hz. Ali ve Muaviye arasındaki mücadele Sıffîn ile zirve noktasına ulaşacaktır. O Muaviye karşısında Sıffîn savaşında tahkimi kabul etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali'nin ordusunda yer alan Hâricî grubu “Allah'tan başka hakem yoktur” (la hükme illallah) sloganıyla baş kaldırmıştır. Hakeme gitme Arap kültüründe eski ve köklü bir ictimaî-kültürel olgudur. Bu olgu bu savaşla tekrar gündeme gelmiştir.³⁰³ Hakem olayı yeni bir mezhebin çıkmasına sebep olacak siyasî bir bölünme olmuştur.

Hâricîliğin çıkış sebebinin Tahkim olayı olup olmadığı tartışmalıdır.³⁰⁴ Hâricîliğin çıkışı Tahkimden çok öncesine; Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarında yaşanan sosyal karışıklıklar sebebiyle halkın âdil ve otoriter bir nizam arayışına dayandırılabilir. Bedevî hayattan yerleşik hayata ve devletleşmiş bir siyasî yapının yönetimi altına girmenin getirdiği sıkıntılar Hâricî zihniyetin doğuşunda ve gelişmesinde etkili olmuştur. Temelinde Hâricîlik bir zihniyet meselesidir.³⁰⁵

Bu konunun daha iyi anlaşılması için aşağıdaki pasaj yararlı olacaktır.

İslam toplumunda ortaya çıkan ayrılıkları yalnızca dînî ve siyasî sebeplerle açıklamak sosyal ve beşerî faktörleri hesaba katmamak olayların tahlilini ve tarihi süreci aydınlatmakta yetersiz kalcaktır. Dolayısıyla probleme toplumsal değişmeyi etkileyen tüm faktörleri dikkate alarak yaklaşmak gerekir. Hâricîlerin doğuşunda da o dönemdeki İslâm toplumunda ortaya çıkan siyasal olay ve süreçler etkili olduğu kadar, sosyal ve insanî birtakım faktörlerde etkili olmuştur.³⁰⁶

Hâricîler hakkında daha detaylı ve kapsamlı bilgilere ulaşabilmek için ilk dönem kaynaklarının dikkatli bir şekilde incelenerek onların Kur'anî kavramlar üzerindeki semantik etkileri ve bu kavramları algılama biçimleri tespit edilmelidir. Kebîre kavramını tanımlamaları, tefsir ve te'villeri ayrı bir önem taşımaktadır.

Hâricîlerin genel karakteristik görüşleri olarak şunları sayabiliriz:

³⁰⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980, s. 58.

³⁰¹ Hatice Teber, *Hâricî-İbâdî Tefsir Geleneği Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri ve Tefsiri*, İlâhiyât Yayınları, Ankara, 2014, s. 24.

³⁰² Teber, *Hâricî-İbâdî Tefsir Geleneği Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri ve Tefsiri*, s. 25.

³⁰³ Teber, *Hâricî-İbâdî Tefsir Geleneği Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri ve Tefsiri*, s. 26.

³⁰⁴ Fırlalı, *İbadiyyeni Doğuşu ve Görüşleri (Doktora Tezi)*, AÜİF Yayınları (No:160), Ankara 1983, s. 54.

³⁰⁵ Teber, *Hâricî-İbâdî Tefsir Geleneği Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri ve Tefsiri*, s. 27.

³⁰⁶ Teber, *Hâricî-İbâdî Tefsir Geleneği Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri ve Tefsiri*, s. 27, 28.

- 1- Ali, Osman, Cemal ashabı, iki hakem ve tahkime razı olanlar ile iki hakemi veya birini doğru bulanları tekfir etme ve zâlim imama karşı ayaklanma genelinin ortak özelliğidir.
 - 2- Büyük günah işleyenleri tekfir etmek (Necâdât hariç).
 - 3- İmamet ümmetin ortak kurumudur, sadece Kureyş'e hasredilemez.
 - 4- Bu ümmetten kendilerine muhalif olanlar kafir/müşriktir.
 - 5- Hâricî olup onların yanına hicret etmeyenler de müşriktir.
- Hâricîlerin kebîre kavramı hakkındaki görüşlerini tespit etmeye çalışalım.

Hâricîler'e göre ister akîde olsun ister amel olsun dinin emirlerini yerine getirmeyen ve yasaklarından kaçınmayan kimseler kâfir kabul edilir. Ehl-i sünnet'in aksine amellerin yerine getirilmemesinden dolayı imandan çıkılacağı görüşü benimsenmiştir. Çünkü onlara göre büyük günah işleyen kişi, bu tutumuyla Allah'ın yasak kıldığı şeyi helâl saydığından mümin değildir. Diğer bir deyişle kafirdir ve cehennemde ebedî kalacaktır.³⁰⁷Tövbe etmediği takdirde dünyada ve âhirette kâfir olarak muamele görür. Bu anlayış dayanak olarak Kur'an'da böylelerinin cehennem azabına mâruz kalacağı ile ilgili ayetleri göstermiştir.³⁰⁸

İzutsu'ya göre aslında onlarda büyük günah ile küçük günah arasındaki ayrımı biliyorlardı. Ancak onlar büyük günahın kavramsal yapısının teorik yapısının üzerinde durmadılar. Onlar konunun günlük hayata yansıyan yönüyle; mürtekibi kebîrenin nasıl cezalandırılması gerektiği ile ilgileniyorlardı. Ne olursa olsun, mürtekibi kebîre Müslüman sayılamazdı. Müslüman toplumunun dışına çıkarılmalı idi. Onlar kafirdiler/müşriktiler. Onların öldürülmesi caizdi/yasaldı.³⁰⁹ Abdülkâhir el-Bağdadî (ö. 429/1037-38) haricî tutumunu 'Günah işlemiş herhangi bir kişi kâfirdir' diye formüle ederken Taftazânî (ö. 792/1390) de 'Büyük bir günah değil, küçük bir günah da işlese kâfirdir.' diye formüleştirmiştir. Ancak Hâricîlerin hepsi aynı görüşte değildir. Aralarında mürtekibi kebîre konusunda farklı görüşlere ayrılmışlardır. Ezrâkiler mürtekibi kebîrenin kâfir olmakla birlikte müşrik de olduğu görüşündedirler. Necdîler ise büyük günahkarın müşrik olmadığını sadece nimete karşı nankör olduğunu savunmuşlardır. Konuyu tamamlayacak bir bilgi de İbni Hazm (ö. 456/1064) tarafından ortaya konur. Onun bildirdiğine göre Hâricî hiziplerinden Sufriyye'ye göre büyük günah işlenmişse fâili müşriktir, ancak küçük bir günah işlenmişse kâfir bile değildir.³¹⁰ Böylece kâfirlik kavramını büyük günah ile sınırlamış olur. Saydığımız

³⁰⁷ Ethem Rûhi Fıglalı, "Hâricîler (Hâricîlerin Görüşleri)", *DİA*, c. XVI, s. 169-174.

³⁰⁸ Nisâ 4/14, 123; Ahzâb 33/57; el-Mâtürîdî, E. M., Kitâbü't-Tevhîd, thk. Fethullah Huleyf, Daru'l Câmiatu'l-Misrî, İskenderiye, ts., s. 323-330.

³⁰⁹ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, s. 51, 52.

³¹⁰ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, s. 56.

bu harici guruplardan hiçbirisi günümüze kadar varlığını sürdürememişlerdir. Onların itikadî alanda ortaya koydukları kelâmî bir sistem yoktur. Ancak günümüz itikadî mezheplerinden İbâdîler daha mutedil bir yol benimseyerek itikadi kelimelerini ortaya koymuşlardır. Onlara göre; işlenen günah büyük de olsa kişi inkârî küfürde değildir. Büyük günahkâr nimete karşı nankördür. Onun kestiği hayvan yenir, onunla evlilik şerî olarak geçerlidir, veraset hukukunda şer’i hükümler uygulanır.³¹¹

Hâricîler iman ve küfür kavramının sınırlarını belilerken Kur’ân-ı Kerîm’deki İman küfür karşıtlığını ortaya koyan “*İmânı inkâr edenin bütün ameli boşa gider.*”³¹² “*Sizi yaratan O’dur, bazılarınız kâfir, bazılarınız mümindir.*”³¹³ gibi ayetleri delil olarak göstermişlerdir.

Hâricî oluşum karşısında oluşan en büyük diğer mezhep Mürcie’dır.

1.4.2. Mürcie

Mürcie, siyasî ve itikadî bir fırkadır. Bunlar Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere, büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah’a bırakıp mânevî sorumlulukları hakkında görüş beyan etmezler. Bu tutumu sergileyenlere Mürcie denmiştir.³¹⁴

Hz. Peygamberden sonraki yıllarda ortaya çıkan Hâricî zihniyeti, yeniden temâruz eden Emevî-Hâşimî çekişmesi, Emevîler’in politik ve ekonomik siyaseti, kentleşme sürecinin doğurduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal problemler Mürcie’nin ortaya çıkışında etkili olan baş sebepler sayılabilir. Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra gelişen olaylar, Cemel ve Sıffin savaşları ve Hakem olayından sonra büyük günah işleyenleri ve kendi dışındaki Müslümanları tekfir eden, devlet geleneğine sahip bulunmayan ve medenî hayata alışmamış olan Hâricîlerin Müslüman toplum üzerindeki etkileri artmıştı. Onların Müslümanlara yaşam hakkı tanımayan yanlış tekfir anlayışlarına karşı bütün Müslümanların dinî ve medenî hayatını savunan ılımlı ve uzlaşmacı bir anlayışın doğması kaçınılmaz bir sonuç olmuştu. Bu durumda karşıt bir grup niteliğinde genellikle mevâlî olan Müslümanların temsil ettiği zihniyetin adı Mürcie olmuştur.³¹⁵ Mürciîler kendi meşruiyetlerini Hâricîlerin uyguladığı sonuçları düşünülmemiş, aşırıya giden tekfirlerinin ortaya çıkarttığı elim sonuçlara işaret ederek değil, dinin kaynaklarına dayandırarak makul delillerle savunuyorlardı.³¹⁶

İslam ümmeti içerisinde çıkan siyasî karışıklıklarda tarafsız kalmayı seçen ve ictihadlarını bu yönde ortaya koyan sahabîler olduğu bilinmektedir. Hz. Osman emriyle çeşitli

³¹¹ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, s. 56

³¹² Mâide 5/5.

³¹³ Teğâbün 64/2.

³¹⁴ Kutlu, “Mürcie”, *DİA*, c. XXXII, s. 41.

³¹⁵ Kutlu, “Mürcie”, c. XXXII, s. 41, 42.

³¹⁶ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 80.

görevlere getirildiklerin “Osmânî” denilen, aralarında Abdullah b. Ömer, Sa’d b. Ebû Vakkās, Muhammed b. Mesleme ve Üsâme b. Zeyd gibi sahâbîlerin bulunduğu kimselerin tarafsız kaldıkları görülmektedir. Onların bu tarafsızlığı olaya farklı bir açıdan da bakılabileceğini göstermiştir. Bunlar başlangıçta Hz. Ali’ye biat etmekten kaçınmış, ancak daha sonra biat edip Ehl-i Kibleye kılıç çekmeyi reddetmiştir. Bunlar Mürcie’nin ilk nüvesi kabul edilebilir.³¹⁷ Emevîler döneminde başlatılan Hz. Ali’yi lânetleme ve Hz. Osman’ı övme faaliyetleri başlatılmıştı. Bu hareketler pek çok kimsenin tepkisine yol açmıştır. Birinci yüzyılın ortalarından itibaren her iki tarafa karşı ircâ nitelikli bir düşünceye sahip olmak siyasî bir tutumun işareti haline gelmiştir.³¹⁸ Mürcie Hâricîlerin Hz. Ali ile Hz. Osman’ı ve hakeme razı olanları kâfir sayması bunun yanında Şiîlerin Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman’ı (Allah onlardan razı olsun) ve onlara yardım edenleri tekfir etmeleri, Havâric ve Şia’nın Emevîleri tekfir ederek onlara lanet okumaları ve Emevîlerin de bu iki fırka ile hak yoldan saptıkları için savaştıklarını söylemeleri üzerine orta bir yol, uzlaştıracı bir mezhep olarak ortaya çıkar. Mürcie, diğer fırkaların bu karşıt tutumlarına karşı bütün fırkaların mümin olduğunu, bu fırkalardan bazısının hatada bazısının doğru yolda olduğunu, ancak bunu kendilerinin bilemeyeceğini ve haklarındaki hükmü Allah’a bıraktıklarını söylediler. Emevîler hakkında kâfir ve müşrik söyleminde olanlara karşı çıktılar. Onlar Emevîleri Allah’ın birliğine ve Hz. Muhammed’in peygamberi olduğuna şehadet etmelerinden sebebiyle savunuyor ve “onlar Müslümandır” diyorlardı. Bu görüşleri bütün fırkalarla dost ve iyi geçinmek üzere bir uzlaş sağlıyordu. Böylece Emevîlerin iktidarını onamış oluyorlardı.³¹⁹ Onlar fitnenin sona ermesini isteyen bir gruptu. İnsanların ve grupların işlemiş oldukları hata ve günahların ümmetin birliğini yok etmesini istemiyor. Birliği ve huzuru yeniden tesis etmek istiyorlardı.

Mürcie ile ilgili yapılan şu tespiti aktarırsak konu daha iyi anlaşılacaktır:

Mürcie, İslâm toplumunu tehdit eden Hâricî zihniyetine, Emevî-Hâşimî çekişmesine, Emevîler’in Hâricîlerle diğer muhaliflerine karşı acımasız davranışlarına ve mevâlîyi küçük görmelerine, özellikle de Müslümanların birbirini öldürmesine tepki olarak doğmuş, uzlaşmacı ve birlik taraftarı siyasî bir fırkadır.³²⁰ Ancak Haricî zihniyetine tepki olarak

³¹⁷ Kutlu, “Mürcie”, c. XXXII, s. 41-42.

³¹⁸ Kutlu, “Mürcie”, c. XXXII, s. 41-42.

³¹⁹ Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi, Ankara 1976, s. 399.

³²⁰ Kutlu, “Mürcie”, c. XXXII, s. 42.

görüşler ortaya koyan Mürcilerin İslâmî prensipleri de hafife aldığı söylene de³²¹ bunu bazı Mürcilerin yaptığını düşünülmektedir.

Mürcienin ortaya koyduğu görüşlerden en çok dikkat çekenini iman nazariyeleridir. İmana bakış açıları İslam toplumunda ortaya çıkan tekfir yaklaşımlarını kontrol altına almıştır. İman konusunda Havâric ve Ehl-i Hadis karşısında yer almışlardır.³²² İçinde bulundukları sosyal ve siyasal şartların gereği olarak siyâsî olarak doğan bu fırka sonraları itikâdî konulara girmiştir. Her kebîrenin küfür sayılmasına ve imametinin imanın rükünlerinden sayılmasına karşı çıkmış, iman nedir? sorusunu ve buna bağlı olarak küfür nedir? sorusunu cevaplamaya çalışmışlardır.³²³

İman görüşlerini özetleyecek olursak birincisi iman kalpte gerçekleşen mârifet veya tasdiktir. Mürcie'nin Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46) ve taraftarlarından etkilendiği kabul edilir. Ona göre iman yalnızca Allah'ı, peygamberlerini ve O'ndan gelen her şeyi bilmektir, mârifet dışındakiler iman değildir. Küfür ise Allah'ı bilmemektir. İman ve küfrün her ikisi sadece kalpte bulunur. Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833) ve taraftarlarının benimsediği görüş ise imanın sözlükteki anlamının esas alınarak sırf “tasdik” şeklinde tanımlanmasıdır. Buna göre kalp ve dil ile tasdik gerçekleşmemişse iman da yoktur. İkinci görüş iman “Allah'ı ve O'ndan gelen her şeyi toptan kalp ile tasdik, dil ile ikrar etme” şeklinde tanımlanmasıdır. Bu görüş genel olarak Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve taraftarlarının oluşturduğu Kûfeli fakih ve zâhidlere ait olduğu kabul edilir. Mürcie'nin çoğunluğu tarafından benimsendiği görülür. Üçüncü görüşe göre iman sadece dil ile ikrardan ibarettir. Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/869) ve Kerrâmiyye tarafından benimsenmiştir. Bu görüş imanda kalbin tasdikini dilin ikrarına indirgemıştır, küfrü de Allah'ı dil ile inkâr etme olarak anlamıştır. Mürciede amel imana dahil edilmez. Bu tarife göre imanın amellerle artmayacağı, günah işlemekle de azalmayacağı düşüncesi ısrarla savunulmuştur. Sadece Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr (ö. 230/845) iman artacağı fakat eksilmeyeceği görüşündedir. Mürcieye göre müminden iman vasfı yalnızca küfürle (inkârla) ortadan kalkar. Bir şahıs aynı anda hem mümin hem kâfir olamaz. Bütün müminler iman konusunda birbiriyle aynı olup birinin diğerine üstünlüğü yoktur; yani günahkârları da sâlih amel işleyenleri de iman konusunda eşittir. Kişi amellerinde kusur etse de iman bakımından gerçek mümindir ve onun imanı meleklerin imanından farksızdır.³²⁴ Üstünlük ancak takva ve amel-i salih ile olur.

³²¹ Kemal Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, AÜİF Yayınları, 1967, s. 72.

³²² Kutlu, “Mürcie”, c. XXXII, s. 43.

³²³ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, s. 400.

³²⁴ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, s. 400.

Mürchie büyük günah işleyenlerin durumunu dünyevî ve uhrevî olarak iki şekilde ele alır. Kible ehlerinden büyük günah işleyenler imanları dolayısıyla mümin, büyük günah işledikleri için de fâsıktır. Böylelerinin durumu Allah'a kalmıştır, dilerse affeder, dilerse azâb eder. Büyük günah işleyenin fâsık olmakla beraber gerçek mânada mümin olmaya devam ettiği fikrini savunurlar. Kâfir olarak ölen cehennemliktir. Günah işlememiş veya günahından tövbe etmiş ve tövbesi kabul edilmiş kimse cennetliktir. Bu sebeple büyük günah işleyen kimselerin cennetlik veya cehennemlik olduğuna hükmedilemez. Bu fikir sonraları Ehl-i sünnet'in bütün çevrelerince temel görüş olarak kabul edilmiştir.³²⁵

Hâriciler iman karşısında küfrün sınırlarını kebîreye kadar genişletmişlerdir. Bunun karşısında Mürchie de iman kavramını geniş sınırlar içerisinde tanımlamaya çalışmıştır. Kible ehlini büyük günah işlese de Kur'an'da fisk olarak belirtilen ve cehennem ile cezalandırılacağı bildirilen fiilleri işlese de mümin saymıştır. Mümin vasfının fasık vasfı ile birleştirerek fâsık mümin denilebileceği hükmüne varmıştır. Buradaki fisk derecesinin fiskın unsurlarından olan şirk, küfür/inkâr ve nifak derecesinden aşağıda olduğuna hükmetmişlerdir. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) de bu kavramların semantik ilişkisini belirlemede çaba göstermiştir. Ancak o bu konuda Mürchie'den farklı görüşler ileri sürmüştür. O kebîre işleyenin nifaka düştüğünü ifade ederek nifakın sınırlarını genişletmekteydi. Ona göre nifak Kebîre işleyenin kalbinde bazı itikadî sınırları çiğnediğinde düşebileceği küfrî bir tutum olarak durmaktadır. Hâriciliğin tam karşıtı sayabileceğimiz Mürchie'ye göre Mürtekib-i kebîre günahlarından dolayı zarar görmez ve âhirette cehenneme girmez. Bu görüşe dayanak olarak Kur'an'dan “yaptıkları iyilikler kâfirlere fayda vermeyecektir”³²⁶ nassını göstermişlerdir. Onlar bu hükmü ‘nasıl yaptıkları iyilikler kâfirlere fayda vermeyecekse işledikleri günahların da müminlere zarar vermemesi gerekir’ şeklinde mezheplerinin ana düsturu yapmışlardır. Bu hüküm Mürchie'ye göre sadece aklen değil naklen de doğrudur. Bu görüşlerini Kur'an'da cehenneme dini yalanlayanların gireceğini ve Allah'ın şirk dışındaki günahları bağışlayacağını haber veren naslara dayandırmışlardır.³²⁷

Hâricilik ve Mürchie arasında orta bir yol arayışında olan Mu'tezile Kaderiyye olarak da bilinir.³²⁸

³²⁵ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, s. 400.

³²⁶ Bakara 2/217

³²⁷ Nisâ 4/48; Leyl 92/15-16; el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 342-346; eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-nihâl, c. I, s. 139.

³²⁸ Abdülkâdir Ebu Mansur el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Dâru'l-âfâkî'l-cedîde, Beyrut, 1397/1977, s. 93

1.4.3. Mu'tezile

Mu'tezile, Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) nın mürtekib-i kebîre konusunda o gün görülen görüşlerden farklı bir anlayış ortaya koyarak hocası Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) ders halkasından ayrılması ile ortaya çıkmıştır. İsmi de onun Vâsıl'ın kendilerinden uzaklaştığını (i'tizâl) söylemesi ile aldığı zikredilir. Mu'tezile i'tizâl eden demektir. Bazıları ise Vâsıl yerine Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) adını ortaya atsa da âlimlerin bunu isabetli bulmadığı zikredilir. II. (VIII.) yüzyılın başlarında büyük günah işleyen kişi (mürtekibi kebîre) hakkında Hâricîlerle Mürcie'nin ileri sürdüğü görüşlere karşı Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in farklı bir görüş ortaya koymalarıyla Basra'da ortaya çıkmıştır.³²⁹

Mürcie ile Hâricîler arasında tartışma konusu olan mürtekî kebîrenin dîni durumu Mürcie'nin büyük günahların müminin imanına zarar vermeyeceği yönünde mezhebi görüş haline getirilmiştir. Ancak mürcîlikteki "iyi amellerin küfre fayda sağlamadığı gibi kötü amellerde imana zarar vermez" şeklinde formüle edilen ilkenin bazı insanlar tarafından suistimal edilebileceği düşünülmektedir.³³⁰ İslam toplumunun çok hızlı büyümesi ile yeni Müslüman olan kesimlerde İslam'ı kavrama ve uyumu zaman almış, İslam ahlakında istenen noktaya gelmek zor bir hedef olarak kalmıştır.

Emevîler yönetimi ele geçirince iktidarlarını meşrulaştırma yolları aramışlardır. Kendilerinin hilâfete gelmelerinin Allah'ın takdiriyle olduğunu ve O'nun hükmünü icra ettiklerini bu sebeple kendilerine karşı gelinemeyeceğini, kendilerine karşı gelenlerin Allah'a karşı gelmiş olacaklarını iddia etmişlerdir.³³¹ Zamanla kötü muamele ve icraatlarını cebriyeci kader inancı ile savunmaya başlamaları toplumda bazı kaderi inkâr eden kesimlerin ortaya çıkmasına etki etmiştir. Mu'tezileye önceleri kaderi inkâr etmesinden dolayı Kaderiyye denilmiştir.³³² Böylece büyük günahla birlikte kader tartışmaları da toplumun gündemine girmiştir.

Vâsıl b. Atâ böyle bir atmosferde Hasan Basrî'nin ders halkasında mürtekibi kebîrenin ne kafir ne de mümin olmadığını ikisinin arasında bir yerde fâsık olduğunu savunarak görüşünü ortaya koymuştu. Bunun sonucu olarak ders halkasından ayrılmıştı. O Hâricîlerin görüşünü reddettiği gibi Mürcienin de görüşünü reddetmişti. Artık yeni bir mezhep doğuyordu. Mu'tezile tövbeye dikkat çekiyordu. O fâsık olanın tövbe etmezse ebedî olarak cehennemde kalacağını savunuyordu. Bu görüşünü ahirette yalnız cennet ve cehennem olmasına dayandırıyordu. O Kur'an'da Kıyamet ve ahiret sahneleri anlatılırken iki grup insan

³²⁹ İlyas Çelebi "Mu'tezile", *DİA*, c. XXXI s. 391, 392.

³³⁰ Kutlu, "Mürcie", c. XXXII, s. 41.

³³¹ Kutlu, "Mürcie", c. XXXII, s. 42.

³³² Lütfü Cengiz, "Emevîler Döneminde Kader Problemi", *Marife Dergisi*, yıl 1, sayı 1, s. 107.

anlatılmasını dayanak olarak alıyordu. O bütün müminlerin cennete ve bütün kâfirlerin cehenneme gireceğine inanıyordu. Ona göre fâsık tövbe etmediği için artık kâfir hükmündedir ve cehenneme gidecektir. Fâsiklar için başka bir ceza yeri yoktur. Ancak, onların ateşi biraz daha hafiftir.³³³ O bu görüşlerine büyük günah işleyen kimse için Hâricîlerin fâsık kâfirdir, Mürcîîlerin fâsık mûmindir, Hasan-ı Basrî'nin fâsık münafıktır,³³⁴ Şîa'nın nimet küfrü içinde bulunan fâsık demesini sentezleyerek, telif ederek yeni bir görüş ortaya çıkarmıştır. Bu dört grup büyük günah işleyen fâsık olduğu hususunda birleşmişlerdir. O bu şekilde âlimlerin ihtilâf ettikleri hususları bir yana bırakmış ve ittifak noktalara göre büyük günah işleyen fâsık kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.³³⁵ Mu'tezile, Havâric ile Mürcie arasında orta bir yol tutmuştur. Hattâ kebîre işleyen tövbe ettiği takdirde, Allah'ın rahmetini de kazanabilir. Mu'tezile, ne Hariciler gibi katı bir görüşün sahibi olmuş, ne de bazı Mürcie gibi kebîre konusunda çok rahat olmuştur.³³⁶ Ancak, Mu'tezile te'vile bazan gereğinden fazla önem vermiştir. Bu yönü ile Selef âlimlerin izinden ayrılmıştır.³³⁷ Mu'tezile'nin bu konuda çok tenkit alması üzerine dinsel sosyal bir gerçeklik olarak sunnîlik kendi içerisinde gelişim göstererek Eş 'ari okulunu ortaya çıkarmıştır. Eş 'arîler ilerleyen başlıklarda ele alınacaktır.

Mu'tezile Kur'an'da geçen kebîre kavramı üzerinde çok yoğunlaşmaz. Onun yerine fîsk kavramına daha çok odaklanarak kelâmî görüşünü ortaya koyar. Onlar bunu yaparken iman ve fîskın zıt kavramlar olmasına dayanır.³³⁸ Onlara göre insan ya mûmindir ya da fasıktır. Üçüncü bir durum söz konusu değildir. Kur'an'da böyle buyurulmuştur. Fîsk işleyenler fasıktır. İmandan çıkmışlardır. Tövbe edip tekrar imana girerek durumlarını değiştirebilirler. Tövbe etmezlerse; tövbe etmeden ölürlerse ebediyyen cehennemde kalırlar.³³⁹ Kelâm tarihinde el-menziletü beyne'l- menzileteyn prensibi yalnız Mu'tezileye ait olup Mu'tezilenin beş prensibinden biridir.³⁴⁰ Mu'tezileye göre kebîre (büyük günah) işleyen kişi iman dairesinden çıkar, fakat küfre girmeyip imanla küfür arasında bir yerde (el-menzile beyne'l-menzileteyn) bulunur. Tövbe ederse iman dairesine geri döner, tövbe etmeden ölürse kâfir muamelesi görür. Bu görüşlerine Kur'an'da mümini kasten öldüren kimsenin ebedî olarak cehennemde kalacağını bildiren nasları dayanak yapmışlardır.³⁴¹ Ayrıca müminlere

³³³ Mustafa Kılınç, *İmâm Mâtürîdî'de İman-Fîsk İlişkisi* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, s. 39, 40.

³³⁴ Ebû'l-Hüseyn b. Osman el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntişâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhîd*, Kahire 1344/1925, s. 164, 165; Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, s. 32.

³³⁵ Yavuz, "Fasık", c. XXII, s. 202, 203.

³³⁶ Emin, *İslam'ın Doğuşu*, s. 418.

³³⁷ Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, s. 72.

³³⁸ Secde 32/18.

³³⁹ Secde 32/20.

³⁴⁰ Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, s. 72.

³⁴¹ Nisâ 4/93

uymaları gereken miras hükümlerinin bildirildiği âyetlerin sonunda bu âyetlerde mirasla ilgili olarak bildirilen bu ilâhî kurallara uymayarak sınırları aşan kimselerin de ebediyen cehennemde kalacağı belirtilmiştir.³⁴² Mu'tezile kelamcılarının benimsediği görüş budur. el-Cubbâi (ö. 303/916) dünyada fâsık kimseye mümin denilmesinin dil bakımından olduğunu, dînî isim olarak olmadığını söyler.³⁴³ Mu'tezilî kelamcılar bile büyük günah ile ilgili ayrıntılı bir teori geliştirememişlerdir. Onların asıl ilgisi kebîre değil mürtekibi kebîre idi. Kebîre kavramını bir dereceye kadar muğlak bıraktılar.³⁴⁴

Mutezilî kelâm sisteminde günahlar kebîre ve sağire diye ayrılamazlar. Sunnîler ile fisk olarak kabul edilen günahların neler olduğu konusunda ortak görüş sahibi değildirler. Mu'tezile fiskı genellikle zina etmek, içki içmek, kasten adam öldürmek, hırsızlık yapmak gibi dinen büyük günah sayılan fiilleri yapmakla sınırlandırmışlardır. Bu sayılan fiilleri irtikâp edenî fâsık saymışlardır. Genel eğilim bu olmakla birlikte fiskın sınırlarını genişleten farklı görüşlere sahip Mutezilî âlimler de vardır. Örneğin Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'a (ö. 235/849-50) göre İslâm'ın şîârından sayılan namaz, oruç ve hac gibi farzları yerine getirmeyenler de fâsıktır. Bu ibadetleri yapmamayı fisk olarak kabul etmiştir. Ebû Hâşim el-Cübbâi (ö. 321/933) ise farzları terkeden herkesi fâsık sayarak sınırı daha da genişletmiş oldu. Bu anlayış çerçevesine uygun olarak Mutezilî âlimlerin bir kısmı meşrû halifeye karşı isyan (bağy) etmeyi fisk kabul etmişlerdir. Bunun sonucu olarak Hz. Ali'ye baş kaldırdığından Muâviye'ye fâsık nazarıyla bakmışlardır. Mu'tezile fâsıkın dînî durumunu "el-menzile beyne'l-menzileteyn" diye isimlendirerek iki konum arasına almıştır.³⁴⁵

Mu'tezilenin zamanla gerilemesi ve etkinliği kaybetmesi karşısında yeni bir mezhep olan Mâtürîdîlik İslam dünyasında güç kazanmaya başlamıştı.

1.4.4. Mâtürîdiyye

Kelamcılar Mâtürîdîliğin temelini Hanefîliğe dayandırır. Mâtürîdîliğin yöntem ve kelâmî görüşlerine Ebu Hanife'nin ortaya koyduğu ana fikirler ilham kaynağı olmuştur. Mâtürîdî'nin en önemli takipçilerinden ilki Hicrî 4. asırda Orta Asya'da yaşamış olan Ehl-i sünnet âlimlerinden Ebü'l-Muîn en-Nesefî'dir (ö. 508/1115). Nesefî'ye göre inanmak bir şeyin doğruluğunu veya yanlışlığını kalben onaylamaktır. Geniş anlamıyla İslâm akaidinin inanç esaslarını tasdik etmektir.³⁴⁶

³⁴² Nisâ 4/14.

³⁴³ el-Eş'âri, *Makâlât*, s. 269.

³⁴⁴ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 54, 55.

³⁴⁵ Yavuz, "Fâsık", c. XXII, s. 202, 203.

³⁴⁶ en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, c. II, s. 268.

Kible ehlinde kebîre işleyenler konusunda insanların nasıl isimlendirilecekleri ve ahiretteki durumları hakkında ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i Hak bir kimse kebireyi helal saymadan ve kebîreden kendisini nehyedeni hafife almadan işlerse Allah Teâlâ'nın onu affetmesi umulur ve ona azap etmesinden de korkulur. Bu kişi imandan kendisinde geriye kalanlardan dolayı mümindir, imanı zâil olmadı ve yok olmadı. Bir kimse ancak imana girdiği kapıların dışından imandan çıkmaz. Büyük günah işleyenler tevbe etmeden bu dünyadan gitseler de cehennemde temelli kalmazlar. Allah'ın onlar hakkında bir iradesi vardır. Dilerse bir şefaatinin şefaatiyle onları affeder ve ateşe atmayıp cennete koyar veya bir şefaatinin şefaati olmaksızın günahkârları affederek cennete koyar. Eğer dilerse cehenneme sokar. Orada onları dilediği kadar tuttuktan sonra çıkarır, bir şefaate edenin şefaatiyle veya şefaate eden olmaksızın cennete koyar. Onları hiç cehenneme koymaya bilirde...³⁴⁷

Mâtürîdîliğe göre mürtekiye kebîre küfre düşmediği müddetçe imânından dolayı ebedî olarak cehennemlik olmaz. Büyük günahta küfre düşmek, günahı helal saymak ve nehyedeni hafife almak ile olur. Neseî büyük günahın şehvet baskısı ve hamiyet ile işlenmesinin onun affının umulmasında bir sebep olarak saymaktadır.³⁴⁸ Bu konuda Mâtürîdî kalbinde helal sayarak kebîreleri işlerse küfre düşeceğini belirterek konuya açıklık getirmektedir.³⁴⁹ Kişi helâl saymasını açıktan yaparsa Ehl-i sünnet'e göre tekfirle karşı karşıya kalır.³⁵⁰ Gizli gizli kalben helâl sayması da bu fiili işleyeni münafık yapar.

Mâtürîdînin çağdaşı olan el-Eş'arî'nin ortaya koyduğu eserler ölümünün ardından İslâm dünyasında yeni bir ekol/mezheb olan Eş'arîliğin doğmasını sağlamıştır.

1.4.5. Eş'arî

Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, 260/873 yılında Basra'da doğmuş ve 324/936 yılında Bağdâd'da vefat etmiştir. Basra Mu'tezilesi'nin lideri Ebû 'Alî el-Cübbâ'î'nin (ö.303/916) üvey oğludur. Kırk yaşına kadar ondan kelim ve fıkıh usulü tahsil etmiştir. El-Eş'arî, Mu'tezilîyken hocasının en seçkin talebelerindendi. Bazı kelim tartışmalarda hocasına vekâlet etmiştir.³⁵¹

³⁴⁷ el-Pezdevî Ebû'l-Yüsr Muhammed, *Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Lins, El-Mektebetü'l- Ezheriyye li't-türâs, Kahire 2003, s. 135; en-Neseî, *Tabsiratü'l- Edille*, c. II, s. 766.

³⁴⁸ en-Neseî, *Tabsiratü'l- Edille*, c. II, s. 766.

³⁴⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 198, 201; c. III, s. 38.

³⁵⁰ el-Eş'arî, *El-İbâne an Usûlü'd-Diyâne*, thk. Fevkiyyetü Hüseyin Mahmud, Dâru'l-Ensâr, Kahire 1977, s. 26; el-Îcî, Adûdiddin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıf fi ilmi'l- kelâm*, Beyrut, tsz. s. 430

³⁵¹ Mehmet Kalaycı, "Eş'arî'nin İkmali Mâtürîdî'nin İhmali: İki İmamın Gelenekleri İçerisindeki Konumlarına Dair Bağlamsal Bir Analiz", *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*, 2014 İstanbul, s. 133.

Eş'arî eserlerinde özellikle Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) vurgu yaparak onu otorite olarak gördüğünü ve benimsediğini belirtir. Ancak kendisi bir kelâmcı olduğu için inanç esaslarını kelâmî delillerle kanıtlamaya çalışmıştır.³⁵² Eş'arî'nin babası Şâfiî mezhebine mensup bir Ehl-i Hadis âlimidir. Onun çevresi ve geçmişi incelendiğinde sıkı bir Ehl-i Hadis (Hadis taraftarları) ortamında yetiştiği görülür. Eş'arî, gençlik dönemindeki Basra'nın karmaşık fikrî yapısından çok etkilenecek kendisini zamanın entelektüel hayatının akışına kaptırarak Mü'tezilî olmuştur. Böylece felsefî düşüncelerde derinleşmişti. Diyalektik metodla Mu'tezilî fikirlerinin temsilciliğini yapıyordu.³⁵³ Diyalektiği çok iyi kullandığı için yaptığı münazaralarda genellikle üstün gelirdi.³⁵⁴ Daha sonra Mu'tezile mezhebini terk ederek kendi yolunun otoritesi olmuştur.³⁵⁵

Eş'arî'nin kebîre hakkındaki görüşüne gelirsek o imanî, söz ve amel olarak tanımlar. İmân artar ve eksilir. Büyük günah işleyen fâsık ile fâsıktır. Ona imanından dolayı mümin, fâsıktan dolayı fâsık denir. İki sıfatı kişide birleşebilir ve fâsık mümin denir. Mümin-i âsî de denilir. Onun durumu Allah'a kalmıştır. Kible ehli tekfir edilemez.³⁵⁶

Ehl-i sünnet zina, hırsızlık vs. olsun işlediği günah yüzünden hiçbir Ehl-i Kibleyi *tekfir* etmez. Ehli Kible büyük günah işleseler de kendilerinde bulunan iman sebebiyle mümindirler.³⁵⁷ Hâricîlerin inandığı ve iddia ettikleri gibi, kâfir değildirlere. Zina, hırsızlık, şarap içme gibi günahları haramlığına inanmaksızın helâlmiş gibi işleyen kafir olur.³⁵⁸ Bu konuda Mâtürîdî ile Eş'arî'nin aynı çizgide olduğu görülmektedir.

Hicrî I.-IV. yüzyıllar arasında yaşamış tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili gibi ilimlerle iştiğâl etmiş, inanç esasları konusunda nâsda ifade edilen esasları olduğu gibi kabul etmeleri ve konuyla ilgili aklî delil aramayan -akla önem vermedikleri anlamına gelmez- âlimler grubuna Selef denmiştir. Bunlar Ashabu Rey ve Ashabu Hadis diye ikiye ayrılır. Ebû Hanîfe Ashabu Rey, İmam Şafii Ashabu Hadisdendir.³⁵⁹ Selef alimler olan Sahâbe ve tâbiînün büyük günah/kebîre tanımını Taberî'den özetleyen şu pasaj ile konu daha iyi anlaşılacaktır:

Ayrıca sahâbî ve tabiinde büyük günah: "Allah'ın yasakladığı her şey, Allah'a isyan edilen her günah, Allah'ın yapmanı tehdit ettiği günahlar, Kur'an'da günah olduğu belirtilen her şey, ceza uygulanan her günah" gibi manalarla tanımlamışlardır. Kısa ve genel bir tanım yapmak gerekirse; Kur'an ve sünnette

³⁵² Yavuz, "Ehli Sünnet", *DİA*, c. X, s. 527.

³⁵³ Hikmet Yağlı Mavil, "Eş'ariyye'nin Kurucusu Ebû'l-Hasan el-Eş'arî", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2012, s. 72.

³⁵⁴ İrfan Abdülhamid Fettah, "Eş'arî Ebu'l-Hasen", *DİA*, c. XI, s. 445.

³⁵⁵ Kalaycı, "Eş'arî'nin İkmali Mâtürîdî'nin İhmali: İki İmamın Gelenekleri İçerisindeki Konumlarına Dair Bağlamsal Bir Analiz", s. 133.

³⁵⁶ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2021, s. 82.

³⁵⁷ *el-Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-Musallîn*, s. 293.

³⁵⁸ *el-Eş'arî, El-İbâne an Usûlü'd-Diyâne*, s. 26.

³⁵⁹ Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2021, s. 82.

ağır bir şekilde kınanan ya da karşılığında dünya ve âhiret cezası öngörülen günahlar, büyük günahlardır (YAŞAR, 2016: 267).

Mürtekib-i kebîrenin hükmî durumu aklî açıdan da değerlendirildiğinde de mümin kabul edilmelidir. Çünkü böyle bir insan helâl telakki ederek ilâhî emre karşı çıkmaz, aksine gaflet, kötü alışkanlık, nefsânî arzular, aşırı öfke vb. sebeplerin etkisi altında bu fiili işler. Kebîreyi işleyen kişi her zaman affedileceği ümidini taşır. Mâtürîdiyye ve Eş‘ariyye kelâmcıları bu görüştedir. Selefiyye âlimleri ise mürtekib-i kebîreyi fâsık diye nitelendirirler. Ancak fâsık diye nitelendirseler de onun dünyevî ve uhrevî konumunu Ehl-i sünnet kelâmcıları gibi değerlendirirler.³⁶⁰

³⁶⁰ Bebek, “Kebîre”, c. XXV, s. 163.

İKİNCİ BÖLÜM

TE'VİLÂTÜ'L -KUR'AN'DA BÜYÜK GÜNAH MESELESİ

Bu bölümde Mâtürîdî'nin büyük günah meselesini tefsirinde nasıl ele aldığı tespit edilecektir. Birinci bölümde görüldüğü gibi büyük günah meselesi İslam düşünce tarihinde önemli bir konu olarak yerini almıştır. Büyük günah/kebîre Kur'ânî bir kavram olduğundan tefsircilerin odaklanması gereken bir konu olmuştur. Mâtürîdî de bu konu ile ilgili ayetleri tefsir ederken konuya değinmiştir.

İslam düşünce tarihinde ümmetin ihtilaf ettiği konulardan biri büyük günah meselesidir. Mâtürîdî'nin çağdaşı Taberî (ö.310/923) *Tabsîr* adlı eserinde Hz. Peygamberden sonra ümmetin ihtilaf ettiği konuların en önemlilerinden biri olarak büyük günah/kebîre sayar.³⁶¹

Bu bölümde konu ele alınırken *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Mâtürîdî'nin büyük günah kavramına bakışı, tanımlaması ve ilişkisi olan kavramlar incelenecek ve onun bu meseleye bakışı ele alınacaktır. Büyük günah meselesi ile ilgili tespitleri irdelendikten sonra, gûnahtan pişman olma, geri dönmeyi ifade eden tövbe konusunda Mâtürîdî'nin yorumları tespit edilecektir.

2.1. Mâtürîdî'ye Göre Büyük Günahın Tanımı ve Mahiyeti

Kebîre kelimesi Kur'an'da bir ayette³⁶² çoğulu “kebâir” kelimesi üç ayette geçmektedir.³⁶³

Kur'an'da “kebîre” ve kebâir kelimeleri ile masdar ortaklığı bulunan “kebîr” kelimesi de büyük günahları belirtirken geçmektedir.³⁶⁴ Aynı şekilde “ekber” kelimesi³⁶⁵ ve “kiber” kelimesi günahın vasfını belirtirken geçmektedir.³⁶⁶

Râğıb el-İsfahânî bu kelimeyi “kebîre ve sağıre birisi bilinmeden diğeri bilinmeyen birbirine bağlı isimlerdendir” şeklinde yorumlamaktadır.³⁶⁷ Ona göre kebîre; cezası büyük olan her gûnahtır.³⁶⁸

³⁶¹ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *et-Tabsîr Fî Me'âlimi'd-Dîn*, thk. Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibli, Dâr'ul-Âsime, yy., 1996, s. 177; Muhammed Yuşa Yaşar, “Taberî'nin et-Tabsîr Fî Me'âlimi'd-Dîn Adlı Eserinde İmânın Mâhiyeti ve Büyük Günah İşleyenlerin Durumu”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, c. IV, sy. 1, Bahar 2018, s. 133.

³⁶² Bkz. Kehf 18/49.

³⁶³ Nisâ 4/31, Şura 42/37, Necm 53/32.

³⁶⁴ Bkz. Bakara 2/217, 219; Nisâ 4/2; Kamer 54/53

³⁶⁵ Bakara 2/217.

³⁶⁶ Nur 24/11.

H. Osman'ın istinsâh ettirerek Hz. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (73/692) ile birlikte Kûfe'ye gönderdiği ilk Kur'an mushaflarında (كسر) şeklinde³⁶⁹ geçen kelimenin Hamza ve Kesâî'nin tekil olarak kebîre'l-ismi şeklinde okumuşlardır. İbn Mücahid'in bildirdiğine göre diğerleri kebâir olarak cemî şeklinde okumuşlardır.³⁷⁰ Yahyâ, Abdullah b. Ömer ve ashâbı "kebâira'l-ismi" yerine "kebîre'l-ismi" olarak okumuşlardır. Anlamının da şirk olduğunu söylemişlerdir.³⁷¹ Şura 42/37. ayette geçen aynı kelimeyi İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir ve Âsım ve Ebû Amr hemzeli şekilde okuyarak cemi şekliyle okumuşlardır. Necm 53/32. ayette de aynı şekilde okumuşlardır. Hamza ve Kesâî iki surede de elifsiz tekil şekliyle kebîre'l-ismi biçiminde okumuşlardır.³⁷² Aynı şekilde İbn Abbas'ın "kebâiru'l-ismi" lafzını "kebîru'l-ismi" şeklinde okuduğu ve bu ibareyi şirk olarak tefsir ettiği rivayet edilmiştir.³⁷³ Kebîre meselesinin kıraat meselesi ile de ilişkisi görülmektedir.

Kebîre, Ez-Zeccâc (ö. 311/923) tarafından "Allah Teâlâ'nın cehennem vaîdinde bulunduklarının tümüdür."³⁷⁴ Günahlardan büyük ve "azm" (iri/kocaman) olanlarıdır."³⁷⁵ diye tanımlanır.

IV. yüzyıl mu'tezilî otoritelerinden Kâdî Abdülcebbâr (ö.415/1025) kebîreyi "şeriata göre, -ister hakikî ister takdirî olsun- fâilinin cezâsı, sevabından daha çok olan fiildir." diye tanımlar.³⁷⁶

Mâtürîdî'ye göre kebîre: Herkesin büyük günah olduğunu bildiği günahlardır. Dünyada had cezası olan, ahirette de cezası olandır.³⁷⁷ Mâtürîdî bu tanımın müfessirlere ait olduğunu bildirir.³⁷⁸

Mâtürîdî "kebîre" kelimesinin şirk ve buna bağlı günahlar olarak te'vîlini bazı kıraatlarda "*În tectenibû kebîre ma tünhûne anhu*"³⁷⁹ şeklinde tekil okunmasına dayandığını

³⁶⁷ er-Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Kitâbu't-Tefsîr*, thk. Âdil b. Ali eş-Şidî, Dâru'l-Vatan, Riyad 2003, c. III, s. 1208;

³⁶⁸ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, s. 696.

³⁶⁹ Necm 53/32.

³⁷⁰ İbn Mücahid, Ebûbekr, *Kitâbu's-seb'atu fî'l-kırâati*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Mısır 1980, s. 615.

³⁷¹ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Maâni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulfettah İsmâîl Şiblî, Dâru'l-Mısırî, Mısır ts., c. III, s. 100.

³⁷² İbn Mücahid, *Kitâbu's-seb'atu fî'l-kırâati*, s. 615.

³⁷³ Ebu Ca'fer En-Nehhâs, *Maânil-Kur'an*, thk. Muhammed Ali Es-Sabûnî, Câmiatu Ummul-Kurâ, Mekke, 1419/1988, c. VI s. 319

³⁷⁴ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988, c. IV, s. 400; Bkz. age., c. II, s. 45.

³⁷⁵ Ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, c. II, s. 45.

³⁷⁶ Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, trc. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 523.

³⁷⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XIV, s. 208.

³⁷⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XIV, s. 208.

³⁷⁹ Nisâ 4/31. ayet "إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَغْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا"

belirtmiştir.³⁸⁰ Bu şekilde ayetin anlamı "Eğer size yasaklanan büyük gûnahtan..." olmaktadır. Ayetin bu kıraatının sabit olması durumunda, "kebâir" kelimesiyle şirk kebâirinin kastedilmiş olacağını açıklamıştır.³⁸¹ Bu kıraat Hamza ve Kesâî'ye aittir.³⁸²

Ebu Ca'fer En-Nehhâs (ö. 338/950), *Maânîl-Kur'an*'ında şirki, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi, Onun azabından emin olmayı, ana babaya itaatsizliği, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayı, namuslu kadınlara iftira etmeyi, yetim malı yemeyi, muharebede cepheden kaçmayı, ribâ yemeyi, sihri, zinayı, fâcir yeminini, farz zekâta engel olmayı, yalancı şahitliği, şahitliği gizlemeyi, şarap içmeyi, kasten namazı terki, ahdi bozmayı ve akrabayla ilişkiyi kesmeyi büyük günahlar olarak saymıştır.³⁸³

Mâtürîdî Kebire konusunda iki rivayet bildiriyor. Birincisi Abdullah b. Mesud'a bu konu sorulunca: "Nisâ surenin başından 31. ayetine kadar zikredilen haram şeyler büyük günahlardır" cevabını verdiğini aktarıyor. İkincisi İbn Abbas'a "Abdullah b. Ömer büyük günahlar dokuzdur, diyor" denilince şöyle cevap verdiğini naklediyor: "Büyük günahlar doksana yakındır, fakat tövbe ile büyük günah kalmaz, ısrar edilince küçük günahlar büyük günah olur."³⁸⁴ Ona göre Allah kebâir tabiri ile İslam'daki büyük günahları kastetmiştir. Bunlar karşılığında dünyada had cezası, âhirette de cehennem azabı konulmuş olan fiillerdir.³⁸⁵

Mâtürîdîye göre kebîre olan günahlar:

1-Şirk ve buna bağlı günahlardır. Bu günahlar da Allah'a ortak koşmak, peygamberleri inkâr etmek veya onların bazılarını inkâr etmek; ayrıca ibadetleri inkâr etmek, haramları helal saymak, helalleri haram kabul etmek ve diğerleridir. Bunların hepsi Allah'a ortak koşmak olduğunu belirtir.

2-Büyük günahların keyfiyet ve mahiyeti hakkında farklı görüşler olduğunu belirterek zina, hırsızlık, muhsan kadınlara iftira ve diğer had cezalarını gerektiren günahları büyük günahlar olarak saymıştır. Ayrıca büyük günah olarak Allah'ın haram kıldığı cana kıymak (adam öldürmek), yetim malı yemek, faiz ismiyle para kazanıp yemek, iftira atmak (bühtan) ve savaştan kaçmak büyük günah saymıştır.³⁸⁶ Sarhoş edici içkiler içmek fevâhişten olan

³⁸⁰ Ebu Ca'fer En-Nehhâs, *Maânîl-Kur'an*, c. VI s. 319.

³⁸¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. III, s. 187.

³⁸² İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'atu fi'l-kirâati*, s. 615.

³⁸³ Ebu Ca'fer En-Nehhâs, *Maânîl-Kur'an*, c. VI s. 319- 320.

³⁸⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. III, s. 186-187.

³⁸⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XIV, s. 207.

³⁸⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. III, s. 186; c. IV s. 32.

büyük günahlardandır. Anne babaya kötü davranmak, yalan söylemek³⁸⁷ ve sihir yapmak³⁸⁸ büyük günahdır.

3-Ona göre günah ve masiyeti işleyene rıza göstermek ve onu engellemek de büyük günahdır.³⁸⁹

Mâtürîdî eserinde büyük günahları hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutmamıştır.

2.2. Te'vîlâtü'l -Kur'an'da Büyük Günah ile İlgili Bazı Kavramlar

Büyük günahın ilişkili olduğu en önemli kavram iman kavramıdır. Çünkü büyük günahlardan özellikle küfr, şirk ve nifâk iman ile zıtlık ilişkisi içindedir. Büyük günahlar iman açısından olumsuz, istenmeyen ve kötü davranışlardır. Bu başlıkta öncelikle Mâtürîdî'nin iman kavramına bakışı açıklanacak. Ardından büyük günahtan istisna edilen "lemem" kavramına bakışı açıklanacaktır. Büyük günah meselesinde bir tavır ve tutum olan irca kavramı ve büyük günahları reddetmek olan inkâr kavramı ile ilgili tespitleri belirtilecektir.

2.2.1. İman

Kur'ân-ı Kerîm bizlere iman edenlerin kurtuluşa ereceğini³⁹⁰ ve cennetle mükâfatlandırılacağını bildirir.³⁹¹

Bize göre iman kalp ile tasdiktir. Bunun delili, tefsir, dil ve edebiyat alimlerinin hepsinin Kur'an'ın tamamında geçen "amenû" (iman ettiler) ifadelerini "saddekû" (tasdik ettiler) şeklinde açıklamış olmalarıdır.³⁹²

Ona göre iman kalp işidir. İman münafığın imanı gibi sözde kalan değil, Allah'a hâlis bir iman getirerek yapılanıdır.³⁹³ İmanın halis olması samimi bir şekilde kalbin, düşünce ve duygu yönüyle şüphe duymadan, güven içinde olması demektir.

"İtaat" türlerinin hepsini iman statüsünde tutan kişinin, bu telakkisi doğru değildir.³⁹⁴ Bütün ibadetler ve itaatler imanı oluşturmaz.

Allah melekleri Âdeme secde etmekle imtihana tabi tutmuş ve sonunda O'na boyun eğip hakkını teslim edenle kendini büyük görüp kibirleneni -ki bu İblis'tir- birbirinden

³⁸⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. III, s. 187.

³⁸⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 194, 195.

³⁸⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. IV, s. 266.

³⁹⁰ Mü'minun 23/1.

³⁹¹ Tevbe 9/22.

³⁹² el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 38.

³⁹³ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 61, 62.

³⁹⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 61.

ayırmıştır. Peygamberlere tabi olanlarla bundan kaçınanların genel konumu da buna benzemektedir.³⁹⁵

Bekir Topaloğlu'nun tespitine göre Mâtürîdî'nin din anlayışından İslâmiyet'in benimsenmesi kolay, terki zor bir din olduğu yolunda bir sonuç çıkarmak mümkündür. Ona göre iman kalbin dinî gerçekleri onaylaması demektir. Kişi ancak dinî gerçekleri reddetmekle iman dairesinden çıkmış olur. Kötü davranışlarda bulunmaktan ibaret olan günahlar kalpteki tasdiki etkilemedikçe iman zedelenmez.³⁹⁶

2.2.2. Lemem

Kebîre kelimesinin anlaşılmasında önemli bir yeri olan lemem kelimesi büyük günaha bağlı bir kavramdır.

Lemem kelimesinin sözlük anlamını Mâtürîdî İbn Küteybe'den nakletmiştir. İbn Küteybe lemem kelimesinin sözlük anlamının 'fazla ileri gitmeden, derinlemesine dalmadan bir şeyle ilgilenmek anlamına gelen "elemme" kökünden geldiğini' söylemiştir.³⁹⁷

Kur'an'da lemem ifadesinin geçtiği *الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعٌ* ayetinde³⁹⁸ lemem hariç büyük günah ve çirkin işlerden kaçınanların ödüllendirileceği bildirilmektedir. Ebû Ubeyde "lemem" olanın fevâhişden ve kebâirden olmadığını, onun istisna edildiğini ifade ettikten sonra onu "Bir kişinin fevâhiş ve kebâir olmayan bir şeye dalmasıdır" diye tanımlamıştır.³⁹⁹ Lemem büyük günah ve çirkin işlerle kapsam bağı olmasına rağmen af kapsamına alınmakta diğerlerinden daha hafif kusur olarak görülmektedir. Bu kavram, kebair şirk ve fevâhiş zinadır, müminler onları İslam'a girerken terk etmişlerdir. Lemem ise onların İslam'dan önce yaptıkları günahlardır⁴⁰⁰ şeklinde de tarif edilmiştir. Kuran-ı Kerim'de *إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ* "Şüphesiz ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar." ⁴⁰¹ ayetinde geçen "tâifün" kelimesi de İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) tarafından "tayf" kelimesi ile

³⁹⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 87.

³⁹⁶ Topaloğlu, "Mâtürîdî (Kelama dair görüşleri)", *DİA*, c. XXVIII, s. 155.

³⁹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Küteybe, *Kitâbu Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1978, s. 429; el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XIV, s. 209.

³⁹⁸ Necm 53/32.

³⁹⁹ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1961, c. II, s. 237; Ebû İshak İbrahim b. İshak el-Harbî, *Ğaribu'l-Hadîs*, thk. Süleyman Muhammed İbrahim, Câmîatu Ummul-Kura, Mekketu'l-Mükerreme, 1401/1984, c. I, s. 319.

⁴⁰⁰ Ebû İshak İsmâîl el-Mâlikî, *Ahkâm'ul-Kur'ân*, thk. Amir Hasen Sabri, Daru İbn Hazm, Betrut, 1426/2005, s. 95.

⁴⁰¹ A'raf 7/201.

açıklanmış ve “lemem” ve “zenb” anlamına geldiği belirtilmiştir.⁴⁰² Abdullah b. Ömer “lemem” kelimesini günahların en küçüğüne yakın olanlar diye tefsir etmiştir. Bunu Arapçadaki şu cümlelere dayandırmaktadır. Birisine öldürecek kadar güçlü vurulduğunda “öldürecek gibi vurdu.” denilir. Ayrıca Ferrâ (ö. 207/822) başkalarının da “kâde” kelimesi ile ilişkilendirdiğini ve neredeyse anlamı verdiğini aktarır.⁴⁰³ Burada sunduğumuz bu rivayetler “lemem” kelimesinin anlaşılmasında farklı görüşler olduğunu göstermektedir. Kelbî’nin (ö. 146/763) görüşüne göre kasıtsız olarak yapılan günah fiiller “lemem” olarak tanımlanır ve “lemem” bağışlanmış olanlardır. Ferrâ, buna eleştiri olarak “Bu görüş üzerinde tekrar düşünürse buradakinin lememe (kasıtsız işlenen olumsuz/günah fiiller) olmadığını günah (zenb) olduğunu görür” demektedir.⁴⁰⁴

Müellifimiz *Te’vîlât*’ta Allah’ın “lemem”i büyük günahlardan ve çirkin işlerden istisna ettiğini bunun da bize “lemem” fiillerinin de günah cinsinden olduğunu gösterdiğini zikreder. Ona göre “lemem”in istisna edilmesinin ve bağışlanmasının hikmeti insanın yaratılışındaki zaaf noktalarından dolayı gaflete düşerek, yanılarak, şehvî baskı neticesinde ve benzeri sebeplerle günahı işlemiş olabilmesidir.⁴⁰⁵

إِنْ تَجْتَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا.

“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız”⁴⁰⁶ meâlinde geçen “lemem”in küçük günahlar olduğu da söylenmiştir.⁴⁰⁷ İbn Kuteybe bu görüştedir.⁴⁰⁸

Lemem hakkında sahabeden ve tabiinden çeşitli rivayetler Mâtürîdî’ye kadar ulaşmıştır. Bu rivayetler şunlardır:

- 1- İbni Mesud’dan gelen, insanın gözünün, dudaklarının, ellerinin, ayaklarının zina fiili ile ilişkilendiren hadiste bunların zina olmadıkça lememe olarak kaldığı bildiren.⁴⁰⁹ rivayet.
- 2- İbn Abbas’ın Ebû Hüreyre’den “Lememe, Resulullah’tan rivayet etmiş olduğu şu hadisten daha çok benzeyen bir şey görmedim” diyerek insanın gözünün, dudaklarının, ellerinin, ayaklarının zina fiili ile ilişkilendirildiği rivayet.

⁴⁰² El-Ferrâ’, *Maâni’l-Kur’ân*, c. I, s. 402.

⁴⁰³ El-Ferrâ’, *Maâni’l-Kur’ân*, c. III, s. 100.

⁴⁰⁴ El-Ferrâ’, *Maâni’l-Kur’ân*, c. III, s. 100.

⁴⁰⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XIV, s. 210.

⁴⁰⁶ Nisâ 4/31.

⁴⁰⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XIV, s. 231.

⁴⁰⁸ İbn Kuteybe, *Kitâbu Ğarîbul-Kur’ân*, s. 429.

⁴⁰⁹ Abdürrezzâk es-Sanânî, *Tefsîru’l-Kur’an*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut, 1420/1999. c. IV, s. 257; Celâlettîn es-Süyûtî, *ed-Dürrul-mensûr*, c. IV, s. 655

- 3- Ebu Hüreyre'nin "Lemem, bakmak, öpmek⁴¹⁰, göz kırpmak ve dokunmaktır" şeklinde tanımlaması. Yine o "Lemem nikâhtır" demiştir.
- 4- İbn Abbâs'ın "Lemem, Câhiliye dönemine aittir, nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: İki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir." dediği rivayet edilmiştir.
- 5- Yine İbn Abbâs'ın "Lemem, kadına sarılmaktır" dediği rivayet edilir.
- 6- "Lemem, fiile azmetmeden sadece nefsin dilemesi açısından hatayı işlemek için duyulan istektir." denilmiştir.
- 7- "Lemem, bizzat girişmeden bir işe yaklaşımdır." şeklinde de söylenmiştir.
- 8- İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber "Allah'ım! Eğer sen bağışlarsan, her şeyi bağışlarsın. Senin hangi kulun hata işlemez ki" buyurmuştur.
- 9- İbn Abbas "Lemem, dünya cezası ile âhiret cezası arasında kalan iştir" demiştir.

Ebü Bekir el-Esam (ö. 200/816) bu ayeti şöyle tefsir eder: "Lemem, insanın tövbe ettiği günahdır, insan ondan tövbe ettiği zaman, Allah da o suça ceza vermekten vazgeçer." Mâtürîdî el-Esam'ın, lememi, yukarıdaki büyük günahlar ve çirkin işler arasına katmasına katılmaktadır. el-Esam'a göre "Yalnızca insanın yanılarak, gaflete düşerek, şehvî baskı ile ve Rabb'inin bağışlayacağı hüsnü zannına dayanarak işlemiş olduğu günahlardan tövbe ettiği yahut tövbe edip bağışlandığı takdirde Allah Teâlâ lememi büyük günahlardan ve çirkin işlerden istisna etmektedir". Ancak el-Esam'ın bu görüşüne katılmaz. O müfessirlerin yorumlarını tercih ederek lememin, büyük günahların ve çirkin işlerin dışında kalan fiiller olduğunu ifade eder.⁴¹¹ Kısaca lememin, ara sıra yapılan, üzerinde ısrar edilmeyen, büyük günaha sadece meyletme ve küçük günahları içerdiği sonucuna varılabilir.

2.2.3. İrcâ

İrcâ kelimesinin birinci kökünün "ertelemek, sonraya bırakmak" anlamına gelen ircâ' kelimesi olduğu, ikinci kökünün "beklenti içinde olmak, ümit etmek" mânasındaki recâ' olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüşse de kelimenin, aslî harflerinin üçüncüsü hemze olan ircâ'dan türemiş olduğu fikri tercih edilmektedir.⁴¹² İrcâ, siyasî ve itikadî bir eylem olarak ilk dört halifeden Hz. Osman ve Ali başta olmak üzere, büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakıp mânevî sorumlulukları hakkında fikir beyan etmemektir.⁴¹³ Ebu Hanife mürtekibi Kebire'nin durumunu Allah'ın meşietine havale ettiği

⁴¹⁰ Ez-Zeccâc, *Meâni'l- Kur'ân ve İ'râbuhu*, c. V, s. 74

⁴¹¹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XIV, s. 210.

⁴¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, "rc'e", "rcv" maddeleri; Kutlu, "mürchie", c. XXXII, s. 41.

⁴¹³ Kutlu, "mürchie", c. XXXII, s. 41.

için mürcie diye isimlendirilmiştir. Zaten irca da ertelemektir.⁴¹⁴ Mâtürîdî irca konusunda Ebû Hanîfe'nin yolundan girmiştir.

Mâtürîdî Bakara 2/32. ayetin tefsirinde irca meselesine değinmiştir. İrcanın iki anlamı vardır:

1. Büyük günah (kebîre) işleyenler hakkındaki hüküm verme işini Allah'ın iradesine havale etmek, yani onların cehennemlik veya cennetlik konumunda bulunduklarına hükmetmemektir. Bu övülen ircadır. Çünkü Cenab-ı Hak, "Allah kendisine ortak koşulmasını (şirk) bağışlamaz, bunun dışında kalan günahları dilediği kimseden affeder" buyurmaktadır.

2. Yerilen irca cebirdir. Kula ait olan iradi fiilin Allah'a nispet edilmesi şeklindedir. Bu konuda kula herhangi bir tesir ve tasarrufun bulunmadığının söylenmesidir. Bu konuda bir de "ümmetimden iki grup insana şefaati ulaşmaz: Kaderiye ve Mürcie" diye hadis nakleder. Ancak Şevkani, ravi Cûzekânî tarafından Enes b. Malik yoluyla Resullullah'a nisbet edilen bu haberin mevzu olduğunu bildirmektedir. Kaderiye ise kulların iradi fiillerinde Allah'a ait müdahalenin bulunmadığını ve bu tür fiilleri planlamaya kudretinin taalluk etmediğini söylemiştir. Buna karşılık Mürcie kula nisbet edilen itaat ve masiyet fiillerinden O'na herhangi bir tesir izafe etmemiştir. Ehl-i sünnet mezhebi ise kula fiili, Allah'a da takdiri (ezelde planlamayı) nispet etmiştir: Kuldan hayra veya şerre yönelik olarak harekete geçmek, Allah'tan ise yaratmak. Adalet ve hakkaniyet yönteminden aklın anlayacağı şey de bundan ibaret olup ifrat ve tefrit arasında bir yer işgal etmektedir.⁴¹⁵

O, Ebu Hanîfe'nin ircâ tutumunda olmasının gerekçesi sorulduğunda meleklerin fiili olduğunu söylemesine eserinde yer vererek ircayı onayladığını göstermektedir. Ebu Hanîfe bu görüşüne, insanın yaratılışında meleklerle onların yaratılışı ile ilgili bilmedikleri bir şey sorulunca bu hususu Allah'a havale ederek susmalarını,⁴¹⁶ kanıt olarak gösterir.⁴¹⁷ Mâtürîdî, Ebu Hanîfe'nin ircayı savunmasını ve irca tutumunu melekler gibi ulvî varlıkların davranışlarına dayandırmasını onamaktadır.

Mâtürîdî Alaeddin es-Semerikandi'nin de bu konuda şöyle dediğini aktarır. "Ebu Hanîfe kebîre işleyen sahabilerin durumunu irca çerçevesinde düşünüyordu. İrca hüküm vermeyi ilahi iradeye havale etmektir. O şöyle diyordu: Böylelerinin durumu Allah'ın iradesine bağlıdır. Dilerse kendilerini bağışlar ve azaba maruz bırakmadan cennete koyar, dilerse cehenneme koyup günahları kadar azap çektirir, sonra cennete koyar. Bu konuda Mürcie-i mübtedia olan Cebriyenin görüşünü benimseyerek sözü edilen sahabîlerin hiçbir

⁴¹⁴ en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, c. II, s. 766.

⁴¹⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 82.

⁴¹⁶ Bakara 1/32.

⁴¹⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 82.

azap çekmeden iman sahibi olmaları sebebiyle günahlarının affedilip cennete gireceklerine hükmedilemeyeceği gibi Kaderiyenin iddia ettiği gibi ebediyen cehennemde kalacaklarına da kesinlik derecesinde karar verilemez. Bunun üzerine Ebu Hanife'ye irca fikrini kimden aldın diye sorulmuş, o da yukarıdaki cevabı vermiştir".⁴¹⁸

Yukarıda da görüldüğü gibi mürtebib-i kebîre ile ırcâ arasındaki ilişki ortadadır. İrcâ, büyük günah işleyen hakkındaki hükmü erteleyip Allah'a bırakmaktır. Mâtürîdî'ye göre mutlak vâid herkese değil sadece inkârcılar hakkındadır. Bu sebeple büyük günah işleyenleri (kebîre), azabın gerekli olması ve cehennemde ebedî kalınması konusunda kesin olarak inkârcılara ortak kılmak caiz değildir. Aksine onların durumu hakkında görüş beyan etmememiz (tevakkuf) ve işlerini Allaha bırakmamız (ırcâ) gerekli olur.⁴¹⁹ Buradan da anlaşıldığına göre irca gereklilik arz eden bir konudur.

2.2.4. İnkâr

Mâtürîdî Bakara 2/217. ayetinin tefsirinde "...*De ki haram ayda savaşmak büyük bir günahdır...*" ibaresinin olduğu kısımda Mu'tezileye yönelik iki eleştiriye işaret etmiştir. Birincisi, Allah'ın (cc) bu ayette adam öldürmeyi zikretmesini ve inkârı da ondan daha büyük bir günah konumunda tutmasını kebîre işleyenin ebedi cehennemde kalmayacağına kanıt olarak kullanmıştır. Ona göre insan öldürme günahı (kebîre) inkâr etmek gibi cehennemde ebedi kalmayı gerektirmiş olsaydı, iki eylem arasında eşitlik ortaya çıkar ve inkâr günahını işlemek insan öldürmekten büyük bir günah olmazdı. Bu durumda büyük günahın, inkâr etmek gibi ebedi olarak cehennemde kalmayı gerektirmediğinin ortaya çıktığını savunmuştur.⁴²⁰ İkincisi, "Cenab-ı Hak, inkâr etmek insan öldürmekten büyüktür, demiş ve onu daha büyük bir günah kabul etmiştir" diyerek bunları tartışmaya açmıştır. İnkârın büyük günah olmasının kendinden ötürü mü, kâfirin telakkisi yüzünden mi veya Allah sebebiyle mi olduğunu karşılaştırmıştır. Ona göre inkârın, kâfirin telakkisinden kaynaklı en büyük günah oluşuna ihtimal yoktur, çünkü kâfire göre inkâr, zina ve insan öldürme olayından daha küçük bir günahdır; kâfir inkâr etmeyi benimsemekte ve güzel görmektedir, hâlbuki zina ve adam öldürme eylemlerini gayrı meşru telakki etmektedir. Buna göre küfür ya kendinden ötürü veya Allah sebebiyle büyük günah konumunda bulunur. Mu'tezile mensupları kendinden ötürü olduğunu savunurlarsa onlara cevap olarak "Size göre inkârın büyük günah oluşu onu yaratanın dışında bir faktör sebebiyle imkân dâhiline girdiğine göre onu ilkin yaratmak fâil-i

⁴¹⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 82.

⁴¹⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XVII, s. 97.

⁴²⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 17.

hakiki olan Allah'tan başkası tarafından neden caiz olmasın?" sorusunu yöneltir. İnkârın en büyük günah oluşunun üçüncü şıkkı ise Allah tarafından böyle kılınmasıdır ki Mâtürîdî'nin kanaati de bundan ibarettir.⁴²¹

2.3. Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Büyük Günah Meselesine Bakışı ile İlgili Tespitler

Bu başlığın altında Mâtürîdî'nin büyük günah meselesini Hz. Âdem kıssasında peygamberlerin mâsumiyeti açısından irdelemesi ve bu konudaki görüşleri değerlendirilecektir. Ayrıca cennet ve günah meselesindeki tespitleri incelenecektir. İnsanın yaratılış özellikleri konusundaki görüşleri ve onu günaha sevk eden etkenler hakkındaki düşünceleri belirtilecektir. Büyük günah işleyeninin imanı hakkındaki, büyük günah işlemenin şeytana itaat olup olmadığı meselesi hakkındaki, Allah Teâlâ'ya karşı haddi aşanların durumu hakkındaki, cennetin muttakiler cehennemin kâfirler için hazırlanması hakkındaki ve cennet ve cehennemin ebediliği konusundaki görüşleri bu başlık altında incelenmiştir.

2.3.1. İlk Günah ve Hz. Âdem'in Cennetten Çıkarılması

İnsanın yaratılış özellikleri ve Hz. Adem'in işlediği hata yüzünden cennetten çıkarılması *Te'vîlât*'ta uzun uzadıya incelenmiştir.

Allah Âdem'i yarattıktan sonra "*Sen ve eşin (Havva) cennete yerleşin*"⁴²² buyurur. Cennet herkesin bildiği şekilde içinde ağaçlar, dikili meyve ağaçları ve çeşitli bitkilerle çevrili yerin adıdır. Bu özellikleri olmayan bir yere cennet denilmeyeceğini herkes bilir.

Mâtürîdî'ye göre Hz. Âdem ile Havva'nın Cenabı Hakk'ın buyruğu ile girip kaldıkları cennetin mahiyeti kesin olarak bilinmemektedir. Bu cennetin Kur'an'da muttakilere vaad edilen cennet mi, yoksa dünya bahçelerinden bir bahçe mi olduğu hususunda bir açıklama yapılmamıştır. Burada gizli bir şart vardır. Nitekim başka bir ayette "*Sen orada ne acıkacak ne de çıplak kalacaksın.*"⁴²³ buyrulmuştur. Ayetin yapısı da burada günah işlenmemesini şart koşturmuştur. Onların cennette ikamet etmelerinin istenmesi ve yenmesi yasaklanıp uzak durulması istenen bir ağaç hariç diğerlerinin serbest bırakılması sınava tabi olduklarını göstermektedir. Ancak Hz. Âdem ve Havva emre muhalefet ederek aç ve çıplak kalmışlardır. Mâtürîdî onların imtihan için cennette olduklarına özellikle vurgu yapmaktadır.⁴²⁴

Mâtürîdî ayette geçen 'yaklaşmayın' ifadesinin yemeyin anlamında olduğunu 'orada yiye' ifadesine bağlıyor. Çünkü bir şeye yaklaşmak suretiyle ondan yenme imkânına

⁴²¹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 17, 18.

⁴²² Bakara 2/35

⁴²³ Taha 20/118.

⁴²⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 89.

ulaşılabilir. Buradaki ağacın mahiyetiyle ilgili ayette bir açıklama olmadığından herhangi bir yorumda bulunmak mümkün değildir. Bu ağaçtan yenilmesi başka bir yiyeceği yemesi tercih edildiğinden yasaklanmış olabilir. Böyle bir durum burada yoktur. Getireceği bir hastalıktan veya zarardan ötürü yasaklanmış olabilir. Burada yiyecek kimseye şefkat ve merhamet amaçlanmıştır. Son olarak bir şeyin yasaklanması haram statüsünde olabilir. Onları yasak meyveyi yemeye sevk eden şey konuyu iyi bilmemeleriydi. Yani onlar bu yasağın başka meyveleri yemeleri tercih edildiğinden mi (îsar), zararından korumak amacıyla mı ya da haram olarak mı yasaklandığını bilmediklerinden yasağı çiğnediler. Şayet haram olarak yasak olduğunu bilselerdi, ağaca yaklaşmaz ve yemezlerdi.⁴²⁵ Mâtürîdî bu açıklamasıyla haram olarak yasaklanması durumunu diğer durumlardan ayırmaktadır.

“*Âdem meyveyi unutarak yedi.*”⁴²⁶ Bir grup âlim ayette geçen unutma fiili için hatırlamayıp unutmak anlamı verirken, diğer grup buradaki unutmanın insanî olarak unutma olmadığını belirtmiştir. Hasan Basri bu konuda buradaki unutmanın iradi olup (nisyan-ı tazyi') kendi arzusuna bilerek uyma vasfı taşıdığını ve hatırlayamama durumunda bulunmadığını söylemiştir. Buna delil olarak şunları beyan etmiştir: İlk olarak hatırlamama türünden olan unutma affedilir ve bu fiili işleyene isyan kavramı nispet edilmez. Halbuki Adem'in işlediği fiil cezaya müstahak olmuş ve isyan olarak ifade edilmiştir; “*Âdem Rabb'ine asi olup yolunu şaşırdı*”.⁴²⁷ Zaten ağaca yaklaştıklarında zalimlerden olacakları önceden kendilerine beyan edilmişti. İkincisi Şeytan onlara: “*Rabb'iniz size bu ağacı melek statüsüne geçer veya ölümsüzlerden olursunuz diye yasakladı.*”⁴²⁸ diyerek hatırlattığı için unutmaları imkânsızdır. Âdem ile Havva'nın unutması hatırlamama şeklinde olsaydı şeytanın yemin ve tahriklerine aldanmaz, onların ayaklarını kaydıracağı ifadeleri ile beyan buyurulmazdı. Bütün bu açıklamalar söz konusu unutmanın iradi bir hareket olarak yapıldığını göstermektedir.⁴²⁹ Üçüncü bir yorum ise Âdem'in unutmasının, fiilin sonucunda karşılaşacağı ilahi gazaptan gâfil olması anlamına gelmesidir. Bu sebeple onun bu durumu nisanla açıklanmıştır, tıpkı müminin işlediği günahın cehalet diye vasıflandırılması gibi. Çünkü o fiilin mahiyetini değil, karşılaşacağı kötü sonucu bilmemektedir. Bir başka açıklamaya göre de Âdem'in fiiline nisan denilmesi, onun bu fiiliyle Rabbine asi olmayı veya şeytana itaat etmeyi

⁴²⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 89.

⁴²⁶ Tâhâ 20/ 115.

⁴²⁷ Tâhâ 20/ 121.

⁴²⁸ A'râf 7/ 20.

⁴²⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 92; Âraf 7/ 21, 22.

kastetmemesidir. Nitekim bazı nisyan kavramları hakikat anlamına değil, bu manaya yorumlanmaktadır.⁴³⁰

Bu ayetlerde geçen nisyan kelimesinin sözlük manasındaki nisyan konumunda olduğunu söyleyenler, nisyanı birkaç şekilde açıklamaktadır. Birincisi Âdem şeytanla uzunca bir süre uğraştığında ondan kurtulmak istiyordu. Ondan kurtulma çarelerini düşünürken ve bu husus önceden verdiği sözü kendisine unutturmuştur. İnsanın zihninde bulunan konuları ortadan kaldıran şey ileri derecedeki meşgaledir. Aslında unutma birçok konuda mazeret olarak kabul edilmiş ve affedilmeye bir vesile olmuştur. Çünkü unutulmuş işlenen bir fiilden ötürü kişiyi azarlamak hikmetle bağdaşmaz. Duyular dünyasında bilindiği üzere bir işe yönelen, onu zihnine yerleştirmeye çalışan ve istediğinde hatırlayan kimse için sözü edilen husus kolay ve normal gelir. Fakat aynı şeyi sevmekle birlikte başka işlerle de meşgul olduğu takdirde o husus kolay ve normal olmaktan çıkar, hatta çoğu zaman bu noktalarda konu gizli kalabilir. Ancak bu görüşün aksine Onun siteme maruz kalması ve fiilinin isyan diye ifade edilmesi şu sebeplerden dolayı mümkündür: Birincisi Âdem verdiği sözü hatırlamasını engelleyecek ve imkânsız hale getirecek derecede çeşitli şekillerde imtihan edilmemiştir. O sadece belli bir ağaca yaklaşması yasaklanarak imtihana tabi tutulmuştur. Böyle bir konuda mazur sayılmaması doğaldır. Benzer bir şekilde duyulur âlemde mazur sayılabilecek unutma, çeşitli sıkıntılarla karşılaşılması durumunda mümkün olur.⁴³¹

Hz. Adem'in memnû edilen ağaçtan yemesi ile azara maruz kalmasında, emre karşı çıkışın sebep olacağı vebalini gösterme, günahlardan sakındırma ve bunların kalbe yönelik tehlikelerinin boyutlarını gözler önüne serme gibi hikmetler de bulunmaktadır. Çünkü insan türünün atası ve bu türe gönderilen peygamberlerin ilki olan biri bu kadarcık bir zelle nedeniyle cezalandırılmıştır. Oysaki Allah Teâlâ, melekleri ona secde etmekle imtihan edecek kadar onu üstün kılmıştı. Buradaki hikmet, Allah'ın emrinde hiç kimseye müsamahanın bulunamayacağını ve hükmünde şahsa göre bir değişikliğin olmayacağını insanlara göstermek istemesidir. Sonuç olarak da Rabbin cezalandırmasından daima korkmaları, gazabını gerektirecek hususlardan koruması için kendisine sığınmalarıdır.⁴³²

Hz. Âdem'in yasaklanmış ağaçtan bilinçli bir şekilde olmayıp unutarak yediğini savunanların diğer bir yorumu şudur: Âdem mezkûr ağaçtan yeme yasağını anlayıp kavramış, ancak uymadığında isyan nitelemesinin oluşacağını düşünmemiştir. Yahut da Rabbinin “*Aksi takdirde kendisine kötülük eden zalimlerden olursunuz*” sözünü unutmıştır. Muhtemeldir ki

⁴³⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 93.

⁴³¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 93.

⁴³² el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 94, 95.

Âdem, yasağın, haram kılınma çerçevesinin dışında bulunduğunu düşünmüştür. Bu noktada akla gelecek bir ihtimal de şudur: Âdem ile Havva'nın ölümsüz canlılardan olma hevesine kapılmaları idi.⁴³³

Âdem düşmanı olan şeytanı görmediğinden, fikrin şeytanî bir dürtüş olduğunu bilmiyordu. O bu düşüncenin düşmanından gelen gizli bir vesvese olduğunu anlayamamış ve bu durum kendisini ağaçtan yemeye sevk etmiştir. Bu takdirde Âdem her ne kadar yeme fiilini kasten işlemişse de- unutan veya yasağın mahiyetini bilmeyen biri durumunda olur.⁴³⁴

Hz. Adem'in fiili ister bu konuda söz verdikten sonra bir unutmaya ile olsun, ister bilerek yapılmış olsun fark etmez. Sonuçta bu fiilin karşılığı ceza niteliği taşır. Yaşadığı bu durum insanın yaratılışı ve dünyaya gönderilişi ile ilgili özel ilahî bir imtihan olsa da Allah Teâlâ yine de onu cezalandırmıştır. Şayet böyle olmasaydı kendisine lütfettiği nimeti azaba çevirmezdi.⁴³⁵

Mâtürîdî'ye göre onların imtihan edilmesi konusunda iki problemin çözümüne işaret vardır. Mezkûr fiil Âdem ile Havva'dan iman niteliğini kaldırmamış ve işledikleri o fiilden sonra tekrar iman etmeye çağrılmamışlardır. Bu da her günahın iman niteliğini kaldırmadığına bir işarettir. Ayrıca günahların, kişinin "hiçbir konuda Allah'a asi olmayacağı" inancında yalancı olduğu sonucunu da ispatlamaz.⁴³⁶

Ona göre gerçekten Adem'in küçük hata (zelle) yapmasının hikmetini açıklamaya ihtiyaç yoktur. Çünkü insanın yaratılışı (fıtrat) hata işlemeye meyillidir.⁴³⁷

Sonuç olarak ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'in yasak meyveyi yemesi Allah'ın emrine isyandır. Ancak bu isyan bir "zelle"dir. Dünyada imtihan altındaki insan ile cennette imtihan edilen insanın kıyaslanması tam doğru olmayabilir, bu kıyas doğru sonuçlar çıkarmayabilir. Ehl-i sünnet'e göre peygamberler büyük günah işlemezler; onlar masumdurlar. Hatasız kul olmaz, insan günah işleyebilir. Büyük günah da işleyebilir. Özellikle büyük günahlardan kaçınmalı ve işlememelidir.

2.3.2. İnsanın Yaratılış Özellikleri ve İnsanları Günaha Sevk Eden Etkenler

İnsanların yaratılışı/fıtratı günah işlemeye meyilli olup Rabbimizin nimeti yetişmediği zaman günah işlemeye hazırdır.⁴³⁸ Mâtürîdî buna kanıt olarak Hz. Yusuf (as.) "*Ben nefsimi temize çıkarmam, zira nefis -Rabbimin merhamet ettikleri müstesna- alabildiğine kötülüğe*

⁴³³ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 94, 95.

⁴³⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 96.

⁴³⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 96.

⁴³⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 97.

⁴³⁷ Yusuf suresi 12/53.

⁴³⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 99.

tahrik etme özelliği taşır"⁴³⁹ dediğini gösterir. Ona göre kişiyi günah işlemeye sevk eden psikolojik faktörler şunlardır: İnsandaki nefsânî arzuların baskısı, gaflet, şiddetli öfke, tarafgirlik ve bunların yanında tövbe edip affa mazhar olma ümidi.⁴⁴⁰

İnsanların günah işlemelerine sebep olan hususlar beş maddede ele alınabilir.

2.3.2.1. İnsanın Günah İşleyebilecek Yapıda Yaratılması

Allah insanı imtihan etmek için dünya hayatını yaşatmaktadır.⁴⁴¹ İmtihanın bir gereği olarak iyiye ve kötüye, günaha ve sevaba, hakka ve batıla yönelebilecek özelliklerde yaratılmıştır.⁴⁴² İnsan kendisine doğru yol gösterilerek özgür bırakılmıştır. Bu yolda ister şükredici olup doğru yolda gider, ister nankör olur.⁴⁴³

Aklın tabiatı gereği çirkin olanların çirkinliği, güzel olanın da güzelliği genel olarak bilinmektedir. Fakat her bir şeyin ayrıntısını bilmekte akıl yeterli değildir. Bu ancak peygamberlerin getirdiği vahiylerle ya da tefekkür ve gözlem yoluyla bilinebilir. İnsan doğası gereği lezzetlerden ve yararlı olan nesnelerden hoşlanır, çirkin nesnelerden ve elemelerden ise uzaklaşıp kaçır. Allah Teâlâ insanın özüne kabih olanı hasenden, habis olanı tayyipten ayırt eden; fücûrun çirkinliğini, takvânın da güzelliğini açıklayan bir yetiyi koymuştur. Sonra iyi ve kötünün bilgisine ise ya peygamberlerin bildirmesi yoluyla ya da düşünüp akıl yürütmekle ulaşacaktır. Bu ona imtihan edilebilmesi için verilmiştir. Yoksa imtihanın bir anlamı kalmaz.⁴⁴⁴ İnsanın sonsuz ebedî (sermedî) yaşamı kazanarak cennetlerde yaşayabilmesi dünyada imtihanı kazanmasını gerektirir. Bu imtihanın gereği olarak sınavda doğru ve yanlış, iyi ve kötü olacaktır. Sınavda kazananların belirlenebilmesi için özgür bırakılan insanlardan bazıları günahları tercih ederek hesap gününde hesaba çekilecektir.

2.3.2.2. İnsanın Zayıf Yaratılmış Olması

İnsan zayıf yaratılmıştır. “*Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır.*”⁴⁴⁵ İnsanın zayıflığı şehvetine düşkünlüğü, öfkesine yenik düşmesi, ibadetlerin meşakkatlerine tahammülsüzlüğü, azimli olmada yetersizliği, nefsânî arzularına ve dünya lezzetlerine karşı koymada acizliği şeklinde tefsir

⁴³⁹ Yusuf suresi 12/53.

⁴⁴⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VI, s. 170.

⁴⁴¹ Mülk, 67/2.

⁴⁴² Şems, 91/7-8

⁴⁴³ İnsan, 76/3.

⁴⁴⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XVII, s. 222.

⁴⁴⁵ Meâric 70/19, 20; Bkz. Nisâ 4/28.

edilmiştir.⁴⁴⁶ İnsanlar doğuştan müttakî veya fâsık olarak doğmaz. Bu nitelikleri yaşam içinde kazanırlar.

İnsanların zayıf yönleri hakkında şunlar söylenebilir:

İnsan acelecidir. Bu özelliği Kur'an'da vurgulanır.⁴⁴⁷ İnsan yapısında bulunan bu acelecilikten dolayı hayra dua eder gibi şerre de dua eder.⁴⁴⁸ O aceleciliğinden dolayı istediği her şeyin hemen oluvermesini veya istediği şeye hemen kavuşmak ister. İsteklerine ulaşamayınca öfkelenir. Bu öfkesi de onu hata yapmaya sürükler.⁴⁴⁹

İnsan çok hırslıdır. İnsanın yaratılışındaki bu yönü helu' kelimesi ile ifade edilir.⁴⁵⁰ Müfessirler "helu" kelimesinin anlamı üzerinde farklı görüşler ileri sürmüşse de tamamı, bir mânada birleşmektedir. Bazıları kelimeye lezzetlere tamah eden ve onları isteyen, ağır ve sorumlu işleri sevmeyip onlardan kaçan mânası vermiştir. "Hulika helu an" yani insan lezzet aldığı şeyleri sevip talep etme, elem duyduğu şeyleri sevmeyip onlardan kaçma karakterinde yaratılmıştır demektir. Bu "helu" kelimesini "ed-dacûr" ile açıklayanlarda vardır. O zaman canı çok sıkkın mânasına gelir, çünkü onu can sıkıntısına sevk eden sebep karşılaştığı elemidir. İnsan verilen imkâna aşırı düşkündür. Kendisine bir sıkıntı, zarar ve kötülük dokunduğunda sızlanır. İnsan nefsi zarardan nefret etme ve hoşlanmama tabiatında yaratıldığından sızlanır. İnsan nefsi elindekini verecek kadar cömert değildir. İnsanoğlunun çok cimri, çok aceleci ve çok hırslı yaratıldığı bildirilmektedir. İnsanın kendine faydalı olanı sevme, hoşlanmadığına buğzetme ve ondan acı duyma karakterinde yaratılması imtihan için böyle yaratıldığını gösterir. Allah Teâlâ'nın vaad ettiği nimetleri düşünen ve emrettiği görevlerde vefâlı olan insan ahiret nimetlerine ulaşmak için iyilikler yapmakta yarışır ve dünyalık sevgisini terk eder. İnsan her ne kadar cimrilik, hırs ve acelecilik gibi kötü ahlak üzerine yaratılmış olsa da nefsini düzeltme yeteneğine sahiptir. İnsan nefsini kötü huylardan arındırıp güzel ahlakla ve Allah Teâlâ'nın rızasına uygun bir şahsiyetle donatma gücüne sahiptir. İnsan kendi nefsini eğiterek yaratılış özellikleri dışına çıkmaktan onu korur ve nefsi ona itaatkâr hale gelir. Böylece Allah yolunda yapacakları ona zor gelmez.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. V, s. 148,149; Fahreddin er-Râzî Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Dâru İhyai't-turâsi'l-'arabî, Beyrut 1990, c. X, s. 55; İsmail Karagöz, *Günahlar Tövbe ve İstiğfar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 25.

⁴⁴⁷ Enbiya, 21/37

⁴⁴⁸ İsrâ 17/11

⁴⁴⁹ Karagöz, *Günahlar Tövbe ve İstiğfar*, s. 26.

⁴⁵⁰ Mearic 70/19.

⁴⁵¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XVI, s. 101, 102.

İnsan nankördür.⁴⁵² İnsan mal, servet düşkünüdür, zenginlik arzusu çoktur. Nimet ve hayır talebi bitmez. İnsan başına bir zorluk veya belâ geldiği zaman Allah tarafından kendisine verilen nimetleri unuttur ve şükredeceğine başına gelenden dolayı nankörlük ettiği görülür ve Allah'a şikâyetle bulunur. Daha önce kendisine verilen nimetlere nankörlük eder. Nimete kavuşunca vereni unuttur.⁴⁵³ İnsan, elindeki bir nimeti kaybettiğinde, bir şer, bela veya musibet ile karşılaştığı zaman ümitsizliğe düşer ve nankör olur.⁴⁵⁴

İnsan cahil ve zalimdir. Allah Teâlâ'nın zayıf yarattığı insanın çok aceleci, çok sabırsız, çok hırslı, cimri, çok nankör, çok ümitsiz, şımarık, azgın, düşman, tartışmacı ve nefsinin arzularına/isteklerine düşkünlüğü, onun cehaletinden ve zalim olmasındandır.⁴⁵⁵ Kur'an'da onun çok zalim ve çok cahil olduğu bildirilmiştir.⁴⁵⁶ Cehalet insanın yaptığı davranışlarda duygularının ve nefsi zafiyetlerinin etkisinde kalarak sonucu düşünmeden hareket etmesidir.

Yukarıda sayılanların yanında insan kendini yeterli görürse azgınlık eder. İnsan rabbinden müstağni değildir. Allah'a hep muhtaçtır. Rabbinin keremi ve lütfu olmasa doğru yolu bulamaz.⁴⁵⁷ İnsan tartışmayı çok sever. Bu onun yaratılış cevherinde vardır.⁴⁵⁸ Bazen hakikate ulaşmak için değil, sırf rakibini yenmek için tartışır. Bu özelliği onu günah işlemeye kadar sürükleyebilir.⁴⁵⁹ İnsan nefsi kötülüğü emredicidir⁴⁶⁰ ve vesvese vericidir.⁴⁶¹ Nefsani arzularına uyan zulme düşer.⁴⁶² Allah'ın ayetlerini yalanlamanın, Allah'a şirk koşmanın kaynağı nefse uymaktır.⁴⁶³ Nefis insanın dünyaya ebedi yaşama arzusuyla sarılmasına sebeptir.⁴⁶⁴ Cimrilik, şeytana uyma, hak ile adaletle hükmetmeme de nefis kaynaklıdır.⁴⁶⁵

Konunun başından beri açıklamaya çalıştığımız insanın doğasında olan hususlar elbette bütün insanlarda aynı derecede değildir. İlim ve irfan ile kendini donatan ve kötü hasletlerden kurtulmaya çalışan insanlar nefislerine karşı daha dikkatlidirler.⁴⁶⁶

⁴⁵² Şura 42/48.

⁴⁵³ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XIII, s. 211.

⁴⁵⁴ Hud 11/9.

⁴⁵⁵ Karagöz, *Günahlar Tevbe ve İstiğfar*, s. 32.

⁴⁵⁶ Ahzab 33/72

⁴⁵⁷ Alak 96/6-7.

⁴⁵⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. IX, s. 84.

⁴⁵⁹ Kehf 18/54.

⁴⁶⁰ Yusuf 12/50.

⁴⁶¹ Kâf 50/16.

⁴⁶² Bakara 2/145.

⁴⁶³ En'âm 6/150.

⁴⁶⁴ A'râf 7/176.

⁴⁶⁵ Karagöz, *Günahlar Tevbe ve İstiğfar*, s. 32.

⁴⁶⁶ Karagöz, *Günahlar Tevbe ve İstiğfar*, s. 32.

2.3.2.3. Şeytanın Vesvesesi

Şeytan insana ta yaratılışında düşman olmuştur. Çünkü o Rabbin secde emrine karşı geldiğinden lanetlenmiştir. Bu lanetinin intikamı olarak mühlet istemiştir. Allah da şeytanın insana vesvese vermesine izin vermiştir.⁴⁶⁷

Bu gücü ile insanı küfre, şirke, günaha, isyana, fuhşıyyata, zinaya, cimriliğe, yönlendirmiştir. İnsanı doğru yoldan saptırıp günaha sürükleyebilmek için yaptıklarını süslü ve cazip göstermiştir.⁴⁶⁸

2.3.2.4. Dünya Hayatının Cazibesi

Tercih edilmesi gereken ahiret yurdudur.⁴⁶⁹ Ancak Allah Teala'nın dünya hayatında insana sunduğu nimetler insanın çok hoşuna gitmiştir. İnsan dünya nimetlerini çok arzulu bir şekilde sevmiştir.⁴⁷⁰ Ahireti inkâr edenler dünya sevgisinde aşırı gitmiş, bu dünyanın geçiciliğine rağmen gaflete düşmüşlerdir. Çok aldatıcı olan şeytan dünya hayatı ile insanı aldatmıştır.⁴⁷¹

2.3.3. Büyük Günah İşleyenin İmanı Meselesi

İslam düşünce tarihinde Mâtürîdî'nin çağdaşı olan Taberî *Tabsîr* adlı eserinde bu konuyu şöyle ele alır:

Hâricilere göre büyük günah işleyen kâfirdir. Haricîlerin ayrılmış gruplarından İbadîlere göre ise büyük günah işleyen inkâr eden kâfir değil, nimet kâfiri; münâfıktır. Çünkü onlara mümin hükmü uygulanır (dünyada).⁴⁷² Büyük günah işleyenin imanı olmadığını savunan Mu'tezile ise mürtekib-i kebîrenin ne mümin ne kâfir olmadığını, fasık olduğunu savunur. Onlara göre "Fâsığa dünyada Müslüman ahkamı uygulanır, ancak ahirette ebedî cehennemdedir." derler. Bu görüş sahipleri büyük günah işleyeni küfr ve imansızlık ile vasıflandırmalarına rağmen onların cehennemde ebedî olarak kalacak ehl-i tevhid olduklarını iddia ediyorlardı.⁴⁷³

Diğer gruplar ise (Mürcie) "Ehl-i kebâir Allah'ı birleyen, peygamberi (sav.) tasdik eden ve İslâm şeriatını ikrâr eden- Cibrîl ve Mikâîl'in imânı ile iman eden müminlerdir.- Ehl-i

⁴⁶⁷ Sâd 38/71-85; A'raf 7/11-18.

⁴⁶⁸ Hicr 15/39-40.

⁴⁶⁹ Ankebut 29/64.

⁴⁷⁰ Âl-i İmrân 3/14.

⁴⁷¹ Fatır 35/5.

⁴⁷² et-Taberî, *et-Tabsîr Fî Me'âlimi'd-Dîn*, s. 177.

⁴⁷³ et-Taberî, *et-Tabsîr Fî Me'âlimi'd-Dîn*, s. 178, 179.

tevhiddirler.” der. Onlar “amelin şirkle faydası olmadığı gibi küçük veya büyük günahın imanla zararı olmaz.” ve “Vaîd ancak vahyi inkâr eden ehl-i küfr içindir.” derler.⁴⁷⁴

İzutsu da İslam ilahiyatının başlangıcında dört farklı tefsir görüşünün büyük günahkâr üzerinde ortaya çıktığını tespit eder. Bunlar:

- I- Mürtekîbi kebîre alenen kâfir hatta müşriktir (Hâriciler).
- II- Hâlâ Müslümandır, mümindir (Mürchie ve daha sonra Ehl-i sünnet).
- III- Ne Müslüman ne kâfirdir. Bu ikisi arasında bağımsız bir kategoriye dahildir (Mutezilîler).

IV- Münâfıktır (Hasan El-Basrî).⁴⁷⁵

Mâtürîdî de bu konuda Bakara suresi 285. ayette iman esasları sayıldığını belirtir. Büyük günah işleyen her mümin bu ayette sayılan inanç esaslarının tümüne inanır. Allah Teâlâ da bu imanları sayesinde onlara mümin demiş ve iman faktörünün kendilerinde bulunduğunu haber vermiştir.⁴⁷⁶ O, Kur’ân-ı Kerîm’in büyük günah küçük günah ayrımı ve büyük günah işleyen kimsenin durumuna delil olarak öne sürülen ayetler dikkate alındığında, şirkin ancak tövbe ile bağışlanabileceğini, diğer günahların ise Yüce Allah’ın lütfu ile affedilebileceğini veya kişinin işlediği sevaplar sayesinde örtülebileceğini söyler.⁴⁷⁷

İmam Mâtürîdî, Mu’tezilenin “büyük günah işleyen kimse ne kâfir ne de mümin olarak adlandırılmaz” görüşüne şu şekilde karşı çıkar: Yüce Allah, tüm insanları dünya ve ahiret hükümleri çerçevesinde mümin ve kâfir olarak ikiye ayırır. Mu’tezile ise bu ikili ayrımı üçe çıkararak Allah Teâlâ’nın belirlediği sınırların dışına çıkar. Bu konuya delil olarak “*Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!' (Denilecektir)*”⁴⁷⁸, “*Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır*”⁴⁷⁹ ve “*Kiminiz kâfir, kiminiz de mümin*”⁴⁸⁰, ayetlerini gösterir. Bu ayetlerde de görüldüğü gibi üçüncü bir grup yoktur.⁴⁸¹

Mâtürîdî bu konuyu daha iyi açıklamak için imanla amelin birlikte zikredildiği ayetlere işaret eder. Bu ayetlerde bu iki kavramı birbirine bağlayan atıf ve şart edatlarının imanla amelin ayrı şeyler olduğuna işaret ettiğini belirtir.⁴⁸² Ayrıca adam öldürmek gibi bir

⁴⁷⁴ et-Taberî, *et-Tabsîr Fî Me’âlimi’l-Dîn*, s. 179.

⁴⁷⁵ İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, s. 76.

⁴⁷⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 225.

⁴⁷⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. III, s.187; c. IV, s. 37.

⁴⁷⁸ Âli İmran 3/106

⁴⁷⁹ Şura 42/7.

⁴⁸⁰ Teğâbün 64/2

⁴⁸¹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 386.

⁴⁸² el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 386; en-Nesefî, *Tabsiratü’l-Edille*, c. II, s. 802; Bkz. Nisâ 4/124.

büyük günahı işleyenlerin kısas cezasına çarptırıldığını bildiren ayette bu fiili yapanlardan “müminler” diye bahsedilmesini onlardan iman vasfı kaldırılmadığının delili olarak gösterir. Bu ayetlerde onların imanlarını kaybettiklerine dair herhangi bir işaret dahi yoktur.⁴⁸³ Mürtekb-i kebîrenin hükmî durumu aklî açıdan değerlendirildiğinde de mümin kabul edilmesi gerektiğini savunur. Çünkü böyle bir insan helâl telakki ederek ilâhî emre karşı çıkmaz, aksine gaflet, kötü alışkanlık, nefsânî arzular, aşırı öfke vb. sebeplerin etkisi altında bu fiili işler. Kebîreyi işleyen kişi her zaman affedileceği ümidini taşır.⁴⁸⁴

2.3.4. Büyük Günah İşleyen Şeytana İtaat Etmiş Olup Olmayacağı

Bu konuda "Rabbine asi olan kimse şeytana itaat etmiş olmaz mı?" diye sorulduğunu ve “Evet”, diye cevap verildiğini tartışmaya açarak ele alıyor. "Peki, itaat edince küfre girmez mi"? Hayır, çünkü bu durumdaki insan şeytana itaat etmeyi amaçlamamıştır; küfre girmek şeytana itaat etmeyi amaçlamakla oluşur. Ama bunun yanında Allah'a asi olmakta şeytana bir tür itaat de mevcuttur. Bu sorunun Ebu Hanife'ye (r.a.) yöneltildiğinin, onun da böyle cevap verdiğinin rivayet edildiğini söyler. Bu noktada konunun özü şudur: Kişinin şeytanın tahrikiyle kötülük işlemesi, fiilen şeytana itaat manasına gelmediğinden kişi ona itaat etmiş olmaz. Kişinin davranışının itaat olması için itaat olmasına niyet etmesi gerekir. Kişi o fiili işlerken itaat kastı, itaat amacı ve itaat bilinci taşırsa şeytana itaat etmiş olur. Buna göre bu durum Âdem’de olmamıştır. Ancak şeytan Âdem ile Havva'nın bu davranışlarından sevinç duymuştur. Onların mutlulukları ve rahatlarının ortadan kalkmasından da sevinç duymuştur. Ama tekrar edelim ki bu hatayı işleyen kimseyi şeytana itaat etmekle nitelemek mümkün değildir.⁴⁸⁵

Buradan şeytana itaat kalben ve zihnen yapılırsa küfürdür hükmü çıkmaktadır. Şeytana aldanmak ve etkisi ile günah işlemek ile şeytana itaat birbirinden ayrılmaktadır.

2.3.5. Allah’a Karşı Haddi Aşanların Durumu

Kur’an’da “udvân” kelimesi Allah’ın koyduğu sınırları geçip onları aşmak anlama gelir. Cenabı Hak Müslümanların birbirlerinin malını rızaya dayalı ticaret dışında batıl olarak yemesini ve birbirlerini öldürmelerini yasaklıyor.⁴⁸⁶ Hemen bu mezkûr ayetin ardından gelen ayette de kim udvan ve zulm ile bunları yaparsa ateşe yaslanarak cezalandırılacağı bildiriliyor. Burada geçen zulm kelimesinin “...Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, o kendine

⁴⁸³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 328; c. 14, s. 67, 68; Bkz. Bakara 2/178; Hucurât 49/9.

⁴⁸⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XIV, s. 210.

⁴⁸⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 105.

⁴⁸⁶ Nisâ 4/ 29.

*zulmetmiştir...*⁴⁸⁷ ayetine dayanarak kendine zulmetmek olarak tefsir edilebileceğini kayda alıyor. Yine “...Allah’ın sınırlarını aşanlar zalimlerin ta kendileridir.”⁴⁸⁸ mealindeki ayete dayanarak zalimin kendisine zulmeden olduğuna dikkat çekiyor.⁴⁸⁹ Bu tehdidin gerçekleşmesi için kişinin bu mâsiyeti helal sayarak ve hafife alarak yapması gerektiği görüşündedir. Burada örnek olarak kısas ayetinde “Öldürülenler için sizin hakkınızda kısas yazılmıştır” buyrulmasına rağmen ayetin devamında “Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey başlaşırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti güzellikle ödemelidir” denilerek af yolu ortaya konmuş ve kasten adam öldürmek hakkında gelmiştir. Sonra Allah kardeş ifadesi ile onları kendi aralarında serbest bırakmış ve bunun, Allah (cc) tarafından bir hafifletme ve rahmet olduğunu haber vermiştir.⁴⁹⁰ Burada asıl meselenin hafife alma ve helal kabul etme olduğunu ortaya koyuyor. Eğer bir mâsiyette hafife alma ve helal kabul etme varsa orada ilahi rahmet söz konusu değildir, böylesi cehennemde ebedi olarak kalır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedi olarak kalacağı cehennemdir”.⁴⁹¹ Kişi bir mümini Allah’ın kendisine haram kıldığını helal sayarak öldürürse bu tehdide hak kazanır.⁴⁹²

Mâtürîdî bu ayette ortaya çıkan Hâricîlerin dinden çıkararak kâfir sayması ve Mu’tezilenin îman dairesi dışına çıkararak fâsık sayması sorununu, bu günah fiili helâl sayarak işlerse şartını getirerek çözmüş oluyor. Ona göre bir günahı helâl sayarak işlemek, küfürdür. Çünkü küfrün mutlak temeli inkardır. Helâl sayarak işlenen fiil inkâr edilmiş olur. Bu da kişiyi kâfir eder ve cezası ebedî cehennem olur.

2.3.6. Cennetin Müttekiler İçin, Cehennemin Kâfirler İçin Hazırlanması

Mâtürîdî. cehennemin kâfirler için hazırlanması konusunu geniş bir şekilde açıklamıştır. “Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının”⁴⁹³ diye buyuran ayeti cehennemin kâfirler için hazırlandığını ve büyük günah işleyenlerin orada ebedî kalmayacağını savunmuştur. O Mu’tezilenin cehennemin kâfirler dışında mürtekib-i kebire için de hazırlandığını iddia ettiğini beyan etmektedir.

Mâtürîdî’ye göre, “Cehennemin kâfirlerden başkası için hazırlanmış olması iki nedenden dolayı asla caiz değildir. Birinci durum, müminler için hazırlanmış olan cennete

⁴⁸⁷ Talâk 65/ 1.

⁴⁸⁸ Bakara 2/ 229.

⁴⁸⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. III, s. 183, 184

⁴⁹⁰ Bakara 2/ 178.

⁴⁹¹ Nisâ 4/93.

⁴⁹² el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. III, s. 184.

⁴⁹³ Âli İmrân 3/131.

başkalarının girmesi nasıl caiz değilse, kâfirler için hazırlanmış olan cehennem de böyledir. Bu ise, zerre kadar dahi olsa imanı olan herkesin cennete girmesi gerektiği fikrinin doğruluğunu ve onların da cehenneme gireceği iddiasının yanlışlığını gösterir.” diyerek konuyu netleştirir. Burada muhtemelen “*Kalbinde zerre kadar kibir taşıyan kişi cennete giremez. Kalbinde zerre kadar iman bulunan insan da cehenneme girmez*”⁴⁹⁴ hadisine işaret etmektedir.⁴⁹⁵ İkinci durum, eğer cennete girmek müminlerden başkaları için de mümkün olsaydı ya da başkaları için de hazırlanmış olsaydı kâfirlerin çok korkmalarına ve endişelenmelerine gerek kalmazdı. Buradan cehennem kâfirlerden başkaları için hazırlanmadığından, kâfir olmayanların orada ebedi kalmalarına gerek olmadığı sonucu çıkar. Cehennem bir tehdit ve sakındırma mekânı olduğundan herkesin orada ebedi kalması gerekli değildir. Onun tefsirine göre cehennem kafirler için hazırlanmıştır. Müminler için ise cennet hazırlanmıştır. “Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.”⁴⁹⁶ ayetini cehenneme giren müminlerin orada kalışlarının ebedî olmadığına dayanak olarak gösterir.⁴⁹⁷

Mâtürîdî. ayette geçen “...*takva sahipleri için hazırlanmıştır*.”⁴⁹⁸ ibaresinden şirkten sakınanların kastedilmiş olabileceğini belirtmiştir. Ona göre cennetin aynı zamanda her çeşit gûnahtan kaçınanlar için hazırlanması da muhtemeldir.⁴⁹⁹

2.3.7. Cennet ve Cehennemin Ebediliği

İslam düşünce tarihinde oluşan fırkalar cennetin ve cehennemin ebedî olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bazıları cennet, cehennemin ve içindekilerin ebedî olduğunu Kur'an ayetlerinden tefsir ederken, bazıları da ayetlerden yalnız Allah'ın ebedî olduğu ve onun haricinde her şeyin yok olacağı sonucunu çıkarmışlardır.⁵⁰⁰

Cennet, Cehennem ve içindekilerin yok olacağı görüşünde olanların en sıkı savunucusu Cehm b. Safvân'dır (ö. 131/748). “O Allah'ın cennet, cehennem ve içindekilerin varlığına son verip sadece kendisi kalacaktır, başlangıçta olduğu gibi” diye iddia ediyordu. Buna delil olarak “O Evveldir, Ahirdir”⁵⁰¹ ayetini delil olarak gösteriyordu.⁵⁰²

⁴⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, E. A., *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vdğr., Müessesetü'l-risâle, Beyrut, 1416/1995, c. I, s. 416.

⁴⁹⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 414.

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân 3/131.

⁴⁹⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 414-415.

⁴⁹⁸ Âl-i İmrân 3/133.

⁴⁹⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 414.

⁵⁰⁰ Naif Yaşar, *İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî*, Ankara Okulu, Ankara, 2016, s. 262.

⁵⁰¹ Hadîd 57/3.

⁵⁰² el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntişâr*, s. 12.

Eş'arî, Cehm hâricindeki tüm Müslümanlar, ehl-i cennet'in cennet'te ehl-i cehennem cehennem'de ebedi kalacağı görüşündedir. Bu konuda ashab'ul-hadis'den Ahmed b. Hanbel'in görüşü şudur:

Cennet ve cehennem şu an yaratılmıştır. Allah onları yaratmış ve onlar için halk etmiştir. Ne onlar ne de içindekiler yok olacaklardır. Eğer biri "O'nun yüzü dışındaki her şey helak olacaktır." ayetini bunların yok olacağına dair delil getirirse, biz de deriz ki, Allah'ın fâni olmak için yarattıkları fâni ebedî yaşamak için yarattıkları ise ebedî yaşayacaklardır. Allah cennet ve cehennemi helak için değil, beka için yaratmıştır. Ve bunlar ahiret aleminden olup ebedidirler.⁵⁰³

Ahmed b. Hanbel Kur'an'da "...içinde ebedî olarak kalacaklar."⁵⁰⁴ ifadeleri geçen ayetlerin cennetin ve ehlinin ebedî (sermedî) olduğuna; Ehl-i Kitap ve müşriklerden söz eden ayetlerde geçen "...inkâr edenler cehennem ateşinde ebedî (sermedî) olarak kalacaklardır." ifadelerin cehennem ve ehlinin ebedî olduklarına delil olarak sunar.⁵⁰⁵ Ehl-i sünnet'in genel görüşüne göre cennet ve cehennem şu an yaratılmış olup ebedîdir, asla yok olmayacaktır. Kerrâmiye de ebedî olduğu görüşündedir.⁵⁰⁶

Matürîdî'nin çağdaşı Ashabu'l-Hadisden Taberî de cennet ve cehennem ebediliği ile ilgili ayetleri Müslümanların çoğunluğunun görüşüne uygun tefsir etmiştir. Bu görüşünü İbn Abbas'tan hem hayrın hem şerrin ehli için ebedî ve kesintisiz olduğunu dile getiren bir rivayetle destekler.⁵⁰⁷

Mâtürîdî Cehmiyenin cennet ile cehennem ve içindekilerinin fani olup nihayet bulacağını görüşünü tenkit etmektedir. Onların "*evvel, ahir ve baki olan Allah'tır*" ayetini yanlış te'vil ettiklerini ve onların bir vehme kapıldıklarını belirtmektedir. Onların cennet fani değil de baki olursa yaratan ile yaratılmış arasında benzerlik oluşacağını iddia ettiklerini haber vermektedir. O sünîliğin "Allah Teâlâ zâtıyla evvel, zâtıyla ahir, zâtıyla bakidir, cennet ve oradaki her şey ise başkası -kendinden değil Allah- sayesinde bakidir." inancını savunarak bu ince ayrıntıyı kaçırdıklarını zikretmektedir. Burada teşbih bulunmadığını alim, semi' ve basir sıfatlarında teşbih bulunmaması ile temellendirmekte ve iddialarının muhal olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Cehmiyenin teşbihi doğru kabul edilirse Allah Teâlâ yarattıkları ile var oldukları sürece beka sıfatında benzemiş olacağını kanıtlamaktadır.⁵⁰⁸ Bu tartışmalar İslam düşünce tarihinin ilk üç asrında Allah'ın sıfatları ve mahiyeti üzerine ciddi tartışmalar yapıldığını göstermektedir. Cehmiyenin bu tartışmalarda Allah Teâlâ iradesine, yaratmasına,

⁵⁰³ Yaşar, *İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî*, s. 262.

⁵⁰⁴ Nisâ 4/57.

⁵⁰⁵ Beyyine 98/6.

⁵⁰⁶ Yaşar, *İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî*, s. 263.

⁵⁰⁷ Yaşar, *İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî*, s. 263.

⁵⁰⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 63.

kudretine, hükmüne, vb karıştılamayacağını genel sünnî prensibinden ayrıldığını görmekteyiz. Burada te'vil kavramının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Te'vilin usûl ve yöntemlerinin Kur'an'a bütüncül yaklaşımla ve vahye teslim olmuş selim aklın ilkeleriyle ve sünnetin desteğiyle belirlenmesi ve sınırlarının çizilmesi gerekmektedir.

Mâtürîdî bunu şöyle özetler: Cehmiyenin görüşü ayetlere aykırıdır. Cennet içindekilerle birlikte sona erecek olsa bu oradakiler için korku ve üzüntünün bulunduğunu gösterir. O bunu dünyadaki nimetlerle kıyaslayarak anlatıyor. Dünyada insan elinde bulunan bir nimetin çıkmasından, kaybolmasından endişe ederse üzülmür ve o nimetin tadını kaçırmaz. Bu ayetlerde Allah cennette korku olmayacağını bildirmiştir. Orada belâ/imtihan ne musibet korkusu ne de üzüntü vardır.⁵⁰⁹

O kafirlerin de cehennemden kurtulma ümidi olsa onun azabını hafif görüp küçümseyecekleri görüşündedir. Bu görüşüne delil olarak dünya hayatındaki cezadan kurtulma ümidinin verilen cezayı kişinin hafif ve basit görmesine neden olacağını göstermektedir.⁵¹⁰

Mâtürîdî'ye göre Allah Teâla rahmeti ile bir gün cehenneme son vereceği inancına katılmaz. O cehennem'in sermedî olarak ebedî olduğuna inanır. Ona göre böyle bir inanç kafirlerin azabı küçük görüp cehennemden kurtuluş ümidi oluşturur. Bu da cezayı hafif görmeye neden olur.

Mu'tezile de büyük günah işleyenlere kâfir demedikleri halde onların cehennemde ebedi kalacağını benimsemiştir. Onların anlayışlarına göre cehennem aynı zamanda kâfirler içinde hazırlanmıştır. Mümin'in ebedi azaba mahkûm olması işlediği mâsiyetler, yüklendiği günahlar ve sergilediği çirkin davranışlar sebebiyledir.⁵¹¹

Onlar Bakara 2/275. ayetini kebîre sahiplerinin ebedî cehennemde kalacağına delil olarak gösterirler. Bu ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların «Alım-satım tıpkı faiz gibidir» demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar.”* Mu'tezile mensupları ayetin sonundaki 'eski haline dönüş' unsuruna dayanarak kebîre işleyen Müslümanların cehennemde ebediyen kalacakları biçimindeki görüşlerini kanıtlamaya çalışmışlardır. Ancak, ayetin başlangıcı faizin helal

⁵⁰⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 108.

⁵¹⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 136.

⁵¹¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 60-61.

sayılması durumuna dayalıdır, buna bağlı olarak geriye dönüş yapmak, faizi helal kabul etmek anlamına gelir. Nitekim hemen sonra gelen ayette ifade edilen, "Allah küfürde ve gûnahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez" mealindeki beyan bunu ispatlamaktadır; bu sonuncu ayet kişinin başlangıçtaki küfrüne yeniden dikkat çekmektedir ki bu, helal saymaktan ibarettir. Faizciliğe yeniden dönüş de aynı konumdadır.⁵¹²

Mu'tezile mensupları Bakara 62. ayette "...onlar ne korkacaklar ne de üzülecekler." ifadelerinin zahirine dayanarak müminlerin korkmayacaklarını ve de üzülmeyeceklerini, büyük günah işleyenlerin ise korkacak ve üzüleceklerini beyan etmişlerdir. Büyük günah işleyenlerin ise bu kapsamda olmadığından mümin olmadıklarını iddia etmektedirler. Bu ayetteki durumun kişinin kebîre işlemek suretiyle imandan çıktığını kanıtladığını savunmaktadırlar. Mâtürîdî buna şöyle cevap vermiştir: Cenab-ı Hak müminlerden her zaman dilimi için korku ve üzüntüyü yok etmiştir. Onların bir zaman diliminde korku hissetmesi, diğerinde ise etmemesi ihtimal dâhilindedir. Çünkü her mümin kıyametin korku ve dehşetini psikolojik muhtevasında taşır, hatta peygamberler bile, şu ilahi beyanın ispatıyla: "Allah'ın peygamberleri bir araya getirip de 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar, 'Bizim hiçbir bilğimiz yok' derler", bunun sebebi o günün dehşetinden korkmuş olmalarıdır. Cennete girip de meskenlerine yerleşince korku ve dehşetleri ortadan kalkar. Görüldüğü üzere müminin bir zamanda korkusu olur, diğerinde ise olmaz.⁵¹³

Cehennem sadece kâfirler için hazırlandığından (başkaları için değil), kâfir olmayan kimselerin cehennemde ebedi kalmalarının gerekmediği ortadadır. Cehennem bir tehdit ve sakındırma mekânıdır, bu yüzden herkesin ebedi olarak orada kalması gerekmez.⁵¹⁴ O ayetlerde geçen "ashabu'n-nâr" deyiminin de inkârcı kâfirler için kullanıldığına işaret eder. Bu deyim onların cehenneme yaren olmaları ve ebedi cehennemlik olmayı gerektiren eylemler yapmış olmaları yüzünden onlar için söylenmiştir diye yorumlar. Bundan dolayı onlara cehennemin (ateşin) sahipleri (ashabı) adı verildiğini ve bu kelimenin insan için evin sahibi, hayvanın sahibi gibi nitelermeler yapılırken kullanıldığını açıklar. İnsanın onlarla devamlı beraber olması inkarcılarında devamlı ve ebedi olarak cehennemle beraber olacak olmalarına benzetilmiştir. Onlara cehennemin sahipleri adı verilmiştir.⁵¹⁵

Matürîdî'ye göre mutlak vâid herkese değil, sadece inkârcılar hakkındadır. Bu sebeple büyük günah işleyenleri (kebîre), azabın gerekli olması ve cehennemde ebedî kalınması konusunda kesin olarak inkârcılara ortak kılmak caiz değildir. Aksine onların durumu

⁵¹² el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 198.

⁵¹³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 147.

⁵¹⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 414.

⁵¹⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. V, s. 337.

hakkında görüş beyan etmememiz (tevakkuf) ve işlerini Allah’a bırakmamız (ircâ) gerekli olur. Buradan da anlaşıldığına göre irca gereklilik arz eden konudur.⁵¹⁶

Mâtürîdî mü'tezile mensuplarının "O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer."⁵¹⁷ meâlindeki bu ayetlerde geçen ibarelerin hakikat anlamında inkâr etmeyi beyan etmediğini ve aksine bu ayetin Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmede ihmal (tefrit ve taksir) gösteren, yasakladığı fiilleri yapanları kastettiğini savunduklarını bildirmektedir. Bu âyeti büyük günah işleyenlere hamlediyorlar ve bu vaîd onlara yöneliktir diyorlar. O, Mu'tezilenin bu görüşünü tenkit eder ve bu ayetin kâfirlerle ilgili olduğunu, tevhit ve iman ehli ile ilgili olmadığını beyan eder. Haricîlerin ise kebâir işleyenleri büyük günahları işlemekle mükezzebin ve mütevellîn, yani inkâr edenler ve sırt dönüp uzaklaşanlar olduklarını iddia ettiklerini nakleder. Bu onların emredilen fiillerin tamamen yerine getirilmesi, ilahi emre lâayık her işin yapılması ve ilâhî emre lâayık olmayan fiillerin terkedilmesi imana dâhil olduğuna inanmalarındandır. İlâhî buyruğu yerine getirmemekle kişi inkârcı olmaz, aksine verdiği söze, vâdettiği inancına muhalefet etmiş olur. Haricîlerin görüşünü eleştirdiği gibi azabın sadece müşriklere ve kâfirlere yapılacağını savunan Mürcieyide eleştirir. Mürcie mensupları şöyle derler: Cehenneme sadece inkâr eden ve (dinden) yüz çeviren kişi girer. Müslüman kişi her ne kadar büyük ve küçük günahı (kebîreyi ya da sağîreyi) işlese de o bu haliyle inkârcı ve dine sırtını dönmüş olmaz. Kebâir günah işleyenlerin azapla korkutuldukları ve şiddetli vaîdlere muhatap olup korkutuldukları konusuna gelince biz bunu inkâr etmiyoruz. Büyük günah işleyenler azap da göreceklerdir. Matürîdîlik mezhebinin yolunu şu sözleri ile çizmiş oluyor. "Ancak biz şunu söylüyoruz: Kebîre sahipleri, eğer cehenneme sokulurlarsa kâfirlerin bulundukları aynı seviyedeki azap mekânlarında onlarla birlikte olmazlar. Onlar için ateş ve alevlerle tutuşmuş ateş diye tasvir edilen azaptan başka bir azapla cezalandırılabilirler. Bize göre büyük günah işleyenler Allah'ın meşîetindedirler; dilerse Allah onlara azap eder, dilerse de bağışlar ve cennete giriş yollarını serbest bırakır."⁵¹⁸ Görüldüğü gibi Mu'tezilîlerin, Haricîlerin ve Mürcienin bu konudaki görüşlerini reddederek Ehl-i sünnet mezhebinin bu konudaki çizgisini belirlemiştir.

Bu konuda Bîşr bin Gıyas el-Merisî (ö. 218/833): "Kebâir işleyenler cehenneme girdikten sonra suçlarının karşılığı azablarını çekince oradan çıkacaklar. Orada ebedi

⁵¹⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XVI, s. 91.

⁵¹⁷ Leyl 92/15,16.

⁵¹⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XVII, s. 238.

kalmalarına gelince bu muhaldır (dayanaksızdır), adil olmaz.” diyerek daha önceleri tefsirini ortaya koymuştu.⁵¹⁹

Mâtürîdî müminlerin büyük günahlarından dolayı cehennemle tehdit edilmediklerini savunur. Her ne kadar bu ayetler müminlere hitap ile başlasa da o buradaki hitabı münafıklar olarak te’vil eder. Örnek Enfal 8/15-16. ayetlerde “ey müminler” diye hitap ederek savaştan kaçılmaması emri buyurulmaktadır.⁵²⁰

Görüldüğü gibi Mâtürîdî iman kavramının mümin insanın cehennemde ebedî azap görmesini sona erdireceğini ve Allah’ın rahmetine ulaştıracağını savunmaktadır. Ona göre iman kalbi ve zihnî bir ameliye olması cihetiyle diğer ameller gibi değildir. Eğer kişi küfre düşmeden imanını koruyarak ölürse mürtekeb-i kebîre de olsa ebedî azaba uğramaz.

2.3.8. Metafizik Varlıklar ve Günah

Bu başlıkta insan dışındaki diğer varlıklarda günah kavramına Mâtürîdî’nin yaklaşımı incelenecektir. Bilindiği gibi insan dışında yaratılan varlıklar aleminde iki cins varlık daha vardır. Bunlar melekler ve cinlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de yer yer değinilen insanın düşmanı Şeytan’da (İblis) cinnî kökenli bir varlıktır.⁵²¹

Meleklerin her türlü yakışıksız vasıflanmasından münezzehtir olduğu tercih edilen bir kanaattir, çünkü Allah Teâlâ melekleri itaat ile vasfetmiştir: “[Melekler] Allah’ın buyurduklarına karşı gelmez ve emredilen her şeyi yerine getirirler”⁵²², Müşrikler, Allah’ın melekleri evlat edindiğini iddia ettiler. Bundan Allah münezzehtir, bilakis onlar ilahi lütuf ve ihsan verilmiş kullardır. Melekler O’ndan emir almadan konuşmazlar, onlar sadece O’nun emriyle iş görürler,⁵²³ Onlar Rablerinden korkarak, kibre kapılmadan ve yorulmadan emrolundukları her şeyi yerine getirirler⁵²⁴ Melekler ile ilgili onlara övgü içeren rivayetler Hz. Peygamberden rivayet edilmiştir. Bunun yanında hiçbir peygamberden meleğin günah işlemekle nitelendirildiğine dair bir nakil gelmemiştir.⁵²⁵

Mâtürîdî Bakara 2/33. ayette Allah Teâlâ ile melekler arasında geçen konuşmada meleklerin, Rabbin sözüne karşı hayret ile yeryüzünde yaratacağı kimselerin (insan)

⁵¹⁹ Ebû Muhammed Abdullah ed-Dârimî, *Nakdu’l-İmam Ebî Said Osman b. Said ale’l-Merîsiyyi’l-Cehmiyyi’l-Anîd fî Mâ İfterâ Ale’llahi Azze ve Cel le mine’t-Tevhid*, thk. Reşid b. Hasen el-Elmaî, Mektebetu’r-Rüşd, Riyâd, 1418/1998, c. I s. 60.

⁵²⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. VI, s. 185.

⁵²¹ Bkz. Bakara 2/34; A’râf 7/11; İsra 17/61; Kehf 18/50.

⁵²² Tahrîm 66/6.

⁵²³ Enbiyâ 21/ 26, 27.

⁵²⁴ Nahl 16/50.

⁵²⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. I, s. 72.

bozgunculuk yapıp kan dökeceklerini Rabbe karşı söylemelerinin bir kısım âlimler tarafından meleklerin “zelle”si olarak değerlendirildiğini ifade eder. Bu görüşteki âlimlere göre meleklerin yeryüzünde ona sahip ve varis olacak birini (halife) yaratacağı şeklindeki ilahi hitaba bu ifadeleri ile karşılık vermeleri uygun değildi; bu üslup sorgulama konumunda olup Allah’ın fiilini yadırgayan bir eda iledir. Rabbe karşı "Biz şöyle şöyle yapmaya hazırsen sen bu işi nasıl yaparsın?" anlamına gelir. Sözü edilen âlimler ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim mealindeki ayetle yorumlarını desteklemişlerdir. Meleklerin bu sözlerinde uyarılmalarını gerektiren bir nevi bilgisizlik olmasaydı Allah (cc) ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim cümlesiyle mukabelede bulunmazdı. Aslında kendilerinin bilmediği birçok şeyi Allah’ın bildiği hususu meleklerce malumdur. "Eğer iddianızda samimi iseniz" cümlesiyle Allah’ın kendilerini imtihan ederek nesnelerin isimlerini söylemelerini istemesi de bu kanaati desteklemektedir. Şayet melekler tarafından uyarıya maruz kalacakları bir söz söylenmiş olmasaydı Allah Teâlâ’nın "*şunların isimlerini bana bildirin*" diye emreden beyanına "*iddianızda haklı iseniz*" şart cümlesi ile karşılık vermesinin bir anlamı kalmazdı. Buradaki bu üslup sitem ve uyarı arz etmektedir.⁵²⁶ Hatta bazı âlimlere göre *orada bozgunculuk yapacak* ifadesi İblis’e aittir.

Allah Teâlâ’nın meleklerin bilmediklerini bildiği halde onlardan cevaplamalarını istemesi meleklerle bir sitem ve uyarı niteliğindedir. Meleklerin O’nun öğrettiklerinden başka bir şey bilmediklerini itiraf etmeleri de bu telakkiyi desteklemektedir. Melekler gibi makbul kullarda bazen sürçme ve küçük hatalarından dolayı dikkatleri çekilip uyarılırlar.⁵²⁷

Bazı âlimler meleklerin korku ve ümit yaşamalarından dolayı imtihana tutulabileceklerini ve bu sebeple günah işleyebileceklerini iddia etmişlerdir. Bu düşüncenin destekleyicisi olarak bunun yanında Allah’a ibadet etmekle övülmeleri, ulûhiyet iddia ettikleri takdirde tehditle uyarılmaları da zikredilmiştir. Eğer meleklerin fiilleri cebir ve zor ilkesine bağlı olarak gerçekleşseydi yerine getirdikleri ibadet ve itaat konularında övülmeye layık görülmez, mâsiyetin imkân dâhiline girmediği ve yaratılışın buna müsait olmadığı durumlarda da imtihan önem kazanmazdı, çünkü itaat mâsiyetten korunmaktan ibarettir. Kur’an’da melekler için Allah’a asi olmazlar ifadesi ile durumları beyan edilmiştir.⁵²⁸ Bu ayetteki ifade günah işleme ihtimali bulunmayan kimseler için kullanılmaz. Ona göre bu açıklamalarla meleklerin günah işleme imkânına sahip oldukları sabitlenmiş oldu. Bu imkânda olunca

⁵²⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. I, s 73.

⁵²⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. I, s 73, İsra 17/74, 75; Enbiya 21/ 29.

⁵²⁸ Tahrîm 66/6.

itaatlerinin ve ibadetlerinin önemi artmıştır. Yani meleklerin günah işleme imkânı vardır, ancak işlemezler. Meleklerin bu sözleri üzerine başka görüşlerde nakletmiştir.⁵²⁹

Hasan-ı Basri'nin iki meleğe temas eden ayetle başlayarak anlattığı "meleklerden üstün olma veya olmama" düşüncesinin de isabetli bir yönü olmadığını savunur. Çünkü melekler icra edilecek fiilleri iradesiz bir şekilde, cebir altında yerine getirir. Yaptıklarını, cebir statüsünde gerçekleştiren birinin derece ve değerinin yükselmesini düşünmek mümkün değildir. Melek olmaktan kaynaklı ortaya çıkacak üstünlük iradî kazanılmış değil yaratılıştandır. Meleklerden isyanî bir fiilin çıkması mümkün görülmez, onların yaratılışı nurdandır. Yaratılışı gereği günah işleyemeyen kimse övgüye layık görülmez. İrâdesiz varlıklara övgü gerekli hale gelseydi aynı şey yaratılışı gereği asi olamayan bütün ölülerde ve hayvanlarda da gerçekleşmiş olurdu. Bu ise gerçekten uzaktır.⁵³⁰

Görüldüğü gibi Mâtürîdî meleklerin günah işlememelerini onlardaki melekî yöne bağlamaktadır. Ona göre onlar iradî yönü olan varlıklardır ancak bu iradelerini günah işlemekte kullanmazlar.⁵³¹

Kur'an'da cinlerin de insanlar gibi ibadet için yaratıldığı belirtilmiştir. "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler /ibâdet etsinler diye yarattım."⁵³² Mâtürîdî bu ayetin cinlerin de kulluk ile sorumlu olduklarını gösterdiğini belirtir.⁵³³

Cinler konusunda Âl-i İmrân 3/132. ayete dayanarak bazılarının cinlerin yaptıkları itaatlerden sevap kazandıklarına, işledikleri kötülüklerden de ceza göreceklerini savunduklarını bildirir. Çünkü Cenab-ı Hak, herkesin yaptığı işlere göre dereceleri olduğunu haber vermektedir. "İnsan ve cin şeytanları" mealindeki ilahi kelam ile "Onların hepsini bir araya toplayacağı gün" ve "Ey cin ve insanlar topluluğu!" mealindeki ayetlerde Allah Teâlâ her iki varlık türünü birlikte zikretmesini ve her iki grubun da isyanlarını ve günahlarını birlikte anmasını bazıları cinlerin yaptıklarından sevap ve günah kazandıklarına dayanak yapmış olduklarını bildirir. Bu durumda "Herkesin dereceleri vardır." mealindeki cümle, her iki gruba da şamil olur; onlardan her birinin dereceleri vardır, eğer hayır yaparlarsa karşılık olarak hayır, kötülük yaparlarsa da karşılık olarak kötülük görürler. İmam Yusuf ve Muhammed'in bu görüşte olduğunu bildirir. Onlar "Herkesin dereceleri vardır" mealindeki ayeti Ebu Hanife'ye delil gösterdiler. Bu ayetin müminlere değil de kafirlere hitap eden ayetlerin devamında belirtilmesi, özellikle onlar için tehdit ifade eder. Dereceleri vardır,

⁵²⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 73.

⁵³⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 103.

⁵³¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 73.

⁵³² Zâriyat 51/56.

⁵³³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IX, s. 180.

işledikleri kötülüklerden ve peygamberleri yalanlamalarından dolayı cezadan ve azaptan farklı mertebeleri vardır anlamına gelir. Çünkü sevap, Allah'ın lütfunun ve ihsanının sonucu, azap da O'nun hikmetinin gereğidir. Hikmet, Allah'a asi olanı ve emrine muhalefet edeni cezalandırmayı gerektirir. Sevabın gereği de lütuftur. Allah Teâlâ yarattığı kullarına öyle nimetler ve lütuflar ihsan etmiştir ki, insanlar bütün gayretlerini gösterecekleri dahi o nimetlerden bir tanesinin bile şükrünü yerine getirmeye muktedir olamazlar. Dolayısıyla onların itaati, kendilerine verilmiş olan nimetlerin şükrüdür, durum böyle olunca onların yaptıkları şeylerin sevabı, ancak Allah'ın beyanıyla bilinir. Bu aynen melekler için, onların sevabı vardır denilemeyeceğindeki gibidir.⁵³⁴ “O gün insanlara cinlere de günahı hakkında soru sorulmaz.”⁵³⁵ mealindeki ayeti açıklarken günah olarak ne yaptığı sorulmaz niçin yaptığı sorulacak diye açıklar. Bu ayet cinlerinde günah işlediklerinin kanıtıdır.

Mâtürîdî bazılarının cinler konusunda şeytanların hepsinin cinlerden olduğunu, sonra onlar bazı insanlara vesvese vererek insanları Allah'a isyana çağırdıklarını söylediklerini anlatır. Cinden insana fısıldama olur, insandan da bu vesvese ile halka karşı söz ve davet şeklinde ortaya çıkar. Bu şekilde günah işlenmesine/isyana sebep olduklarından günah işlemiş olurlar.⁵³⁶ Burada cinlerin şeytana tabi olan ve şeytanlaşmalarının insanların kalplerine /zihinlerine mâsiyet getirdikleri görülmektedir. Yine o bu konuda cinlerden de insanlardan da şeytanlar vardır; cinlerin şeytanları cinleri Allah Teâlâ'ya isyana ve küfre davet eder, insanların şeytanları da insanları aynı şeye çağırır diye düşünenler olduğunu belirtir. Böylece her biri kendi cinsini Allah'a isyan etmeye davette bulunmuş olur. Buna göre başkasını Allah'a isyana çağıran herkes şeytandır, şeytanın işini yapmaktadır.⁵³⁷

2.4. Mâtürîdî'ye Göre Günahtan Geri Dönüş / Tövbenin Tanımı

Mâtürîdî *Te'vîlat*'ta tövbenin af dilemek ve rücu etmek (dönüş yapmak) anlamlarına geldiği belirtir.⁵³⁸ Kişi günahından vazgeçip döndüğü için rücu (dönüş) anlamına gelir. Tövbe kelimesinin çoğulu *tevb* (توب) kelimesidir.⁵³⁹

Tövbenin terim anlamı ise, günahtan el çekip dua etmektir.⁵⁴⁰ Tövbe pişmanlıktır. İnsan günah işleyip sonra pişman olursa o işten vazgeçip tövbe etmiş demektir.⁵⁴¹

⁵³⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vîlat*, c. V, s. 219.

⁵³⁵ Rahman 55/39, Bkz. Enbiyâ 21/23.

⁵³⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vîlat*, c. V, s. 185.

⁵³⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlat*, c. V, s. 185.

⁵³⁸ Bakara 2/37; el-Mâtürîdî, *Te'vîlat*, c. I, s. 107.

⁵³⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlat*, c. XIII, s. 8.

⁵⁴⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vîlat*, c. III, s. 172.

⁵⁴¹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlat*, c. IV, s. 204.

2.5. Te'vîlâtü'l -Kur'ân'da Tövbe ile İlgili Bazı Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'de tövbe kelimesinin yanında bu kelime ile ilişkili istiğfâr, evbe, enâbe, tevvâb ve hıtta kelimeleri kullanılmaktadır.

2.5.1. İstiğfar

Mâtürîdî tefsirinde istiğfarın aslının kişinin işlediği günahlardan kalpten pişmanlık duyup bağışlanma dilemesi ve bunun yanında asla aynı şeyleri yapmamaya kesin karar vermesidir diye işler. Yoksa insanların gönülden pişmanlıkları olmadan yalnız dilleriyle “Estağfirullah” demeleri olmadığını belirtir. Ona göre doğruluk ve geçerlilik yönünden istiğfarın aslı sebeplerine bağlanarak affedilmeyi istemektir, sadece dil ile “beni bağışla” demek değildir. Mâtürîdî istiğfarın birinci şartının içtenlikle pişmanlık olduğunu ikinci şartının da hiçbir şekilde bir daha yapmamaya karar vermek olduğunu bildirmektedir. O istiğfar ile tövbeyi eş anlamlı olarak kabul etmektedir.⁵⁴²

Ona göre mağfiret kelimesi iki anlama gelebilir. Biri tövbe ederseniz Allah ahirette kusurlarınızın örtüsünü kaldırmaz, diğeri de yaptığınız kötülükleri cennette size unutturacak anlamına gelebilir.⁵⁴³ Mâtürîdîye göre “ğufrân” kelimesi de örtmek anlamına gelir, Allah onların inkârını belli bir vakte kadar örter ve onların cezasını belli bir süreye kadar erteler.⁵⁴⁴

2.5.2. Evbe

İsrâ sûresinde “Allah kendisine yönelenleri (evvâb) ve dilediklerini çok bağışlayandır” buyrulur.⁵⁴⁵ Mâtürîdî Evvâb kelimesinin ‘çok yönelen’ anlamında olduğunu ifade eder. ‘Evvâb’ kelimesinin kula nisbetle çok tövbe eden ve Allah’a çok dönen (yönelen) anlamında olduğunun söylendiğini, Ebû Avsece’nin de (ö.? Hicri 3. asırda yaşadığı düşünülmektedir⁵⁴⁶) bu görüşte olduğunu belirtir. İbn Kuteybe (ö. 276/889) “evvâb” kelimesinin “döndü” anlamındaki “âbe, yeûbu” kökünden geldiğini ve birkaç kere tövbe eden anlamında olduğunu bildirir.⁵⁴⁷ Mâtürîdî bu konuda bazılarının “itaat edendir; Allah’a itaatkâr olan, O’na itaate yönelen, bazılarının da tesbih edendir” şeklinde olduğunu anlatır.⁵⁴⁸ O Hz. Davud’un çok zikrettiği için böyle denildiğini, o her işte Allah’a dönüp ve her olayda O’na dayandığını,

⁵⁴² el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 260; c. XV, s. 35.

⁵⁴³ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 415; c. VI s. 213, 214.

⁵⁴⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VII, s. 506.

⁵⁴⁵ İsrâ, 17/25.

⁵⁴⁶ Bkz. Şükrü Maden, “Mâtürîdî’nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme”, *dergiabant Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2019, C:7, Sayı:14, s. 416.

⁵⁴⁷ İbn Kuteybe, *Kitâbu Ğarîbil-Kur'ân*, s. 429.

⁵⁴⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VIII, s. 260.

onun hep güçlü ve yönü hep Allah’a dönük olduğunu onun iyiliksever ve sâlih amel sahibi olması ile açıklar.⁵⁴⁹

2.5.3. Enâbe

Mâtürîdî “İnâbe kelimesinin aslı Allah’a itaate dönmek ve başka şeylerden el çekmektir.” der. Kur’an’da “Allah’a teslim olunuz ve takvalı olunuz”, diye buyurulduğunu ekler.⁵⁵⁰

O Sâd 38/34. “Andolsun biz Süleyman’ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdik, sonra o, bize yöneldi.” ayetini Süleyman (as.) bir gün imtihan edilmesi şeklinde tefsir eder. Bu ayette geçen enâbe kelimesinin, “yöneldi, döndü ve tövbe etti” anlamında olduğunu açıklar. Enâbe’nin burada iki şekilde yorumlanacağını, birincisinin, “hükümrânlığına yöneldiği, hükümrânlığı elinden alınmış olsa da yeniden kendisine verildiği” şeklinde olduğunu, ikinci yorumun ise “Allah’a döndü, tüm işlerinde O’na döndü. Küçük hata yapsa ve sürçse de hemen Allah’a tövbe etti.” şeklinde olduğunu zikreder.⁵⁵¹

O eserinde “Size azap gelip çatmadan önce Rabbinize dönün, O’na teslim olun, sonra size yardım edilmez.”⁵⁵² ayetinin bir önceki ayetin sılası olarak geldiğini belirtir. Buradaki inâbe kelimesini itaate yönelmek olarak tefsir eder. Bazılarının kalplerinizle Rabbinize itaate yönelin ve bu itaati tam bir samimiyetle O’na halis kılın, diye tefsir ettiğini söyler. Rabbinize yönelin, emrettiği şeylere yönelin anlamına te’vil edenlerin de olduğunu belirtir.⁵⁵³

2.5.4. Hıttâ

Kur’ân- ı Kerîm’de “(İsrail Oğullarına:) Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, (girerken) «Hıttâ!» (Yâ Rabbi bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım; zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.”⁵⁵⁴ ayetinde hıttâ kelimesi geçer. Burada geçen “hıttâ” kelimesi hakkında Te’vîlât’ta iki yorum vardır. Birinci yoruma göre “hıttâ”nın “Lâ ilâhe illallah” cümlesi olduğu ve bunun ‘düşürme’ anlamındaki hıttâ kelimesi ile ifade edilmesinin şirk dâhil her türlü günahı yok etmesi sebebiyle olduğu ve bir anlamda iman ve İslam ile emrolundukları belirtilmiştir. Diğer yoruma göre “Dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir, deyin” yani işlediğiniz günah ve hataların affedilmesini isteyin ve kötü davranışlarınızdan

⁵⁴⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XII, s. 224, 225.

⁵⁵⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XII, s. 355.

⁵⁵¹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XII, s. 251.

⁵⁵² Zümer 39/54.

⁵⁵³ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XII, s. 355.

⁵⁵⁴ Bakara 2/58.354.

ötürü pişmanlık duyun. İsrailoğullarına günahların bağışlanmasına vesile olan istiğfar ve tövbe fiilini işlemek ve pişmanlık duymak emredilmiştir.⁵⁵⁵

2.5.5. Afv

Sözlükte “yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artık” gibi mânalara gelen afv, bir dinî, ahlâkî ve hukukî terimi olarak genellikle, “kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme” anlamlarında kullanılmaktadır.⁵⁵⁶

Mâtürîdî "afv" kelimesi dilde vermek, lütfetmek manasında da kullanıldığını da ekler. Örnek olarak “huz mâ âtâke ‘afven şafven” (sana içtenlikle verilen şeyi al) ifadesini gösterir. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen “fe men ‘ufiye lihâzâ” (kime verilirse) sözünü aktarır.⁵⁵⁷ Bağışlamak keffârettir.⁵⁵⁸

Afv kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de, şirk fiilinin bağışlanmasında⁵⁵⁹, Ehl-i Kitabın müminlere karşı tutumlarından dolayı Allah Teâlâ onlar hakkında emri yerine getirinceye kadar cezalandırılmamalarında, yaptıklarının karşılıksız bırakılması istenirken⁵⁶⁰, kısas ayetinde öldürülenin velisi bağışlarsa şartında⁵⁶¹, müminlerinin tövbelerini kabul ettiğini ve affettiğini/bağışladığını bildirilmesinde⁵⁶², Allah Teâlâ’nın sıfatı olarak⁵⁶³, insanların sıfatı olarak⁵⁶⁴ yer almıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın affedici ve mağfiret sahibi olduğu bildirilmiştir. Kur’an’da affın Allah Teâlâ’nın sıfatı olduğu bildirilerek müminlerinde yüksek bir ahlâkî meziyet olan bu yolu tercih etmesi teşvik edilmiştir. Kur’an’ı Kerîm’de bir kötülüğün karşılığı ona denk bir ceza olarak bildirilmiş ve bunun adaletin gereği olduğu savunulmuştur. Hiçbir suçlu, başkasına vermiş olduğu zarardan veya suçunun karşılığı olan cezadan fazlasıyla cezalandırılmaz. Çünkü bu zulümdür. Buna karşılık haksızlığa uğrayan taraf suçluyu bağışladığı takdirde, “onu mükâfatlandırmak Allah’a aittir”.⁵⁶⁵ Zira bağışlayan kişi adaletin yerine getirilmesinden gönüllü olarak vazgeçmiş ve affetmekle bir iyilikte bulunmuştur.

⁵⁵⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. I, s. 136, 137.

⁵⁵⁶ er-Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “afv” md., s. 574; Lisânü’l-‘Arab, “afv” md. c. XV, s. 72.

⁵⁵⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. I, s. 324.

⁵⁵⁸ Mâide 5/45.

⁵⁵⁹ Bakara 2/52.

⁵⁶⁰ Bakara 2/109.

⁵⁶¹ Bakara 2/178.

⁵⁶² Bakara 2/187.

⁵⁶³ Nisa 4/43

⁵⁶⁴ Âl-i İmrân 3/134.

⁵⁶⁵ Şûrâ 42/40.

Affetmek, Allah rızasını kazanmanın yolu olan takvâya en yakın davranıştır.⁵⁶⁶ Affetmek bir erdemdir. Kur'an'ı Kerîm müminleri bu erdeme çağırırken, “Onlar affetsinler, hoş görsünler. Allah'ın sizleri bağışlamasını istemez misiniz?”⁵⁶⁷ diye buyurur.

Buraya kadar tövbe ile ilgili kelimeler incelendi. Şimdi de Mâtürîdî'nin tefsirinde tövbe ile ilgili tespitleri incelenecektir.

2.6. Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Tövbe Meselesine Bakışı ile İlgili Tespitler

2.6.1. Günahların Affında Tövbenin Gerekliliği

Mâtürîdî, Sâf sûresi 61/2. ayetinin tefsirinde “Her mümin, imanı sebebiyle Cenâb-ı Hakk'a itaat etmeye, O'na teslim olmaya ve boyun eğmeye söz vermesine vefa göstermeye itikad etmiştir.” der. Vaadine vefâ göstermediğinde de yaptığı her hatanın kendisini ayetin hükmünün içine alacağından korkulur. Ona göre işin aslı müminlerden hiçbiri bütün vaadine vefâ gösteremez. Bu durumda insana düşen görev bu yaptığı işten gönülden tövbe etmektir. Mâtürîdî'ye göre insanın tabiatı her zaman tövbeye muhtaçtır.⁵⁶⁸

O “...Hepiniz Allah'a tövbe ediniz ki, Ey müminler! kurtuluşa eresiniz.”⁵⁶⁹ ayeti ve “Ey iman edenler! İçtenlikler ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter”⁵⁷⁰ ayetini, Allah Teâlâ'nın tövbe etmeyi emretmesi ve gerekli kılmasına delil olarak veriyor.⁵⁷¹

Allah günahları örten ve tövbeleri kabul edendir. Kur'an-ı Kerîm'in 40. sûresi Ğâfir (günahları örten) isimli sûresidir. Diğer adıyla mümin suresidir. Bu surenin 3. ayeti “Bu Kitap mutlak galip, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan (ğâfirizzenbi), tövbeyi kabul eden, azabı çetin, lütuf sahibi Allah tarafından indirilmiştir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, dönüş ancak O'nadır.” buyurarak Allah Teâlâ'nın günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden olduğunu haber verir. Mâtürîdî buradaki “ğâfiri'z-zenbi” ifadesinin iki anlama geldiğini birincisinin gûnahtan yüz çeviren anlamında ve müminler hakkında olduğunu; ikincisinin günahları örten anlamında ve mümin kâfir herkes için olduğunu belirtir. O Allah'ın dünyada mümin, kâfir herkesin günahını örttüğünü ve onları rezil etmediğini belirtir. Ona göre Allah Teâlâ bilhassa

⁵⁶⁶ Bakara 2/237.

⁵⁶⁷ Nûr 24/22.

⁵⁶⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XV, s. 132-133.

⁵⁶⁹ Nur 24/31.

⁵⁷⁰ Tahrim 66/8; Bkz. Bakara 2/160, 279; Âl-i İmran 3/89, Nisâ 4/16.

⁵⁷¹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XV, s. 269.

ahirette müminin günahından yüz çevirir. Mâtürîdî insanlara dünyada mühlet verip günahlarını hemen cezalandırmamasını ğafir kelimesinin kapsamında açıklar. Bu ayette geçen diğer önemli ifade de Allah'ın **tövbeyi kabul eden** olmasıdır. Mâtürîdî bu ayet Allah Teala'nın kulun günahları çok ve büyük olsa da yapılan tövbeyi kabul edeceğini haber vermektedir diye açıklar.⁵⁷²

Allah Teâlâ günahları tövbesiz de affedebilir. Mâtürîdî Mu'tezilenin iddia ettiği gibi büyük günahların tövbesiz kesinlikle bağışlanmayacağı görüşüne katılmaz. Aksine onların görüşünü reddeder. Ona göre kul günahına tövbe etmeden ölse de Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez. Kulun affı O'nun rahmetine bırakılır. Çünkü yapılan iyilikler karşılıksız kalmayacaktır.⁵⁷³

Ahzab 33/73. “...inanan erkeklerin ve inanan kadınların da tövbesini kabul buyuracaktır. Allah bağışlayandır, merhamet edendir.” ayetinde buyurduğu gibi Allah Teâlâ ahirette müminlere karşı kesinlikle çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Tövbe etmeden ölseler dahi onların akıbeti cennettir. İnkârcılara karşı ise tövbe etmeleri durumunda çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Yalnız Mâtürîdî burada müminlerin akıbetlerinin cehenneme girdikten sonra mı, yoksa cehenneme girmeden mi cennete gideceklerini açıklamadan bırakmıştır. Yani tövbe etmeden ölürlerse mümin oldukları için bir gün akıbetleri cehennemden çıkarak cennete girmek olacaktır. Ya da Allah'ın rahmeti ile direk cennete gideceklerdir.⁵⁷⁴

Te'vîlâtta, büyük günahların da tövbesiz af olunabileceğine kanıt olarak Teğâbun sûresi 16. ayetinin sonundaki “...Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” cümlesi gösterilir. Mâtürîdî burada büyük günah işleyen birinin, ölünceye kadar ondan tövbe etmese bile kurtulmasının mümkün olduğunu dile getirir. Büyük günah işleyen kişi nefsinin bencilliğinden korununca Allah bu kişilerin felâha ereceğini vaad ettiği için onun da felaha ereceği ümit edilir.⁵⁷⁵

Yine Mâtürîdî, Tahrim sûresi 8. ayetin müminleri tövbeye çağırmakta ve günahlarının tövbe ile bağışlanacağını haber vermekte olduğunu ifade eder ve “...umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter...” yani tövbe vesilesiyle diyerek tövbeye vurgu yapar. Ona göre bu Rahmanî beyan bazı kötülüklerin ancak tövbe ile bazılarının da “eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, küçük günahlarınızı örteriz”⁵⁷⁶ buyruğundaki gibi büyük

⁵⁷² el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XIII, s. 8, 9.

⁵⁷³ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XV, s. 270; Muhammed Aruçi, “Vasil”, *DİA*, c. XLII, s. 540;

⁵⁷⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XI, s. 397.

⁵⁷⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XV, s. 208.

⁵⁷⁶ Nisa 4/31.

günahlardan sakınmakla bağışlanacağını açıklamaktadır. Ona göre bu ayet Mu'tezilenin iddia ettiği gibi büyük günahlardan sakınmakla bütün günahlarınızı örteriz, demek değildir.⁵⁷⁷

O Bakara 271. ayetin mealindeki “ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur.” ifadesinin Mu'tezileye ait görüşün çelişkisine delil olarak verir. O Mü'tezile'nin büyük günahların tövbe olmaksızın kalkmayacağını, küçük günahlardan ötürü de azap uygulanmayacağını iddia ederler. O bu ayetteki 'seyyiat' kelimesinin büyük günahlar hakkında olma ihtimali olduğunu ve Mu'tezilenin tövbesiz bertaraf edilemez sözünü boşa çıkarttığını savunur. O “seyyiât” kelimesi küçük günahlar anlamında ise Mu'tezilenin bu tür günahların zaten bağışlandığına ilişkin kanaatlerinin yanlış olduğunu ortaya çıkardığını, çünkü ayette günahların sadaka ile örtüleceği vaat olunduğunu vurgular. O bu ayetin müminin işlediği günahların sadaka yoluyla örtüleceğine yönelik ümit verdiğini açıklar.⁵⁷⁸

Mâtürîdî Nisâ 116. ayetin tefsirinde her günahın -Havâric'in iddia ettiği gibi- şirk olmadığını ortaya koyarak şirkin sınırlarını açıklar. O “Şirk, Rab ve ilah olma konusunda O'na ortak tutmaktır” diye ifade ederek ve aynı zamanda ibadette de ortak kılmak olduğunu vurgular. Allah'ın (cc) burada uluhiyyet ve rububiyyette ortak koşmak ile ubudiyyette ortak koşmayı birleştirdiğini aynı saydığını söyler. Havâricin küçük günah işleyeni bile küfr ile itham etmelerinin yanlışlığını ortaya koyar. Ona göre küçük günahı peygamberler ve veliler bile işleyebilir. O “küçük günah küfr olsaydı bu onlardan nübüvveti ve velayeti düşürürdü” görüşündedir. Bu kabul edilemez bir durumdur. Yine bu ayetin tefsirinde büyük günahların da tövbesiz bağışlanabileceğini delillendirir. Bazı günahların affedilmesinin ifadede gizli olarak bulunan tövbe sayesinde oluştuğunu ileri sürmenin mümkün olmadığını savunur ve şirkin de tövbe ile affedilmesini bu görüşüne delil gösterir.⁵⁷⁹

Mu'tezile mezhebi günahların tövbesiz bağışlanmayacağı konusunda tek ses olamamış ve mezhebî icma ortaya koyamamıştır. Mu'tezileden Muhammed b. Şebîb el-Basrî (III. /IX. Yüzyıl [?], es-Sâlihî (ö. ?) ve el-Hâlidî (ö. ?) büyük günah işleyenlerin cezası hakkında kesin bir hükme karar verememişlerdir. Kendi mezheplerinin temel görüşlerine muhâlefet ederek Allah'ın tövbe etmeseler dahî bu kimseleri affetmesinin mümkün olduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁸⁰ Yukarıdaki bazı Mu'tezilîlerin bu konuda mezheplerinin görüşlerinden yeterince iknâ olmadıkları görülmektedir. Büyük günah işleyen kulun affı ve kurtuluşu

⁵⁷⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XV, s. 270.

⁵⁷⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 192.

⁵⁷⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. IV, s. 37.

⁵⁸⁰ Esat Sabırlı, *Te'vîlâtü'l-Kur'an'da İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile Eleştirisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2021, s. 300; el-Bağdâdî, Ebû Mansûr, Abdulkâdir b. Tâhir b. Muhammed, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (el-Fark Beyne'l-Fırak), trc. E. Ruhi Fiğlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 84;

konusunu Allah'ın iradesine havale eden ve tövbe etmese dahi Allah'ın isterse affedebileceği görüşünde olan sünnî anlayışın bu konuda daha isabetli olduğu görünüyor.

İlk tövbe eden insanlar Hz. Âdem ile Havva'nın müellifimizin tefsirinde nasıl anlatıldığını ve tartışıldığını inceleyerek günah ve tövbe konusundaki tespitleri ortaya konacaktır.

2.6.2. Hz. Âdem'in Tövbesi

Hz. Âdem'in (as.) tövbesi Bakara suresi 30.- 39. ayetlerde konu edilir. Hz. Âdem kıssası onun yaratılışı, cennette ikameti, bir ağaçla imtihan olması, şeytanın ayaklarını kaydırması, cennetten kovulmaları, Âdem'in tövbe etmesi ve dünyaya inmeleri anlatılır.

Hz. Âdem Rabbinden ilhamlar alır, tövbe eder ve Rabbi tövbesini kabul eder. Bu ayetin tefsirinde “fe-tâbe ‘aleyhi”⁵⁸¹ ifadesinin tövbeye muvaffak kıldığı, tövbeye sevk ettiği anlamına geldiği ve Âdem'in de tövbe ettiği ifade edilir. Tövbe 9/118. ayetinde geçen “li yetûbû”⁵⁸² ifadesini Allah onları dönüş yapmaya muvaffak kıldı, onlar da tövbe etti şeklinde açıklar.

Bir başka görüşe göre de diyerek “Allah'ın tövbe fiilini yarattığı ve onun da tövbe” görüşünü tefsirine alır. Diğer bir görüşe göre de tövbenin rücu olduğunu ve ayetin anlamının “Âdem isyandan döndü, Allah da mağfiret etti.” şeklinde olduğunu bildirir ve bu yorumların hepsinin birbirine yakın olduğunu beyan eder.⁵⁸³

O bu ayette Hz. Âdem'in Allah'a tövbe edişinin bazı kelimeler (vahiyler) ile mümkün olduğu şeklinde görüş olduğunu bildirir. Aldığı bu kelimeler ile dua etmesi sayesinde affa mazhar olduğunu açıklar. İmam, bu ayetin Mu'tezilenin “Küçük günah işleyen kimse kendiliğinden affa mazhar olur, dua ve tövbeye ihtiyaç duymaz.” telakkisini çürüttüğünü savunur. “Âdem işlediği günah sebebiyle kendiliğinden affa mazhar olsaydı Allah'a yönelik dua ve niyazı lüzumsuz ve gereksiz olurdu.” der. Burada dikkat çeken bir husus ilk insan Âdem'in (as.) cennetten çıkarılmasına sebep olan bu fiilini küçük günah olarak kabul etmesidir.⁵⁸⁴

Mâtürîdî bu ayette geçen “vahiyler (kelimât)” sözcüğünün A'râf 7/23. ayetindeki “[Âdem ile eşi] dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” duasından ibaret olduğunu beyan eder.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ فتاب عليه

⁵⁸² ليتوبوا

⁵⁸³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 107.

⁵⁸⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 107.

⁵⁸⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 107.

Allah Teâlâ Hz. Âdem ve Havva'nın tövbesini kabul etti. Günah işleyen insanın tövbesinin kabul edilmesi için konulan şartlar nelerdir. Bu şartları müellifimiz eserinde konu edinmiştir.

2.6.3. Tövbenin Kabul Edilmesinin Şartları

Kur'ân-ı Kerîm'de tövbenin kabul şartları ile ilgili hususlar bazı ayetlerde müminlere bildirilir.⁵⁸⁶ Bu ayetlerde Allah'ın kabul edeceği tövbenin şartları ortaya konulur. Örneğin Bakara 2/160. ayette “*Ancak tuttukları yanlış yoldan dönenler ve iyi hal gösterenler ve gerçeği açıklayanlar müstesna. Ben onların tövbelerini kabul ederim. Ben zaten tövbeleri çokça kabul eden ve fazlasıyla esirgeyemim.*”⁵⁸⁷ diye buyrulur. Allah Teâlâ tövbe şartlarına uygun yapılırsa kabul edeceğini beyan ediyor.

2.6.3.1. Tövbenin Gunahtan Hemen Sonra Yapılması

Mâtürîdî. “*Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tövbe edenlerin tövbesidir...*”⁵⁸⁸ ayetinde tez elden (min karîb) ifadesinin âlimler tarafından tefsir edildiğini bildirir.⁵⁸⁹ Mâtürîdî bu konuda tövbeyi geleceğe bırakmayan; tövbe ettiği günahı işlemekten aciz olacağı ve onu bir daha yapmaktan ümit keseceği vakti beklemeyen kimsenin tövbesini Allah'ın kabul edeceğini ifade eder.⁵⁹⁰

Mâtürîdî “Musibet kendi başınıza gelince...” mealindeki ayetin Uhud Savaşında Müslümanlardan yetmiş kişinin şehit olması üzerine geldiğinin söylendiğini aktarır. O “*(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi «Bu nasıl oluyor!» dediniz? De ki: O, kendi kusurunuzdandır. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.*”⁵⁹¹ âyetindeki “*bu nasıl oluyor, nereden başımıza geldi*” şeklinde Müslümanların şikâyet etmelerinden dolayı sanki azarlandıklarını ifade eder. Onların Rablerine âsi olmak ve peygamberlerine muhalefet etmek yüzünden kazandıkları günden tövbe yapmadıklarından dolayı Allah kendilerini azarlamaktadır diye açıklar.⁵⁹²

Günden hemen sonra yapılırsa da tövbede samimiyet hep şart olmuştur. bir sonraki başlıkta müellifin tövbede samimiyet şartına bakışı sunulacaktır.

⁵⁸⁶ Bkz. Âl-i İmrân 3/85-91; Nisâ 4/17; En'âm 6/158; Tahrîm 66/8.

⁵⁸⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. I, s. 294.

⁵⁸⁸ Nisâ 4/17.

⁵⁸⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb et- Tefsîru'l- Kebir*, c. X, s. 7.

⁵⁹⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. III, s. 93.

⁵⁹¹ Âl-i İmrân 3/165.

⁵⁹² el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 466.

2.6.3.2. Tövbenin Nasûh/Samîmî Olması

Kur'an'ı Kerîm'de Tahrim 66/8. ayette “*Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter. Peygamberi ve Onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların önlerinden ve sağlarından (amellerinin) nûrları aydınlatıp gider de «Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kadirsin» derler.*” buyrulur.

Mâtürîdî bu ayette geçen “nasûhan” kelimesinin sıfatı fethalı okunur ve fiil kiplerinden feûl (فَعُول) vezni mübâlağa içindir der. Ona göre burada Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurur: Samimiyeti son sınıra varan bir tövbe ile tövbe edin! O samimiyette mübâlağanın kişinin, tövbesinde samimî olmasıyla oluştuğunu ve tövbesinde doğru olmasının işâretinin de yaptığından kalben pişman olması, tekrar yapmamaya kesinkes karar vermesi, işlediği günahlardan elini çekmesi, diliyle Allah'tan bağışlanma dilemesi ve vücudunu günahlardan zevk alırken kullandığı gibi, bütün bedenini günahlardan el çekmek ve pişman olması olduğunu belirtir. Mâtürîdî'ye göre tövbe kalb işidir hem düşüncede hem de duyguda/hissiyyatda gerçekleşen bir durumdur.⁵⁹³

O Hasan Basri'nin tövbe konusunda “Kıyâmet öncesinde tövbe kapısının kapandığını ve artık imanın kabul edilmeyeceğini gösteren birtakım alâmetler vuku bulacaktır. Bunlar kıyâmet depremi/sarsıntısı (kişinin ölümü de onun kıyâmetidir), güneşin batıdan doğması, Deccâl'in ve Dâbbetü'l-arzın ortaya çıkması, Ye'cûc ve Me'cûc vb. alâmetlerdir” sözünü tefsirinde nakleder. Arkasından bu alâmetler gelmeden önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye⁵⁹⁴ Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün tövbenin fayda sağlamayacağını ifâde eder.⁵⁹⁵

Ona göre bu alâmetler iman etmeyen insanları iman etmekten alıkoyar. Çünkü alâmetler mümin olsun kâfir olsun herkese yönelik olduğundan inanmayan dalalet üzere olduğunu bilmez ki hakka ve hidâyete dönsün. Tövbenin zamanının son sınırı bu alâmetlerdir.⁵⁹⁶

Samimiyetin göstergesi tövbeye sadâkat gösterip kötülükleri terk edip sâlih bir yaşam sürmektir. Şimdi de Mâtürîdî'nin tövbeden sonra ıslah olma konusundaki tespitleri irdelenecektir.

⁵⁹³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. XV, s. 269, 270.

⁵⁹⁴ En'âm 6/158.

⁵⁹⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IX, s. 339.

⁵⁹⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. IX, s. 339.

2.6.3.3. Tövbeden Sonra Kendini Düzeltme

Allah Teâlâ Kur'an'da birçok defa insanları günahlarından bağışlanma dilemeye ve tövbeye çağırmış. Bunun yanında tövbeden sonra kendilerini düzeltmeleri istenmiştir.⁵⁹⁷ Mâtürîdî Kur'an'da İslam'dan başka din arayışlarının boş olduğu ve İslam'dan başka bir dinin kabul edilmeyeceği beyan edildiğini, kendilerine apaçık kanıtlar geldiği halde resulün gerçek olduğuna şahit olan ve iman edenlerin sonradan küfre sapmaları durumunda Allah'ın nasıl hidayet edebileceği, yani zalimleri hidayete erdirmeyeceği, Allah'ın, meleklerin ve insanların lanetinin onların üzerine olacağı, bu lanette ebedi olarak kalacakları ve cezalarının hafiflemeyeceği bildiren ayetleri⁵⁹⁸ tefsir ederken tövbenin önemini ve tövbe kapısının kapanmadığını beyan eder. Bu yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin hariç olduğunu ve ayetin irtidat edenlerin tövbesinin kabul olduğuna delil olduğunu savunur.⁵⁹⁹

Bu ayetlerde geçen günahkârlara yapılan tehditlerden kurtulmanın yolu tövbe etmek ve (kendini, halini) düzeltmek olarak belirtilmiştir.

2.6.4. Mâtürîdî'nin Tövbe Kelimesi Geçen Bazı Ayetleri Tefsîri ve Tespitleri

*“Ancak tuttukları yanlış yoldan dönenler ve iyi hal gösterenler ve gerçeği açıklayanlar müstesna. Ben onların tövbelerini kabul ederim. Ben zaten tövbeleri çokça kabul eden ve fazlasıyla esirgeyemim.”*⁶⁰⁰ ayetinden tövbe edenlerin tövbelerinin kabulü için kendileriyle Rableri arasındaki amel ve münasebetlerde iyi hal göstermelerini şart olarak tespit eder.

Te'vilât'ta bu ayet öncesi ve sonrası göz önüne alınarak bir önceki ayetle bağlantısı kurularak *“Gerçeği gizlemekten dönüş yapanlar, gizlemek suretiyle bozdukları şeyleri düzeltenler ve gizlediklerini açıklayanlar.”* şeklinde de açıklandığı bildirilmiştir.⁶⁰¹ Ayetin sonundaki rahîm kelimesinin burada *“günahlarına karşılık cezalandırmaktan vazgeçen”* anlamına geldiği ifade edilmiştir.⁶⁰²

Yine *“Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tövbe edenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder, Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”*⁶⁰³ ayetinde tövbenin kabul şartları sunulmuştur. *“Tövbe Allah'a aittir”*

⁵⁹⁷ Bkz. Bakara 2/160; Furkân 25/71; Tahrîm 66/8.

⁵⁹⁸ Âl-i İmran 3/85-91.

⁵⁹⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 355, 356.

⁶⁰⁰ Bakara 2/160.

⁶⁰¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 294.

⁶⁰² el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 294.

⁶⁰³ Nisa suresi 4/17-18.

mealindeki beyanın “Kul, gerçekleştirdiği işten ve yüklendiği günden dönüş yaptığı takdirde onu kabul etmek Allah’a aittir.” anlamına gelebileceğini belirtir.

Ona göre burada tövbenin kabul edilmesi için üç şart sunulmaktadır:

- 1) Tövbenin ertelenmemesi, geleceğe bırakılmaması,
- 2) Tövbe ettiği günahı işlemekten aciz olacağı, onu bir daha yapmaya imkânı olmayacağı halde olmaması,
- 3) Tövbeye muvaffak kılınacak ve kendisine Allah’ın yolu gösterilecek kişinin, günahı kendisini korkutan ve Allah’a dönmeye, O’nun rahmeti ve ihsanına nail olmaya layık olan kimselerden olması. Çünkü kulu tövbeye muvaffak kılan Allah’tır.⁶⁰⁴

Mâtürîdî bahsi geçen ayetin üç kısımda ele alındığını;

Birinci kısmın “*Allah’ın kabul edeceği tövbe bilmeden kötülük edip de...*” olduğu ve küçük günahlar hakkında olduğunu,

İkinci kısmın “*...yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığı zaman ‘Ben şimdi tövbe ettim...*” olduğu ve büyük günahlar hakkında olduğunu,

Üçüncü kısmın “*...kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur*” olduğu ve küfür hakkında olduğunu açıklar.

Mâtürîdî, küçük günah işleyen kalbinin büyük günah işleyen kimselere göre daha ince olduğunu ve rabbini zikretmeye ve ona dönmeye daha yatkın olduğunu açıklar. Büyük günah sahibinin kalbinin ise küçük günah işleyene göre daha katı, daha karanlık olduğunu ve böylesinin şiddet karşısında veya uzun müddet devam eden bir sıkıntı ve kalp daralmasından sonra ancak pişmanlık duyacağını ifade eder. Bu durumda iken tövbe edenlerin tövbesini kabul etmek Allah üzerine vacip olmadığını, aynı şekilde Allah’ın her tövbeyi kabule mecbur olduğunu düşünenlerin -Mu’tezileyi kastetmektedir- günahları için yaptıkları tövbeyi kabul etmek Allah üzerine vacip olmadığını açıklar. Ancak bunların tövbesini Allah lütfu ve rahmeti ile kabul edebilir. Tövbe Yüce Yaradan’ın iradesindedir ister reddeder ister kabul eder; herhangi bir zorunluluk yoktur. Bu kişilerin tövbesini Allah’a yaklaştıran sebepler arasında yer alan iyilikler ve güzel ameller vesilesiyle kabul eder/edebilir. Onları tövbeye muvaffak kılar/kılabilir. Üçüncü kısmın kâfirler ile ilgili olduğu söyler. Allah kâfirin tövbesini kıyamette asla kabul etmez, çünkü o azabı görünceye ve ölünceye kadar tövbe etmez, diye eklemiştir.⁶⁰⁵

⁶⁰⁴ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. III, s. 93, 94.

⁶⁰⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. III, s. 93, 94.

O bu ayetleri itikat yönünden üç kısma ayırarak, bu ayetlerin bir görüşe göre birinci kısmının müminler, ikinci ve üçüncü kısmının kâfirler hakkında inmiş olduğunu, bir başka görüşe göre de birinci ve ikinci kısmının müminler ve üçüncü kısmının kâfirler hakkında inmiş olduğunu, bir başka görüşe göre de birinci kısmının müminler, ikinci kısmının münafıklar ve üçüncü kısmının da kâfirler hakkında inmiş olduğunu bildirir. Bu görüşlerle ilgili herhangi bir kaynak bilgisi vermez. Sadece ‘denilmiştir’ şeklinde aktarmakla yetinir. Yukarıdaki üç ayrı görüşün ortak noktası ayetin birinci kısmının müminler hakkında olmasıdır. Mâtürîdî de birinci kısmın müminler hakkında olduğu görüşündedir.⁶⁰⁶

Mâtürîdî, Nisâ 4/17. ayette geçen *bilmeden (bi-cehâletin) kötülük yapanlar* ibaresinin iki şekilde yorumlanmasının mümkün olduğunu vurgular:

1. İş bilmeden kasıtsız olarak onu işlemek,
2. İş kasten yapıp onun durumunu bilmemek.

Ona göre bilmeden kötülük yapmak birkaç nedenden dolayı meydana gelir:

1. Şehvetin galip gelmesi durumunda olur.
2. Kişi daha sonra tövbe edip iyi bir kimse olma ümidiyle o kötülüğü yapar.

Buna Hz. Yusuf’un kardeşlerinin örnek gösterilebileceğini açıklar. *Onlar: “(Aralarında dediler ki:) Yusuf’u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) sâlih kimseler olursunuz!”*⁶⁰⁷ Allah onları bu yaptıklarından cahiller olarak sıfatlandırmış ve şöyle vahiy buyurmuştur. *“Yusuf, ‘siz cahilliğiniz yüzünden Yusuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?’ dedi.”*⁶⁰⁸ Ona göre buradaki cehaletle iş yapmak bağışlanma umuduyla, bunun yanında Allah’ın rahmetine ve keremine güvenerek iş yapmaktır. Bunun yanında yaptığı kötülüğün cezasının ne olduğunu bilmeden o kötülüğü yapmak anlamına da gelebileceğini de hatırlatır.⁶⁰⁹

O hata’ ve nisyanın da cehalet ifadesinde olduğu gibi iki yönlü olduğunu açıklar.

Ona göre “hata” iki çeşittir:

1. Fiil hatası: Ne doğru ne de isabetli olan fiildir.
2. Kasıt hatası: Fiilde yanılğı olmasıdır. Örneğin [ok/silah/vb.] bir kişinin birine atmaya karar vererek atmasına rağmen başkasına isabet etmesi gibi.

Aynı şekilde unutma iki çeşittir:

⁶⁰⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. III, s. 96, 97; el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XVI, s. 41, 42.

⁶⁰⁷ Yûsuf 12/9.

⁶⁰⁸ Yûsuf 12/89.

⁶⁰⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. III, s. 95, 96.

1. Terk anlamında unutmama; Yüce Allah’a nispet edilmesi caizdir.⁶¹⁰
2. Gaflet ve yanılma şeklinde olan unutmama; asla Yüce Allah’a nispet edilmesi caiz değildir.⁶¹¹

Bu ayetlerden bir diğeri de “*Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı. Gerçek şu ki: Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tövbe edip de kendini ıslah ederse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*”⁶¹² ayetidir. O ‘Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı’ ifadesini âlimlerin iki farklı şekilde tefsir ettiğini, birincisinin, bu ifâdeyi kendinden önceki selâmun aleykum ile açıklayanlar, ikincisinin kendinden sonraki gelen tövbe ile açıklayanlar olduğunu bildirir. İkinci görüşe göre “ilk hatalarında onları hemen sorguya çekme, kendilerine belli bir zamana kadar süre ver ve tövbe ederek o hatadan kurtulmalarına fırsat tanı” anlamındadır. O İbni Abbas’tan ‘Allah kuluna tövbe kapısını ölüm anına kadar açık tutar’ rivayetini nakleder.⁶¹³

O bu ayetteki ‘innehu’ kelimesinin hem ‘innehu’ hem de ‘ennuhu’ şeklinde iki kıraatı olduğunu ve Kesre ile okunursa ayetin “innehu” ile başlayan bölümünün mübtedâ olacağını açıklar. O zaman anlamı “*Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tövbe edip de kendini ıslah ederse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*” olur. O bu ayeti tefsir ederek “*bilmeyerek kötülük yapan herkes, bundan sonra tövbe eder ve kendisini düzeltirse, Allah onun bu yaptığı hatayı bağışlayacaktır*” der. Ayeti üstünlü okuyanların da “ennehu” kelimesini kendinden önceki yazdı ile başlayan bölüme atfederek ayeti anlamlandırdığını belirtir. Buna göre anlam “*Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı ki, sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip de kendini ıslah ederse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*” olur.⁶¹⁴ Ona göre Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı ki ifadesinin Allah yaratılanların birbirlerine merhamet etmelerini yazdı, anlamına da gelmesi muhtemeldir ve tövbe edene rahmet edeceğini ve onu bağışlayacağını kendine vacip kıldı anlamına da gelebilir.⁶¹⁵

Mâtürîdî, bu ayetteki ‘min kum’ (sizden) kelimesinin anlamını geniş ele alarak mümin, müşrik ve kâfir herkesi kapsadığı şeklinde yorumlarda bulunur. “*Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yaparsa...*” cümlesinin ona göre kâfirler hakkında olması mümkündür. Çünkü kâfir tövbe ederse Allah onun küfür ve şirk halinde iken yaptıklarını bağışlar. Diğer

⁶¹⁰ Secde 32/14.

⁶¹¹ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. III, s. 94, 95.

⁶¹² En’âm 6/54.

⁶¹³ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. V, s. 76.

⁶¹⁴ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. V, s. 77.

⁶¹⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. V, s. 77.

yandan bu ayetin müminler hakkında da gelmiş olmasının mümkün olduğunu da belirtir. İnsan bir şeyi kasdî de yapsa yaptığı şeyin cehalet ürünü olduğunu vurgular. O kâfir fiilini, her ne kadar unutarak ve hata ederek yapmamış olsa da onun yaptığı iş unutan ve hata eden insanın fiilidir. Buradaki unutma ve hata gerçek anlamdaki unutma ve hata etme değildir; aksi halde sorguya çekilmezdi. Gerçek anlamda yanılmada günah yoktur.⁶¹⁶ Mâtürîdî, açıklamalarına devam ederek insanın cehaletini bir şeyin dindeki konumunu bilmeme anlamından daha geniş anlamda ele alarak günah işleyen insanın cahil olmasa bile yaptığı işin cehalet ürünü bir şey olduğunu ve cehaletle yapılmasa da fiilin bilgisizlik ürünü olduğunu vurgular. Ona göre müminin işlemiş olduğu bütün kötülükler cehâlet ürünüdür; çünkü mümin işlediği günahı ya shevi arzularının baskısı ile yapar veya Allah Teâlâ'nın affına, keremine ve cömertliğine güvenerek yapar ve yahut da sonunda tövbe ederim ve bir daha yapmamaya azmederim düşüncesiyle yapar. Ona göre müminin işlediği kötülükler bu şekilde üç gruptan birine aittir, mümin kasdî olarak kötülük yapmaz. Görüldüğü gibi Mâtürîdî cehâlet kelimesini geniş anlamda ele almıştır.⁶¹⁷

Benzer bir ayette “*Sonra şüphesiz Rabbin, cahillik sebebiyle kötülük yapan, sonra da bunun ardından tövbe edip durumunu düzelterleri (bağışlayacaktır). Çünkü onlar tövbe ettikten sonra Rabbin elbet çok bağışlayan, pek esirgeyendir.*”⁶¹⁸ ayetidir. Bu ayette geçen “*câhillikle kötülük işleyen*” mealindeki beyanın tefsirini yukarıda naklettiğimiz şekilde yapmıştır.⁶¹⁹

Mâtürîdî “*Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hariçtir. Bunlar, hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete, çok merhametli olan Allah'ın, kullarına gıyaben vaad ettiği Adn cennetlerine girecekler. Şüphesiz O'nun vaadi yerini bulacaktır.*”⁶²⁰ ayetini “Şirkten tövbe eden, Allah'a iman edip iyi davranışlarda bulunan kimselerin kâfir iken işledikleri amellerden dolayı mümin iken işlediği güzel amelleri eksiltmeyecektir” diye tefsir etmiştir. Ona göre aksine bu kişilerin amellerini iyi amellere çevirecektir.⁶²¹ Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahlarını bağışlayacaktır.⁶²²

O “*Fakat tövbe eden, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun kurtuluşa erenler arasında olması umulur.*”⁶²³ ayetinde geçen tövbe edenin şirk ve küfürden dönen kimse olduğunu açıklar. “*Onun kurtuluşa erenler arasında olması umulur*” ibaresindeki “

⁶¹⁶ Ahzab 33/5.

⁶¹⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. V, s. 78.

⁶¹⁸ Nahl 16/119.

⁶¹⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. VIII, s. 210.

⁶²⁰ Meryem 19/60, 61.

⁶²¹ Bkz. Furkan 25/70.

⁶²² el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. IX, s. 150; bkz. Enfâl 8/38.

⁶²³ Kasas 28/67.

asâ” (عَسَى) kelimesinin müfessirlerin belirttiği gibi “Allah Teâlâ’dan sâdır olduğunda, **kesin olarak** meydana gelecek bir sonucu ifade eder” diyerek müfessirlerin yorumuna katılır. O “Allah Teâlâ’dan sâdır olan her soruya verilecek cevap gereklilik ve zorunluluk ifade eder” der. “Asâ” ve “lealle”⁶²⁴ kelimeleri normalde şüphe bildiren harfler olmasına rağmen Allah açısından **kesinlik ve zorunluluk** bildirdiğini savunur.⁶²⁵

2.6.5. Allah’ın Kullarına Karşı Merhametli Oluşu ve Tövbe

Kur’an’da Allah Teâlâ kullarına karşı merhametli olduğunu “...Allah kullarına çok şefkatlidir.”⁶²⁶ ayetinde olduğu gibi sık sık beyan etmiştir. Mâtürîdî’ye göre bu ayetlerde ahirette kullarına şefkatini kastetmişse o sadece müminlere mahsustur, dünya şefkatini kastetmişse, herkes içindir. Mâtürîdî Allah’tan gelen şefkat ve merhametin iki yönlü olarak açıklar: İlki işin başında görülendir; O yarattıklarını yaratmış ve onlara akıl ve irade vermiştir. Sonra onların her birine hata yaptıklarında hak ettikleri cezayı vermemiş, aksine Allah’a dönmesi için fırsat tanıyarak merhamet etmiştir. Mâtürîdî’ye göre bu merhamet her kulu kapsar.⁶²⁷ O “Şu da muhakkak ki ben, tövbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda giden kimseyi bağışlarım.”⁶²⁸ ayetinde tövbenin şirkten veya tüm yasak edilen şeylerden yapıldığı anlamlarına geldiğini bildirir.⁶²⁹ Ona göre Allah Teâlâ’nın kullarına belli bir süre tanıyıp hemen cezalandırmaması onun bağışlayıcılığı, tövbe ettiklerinde ise tövbelerini kabul etmesi merhameti olarak açıklanır.⁶³⁰

Mâtürîdî’ye göre ikinci olanı ceza konusundaki merhametidir, bu merhamet kulun bağışlanması gereken hatalarını bağışlamak ve bunun yanında onun yaptığı güzel işlerin karşılığını ona vermektir. Ona göre merhametin bu türüne Allah’ın düşmanları erişemez; onlara merhamet edilmesi hikmet gereği olamaz, eğer onlara merhamet edilirse akıllara merhamet edenin cahilliği fikrini ve iyiliğin layık olmadığı yere koyulduğu fikrini getirir. Ona göre hikmet; yapmayı tercih ettikleri günahlardan onları yasaklamayı ve korkutmak suretiyle onların cezalandırılmasını gerektirir.⁶³¹

Mâtürîdî “(Resûlüm!) Kullarıma, benim, çok bağışlayıcı ve pek esirgeyici olduğumu haber ver.”⁶³² ayetinde Allah Teâlâ’nın bağışlanmayı isteyen ve günahlardan tövbe edenlere

⁶²⁴ Mü’minûn 23/49.

⁶²⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XI, s. 69; bkz. c. X, s. 32.

⁶²⁶ Âl-i İmrân 3/30.

⁶²⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 287.

⁶²⁸ Tâhâ 20/82.

⁶²⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. IX, s. 220.

⁶³⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. IX, s. 79.

⁶³¹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 287, 288.

⁶³² Hicr sûresi 5/49.

çok bağışlayıcı olduğunu ve kendisine isyan edip bağışlanma dilemeyenler ve tövbe etmeyenler için çok acı verici bir azabının olduğunu haber verilmesini istediğine vurgu yapıyor. Mâtürîdî, Allah'ın hem rahmetinden ümit kesmemeleri ve hem de kendinden ümit kesmemeleri için çok bağışlayıcı ve çok esirgeyici olduğunu ve de Rabb'in rahmetinin ve affının umulması gerektiğini açıklıyor. Yine ebedi olarak bu rahmete güvenmemeleri; azabının da olduğunu unutulmaması gerektiğini beyan ediyor.⁶³³

Allah Teâlâ kendisinin Tevvâb (tövbeyi çok kabul eden) olduğunu bildirmesi merhametindendir. “*Günahı örten ve tövbeyi kabul eden ...*”⁶³⁴ ayetinde olduğu gibi Mâtürîdî'ye göre “tövbeye muvaffak kılan ve ona ileten” anlamında Allah Teâlâ'nın ismidir. Tövbe eden anlamında kula nispetle de kullanılır. O Ebu Bekr el-Esam'ın “tevvâb bağışlayan kimsenin niteliğidir” dediğini nakleder.⁶³⁵ Ona göre “Tevvâb” kelimesi günahlardan tövbe edenler, işlediği günahlardan dönüş yapan, tekrar işlemeyen ve günahı ısrar etmeyen anlamına gelebilir. O ayrıca bu kelimenin günah işlemeyen anlamına gelmesinin de muhtemel olduğu bildirir.⁶³⁶ O zaman anlamının her daim yönü Allah'a dönük olan anlamına geldiği görülür.

Mâtürîdî şirkten veya küfürden tövbe edenler Müslümanların din kardeşi⁶³⁷ olduğunu bu konudaki ayetleri tefsir ederken beyan eder. Buna delil olarak “*Fakat tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.*”⁶³⁸ ayetini gösterir. O bazı müfessirlerin şöyle dediğini nakleder: Peygamber gönderilen toplumların yalan sözlerle peygambere iftira etmesine, Resulullah'ı yalanlamasına, onu öldürmeye çalışıp aralarından çıkarmaya çalışmasına, vb. tutumları sergilemiş bir topluluk olarak her türlü belalı davranışı yapmalarına rağmen Allah Teâlâ “...eğer yaptıklarından vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacaktır...” beyanıyla onlara tövbelerinin kabul edileceği ve yaptıkları günahların affedileceği vaadinde bulunması ve aralarında sevgi ve şefkat bağı oluşturması O'nun kerem ve merhametindendir.⁶³⁹ Mâtürîdî bir günahı ve haksızlığı olan kimse bu davranışlarından dönerse ve tövbe ederse, bu kişinin bağışlanması ve artık yapmış olduğu günahlardan söz edilmemesi gerektiğini vurgular.⁶⁴⁰

⁶³³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VIII, s. 39, 40.

⁶³⁴ Mümin 40/3.

⁶³⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 108.

⁶³⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 47, 48.

⁶³⁷ Tövbe 9/11.

⁶³⁸ Tövbe 9/11.

⁶³⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 302.

⁶⁴⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 302.

Mâtürîdî Nisâ 4/28. ayette geçen “hafifletme” kelimesinin Bakara 2/54. ayetine atıfla tövbe olarak açıklanabileceğini ifade eder. Mâtürîdîye göre Allah, yükümüzü hafifletmiş ve geçmiş ümmetlere yüklediği ağır görevler, sıkıntılar, zorluklar ve güçlükleri bize yüklememiştir. Allah Teâlâ’nın geçmiş ümmetlere onların tövbelerinin kabul edilmesi için birbirlerini öldürmesinin şart koşulduğu şeklinde uygulamaların olduğu görüşündedir. O, “Allah bizim tövbemizi kalben pişman olmak, yaptığımız günahlardan dönüş yapmak şeklinde yapmıştır ve bize yönelik muamelelerini hafif tutarak yeryüzünden kökümüzü kazınamış, kendisine karşı gelmek ve O’na tâati terk etmek yüzünden bizi yok etmemiştir” diyerek merhametine vurgu yapar ve geçmiş ümmetlerin kökünü kazıyarak helak ettiğini belirtir. Tövbenin İslâm ile kolaylaştırıldığına tespiti insanın affı için çağın insanına karamsar olmayı değil ümit var olmayı göstermektedir. Allah’ın rahmetinden ümit kesmemek temel ilkesine işaret vardır.⁶⁴¹

Mâtürîdî Şûra 42/23. ayetindeki Allah Teâlâ’nın Ğafûr ismini tanımlarken tövbe etmeseler de gizli ve açık yaptıkları hatalardan dönmeseler de af ve mağfireti talep etmeseler de Allah onları bağışlar şeklinde tefsir etmiştir. Af ve bağışlama konusunda Onun meşietine karışılmaz ve sınır konulamaz, O kulunun sevdiği bir davranışı veya yaptığı hayırları sebebi ile de bağışlayabilir. Rabbin meşietine kimse karışamaz.⁶⁴²

2.6.6. Büyük Günah İşleyenlerin Allah’ın Rahmetinden Ümit Kesmemesi Gerekliği

Mâtürîdî Bakara 2/110. ayetin Mu’tezilî telakkileri reddettiğini söyler ve Mu’tezilenin kebîre işleyen bir kişinin namaz kılıp zekât vermiş olsa da Allah yolunda cihat etse de hac görevini yapsa ve birçok hayır işlese de ahirette bunlardan hiçbir şey bulamayacağını, onun bulacağı tek şeyin önceden işlediği büyük günahı olacağını iddia etmesini tenkit eder. Ona göre Mu’tezilenin ortaya koyduğu bu davranış cömert olan ve lütuf-kerem sahibi Allah’ın Teâlâ’nın fiili değildir; aksine “*Yaptıklarının en iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadır. Bu kendilerine yapılan gerçekleşecek bir vaaddir.*”⁶⁴³ ayetinde buyurduğu gibi müminlerin iyiliklerine mükâfat verecektir. Ona göre Mu’tezile ise önceden yaptıkları iyilikleri kabul etmeyeceğini ve günahlarını da bağışlamayacağını söyleyerek Allah Teâlâ’nın söylediklerinin zıddıyla nitelemiş ve haddi aşan bir ifade kullanmıştır. O “Sınırı aşan bir ifade kullanmaktan ve Allah hakkında hüküm vermekten yine Allah’a sığınırız.” der.⁶⁴⁴

⁶⁴¹ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. III, s. 173.

⁶⁴² el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. XIII, s. 189.

⁶⁴³ Ahkâf 46/16.

⁶⁴⁴ el-Mâtürîdî, *Te’vilât*, c. I, s. 209-210.

Mâtürîdî Bakara 2/256. ayetteki *Allah'a iman eden kimsenin sağlam olan bir kulpa yapışmıştır* ifadesini büyük günah işleyen müminlerin Allah'a iman ettikleri müddetçe bu kulptan mahrum bırakılmayacakları şeklinde tefsir eder.⁶⁴⁵ O bir ayette geçen “O...Rabbimizden bir rahmettir”⁶⁴⁶ ifadesini açıklarken bunun büyük günah işleyenlerin Allah'tan ümit kesmemeleri gerektiğine işaret ettiğini belirtir. Ona göre Allah Teâlâ hafifletmeyi dünya hayatında bir rahmet olarak belirtmiş ve ahirette de ümit kesmenin olmadığını beyan etmiştir.⁶⁴⁷

Mürtekîb-i kebîre Allah'tan ümit kesmemesi gerektiği yukarıda görülmüştü. Bundan sonraki başlıkta tövbe edenlere ve müminlere af vesilesi olan meleklerin istiğfâr etmesi konusu ele alınacaktır.

2.6.7. Tövbe Edenlere Meleklerin İstiğfâr Etmesi

Allah meleklerin iman edip tövbe yolunu tutan ve kendi yoluna uyanlar için bağışlanma talebinde bulunduklarını haber vermektedir: “*Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (Derler).*”⁶⁴⁸

Mâtürîdî Şûrâ suresi 42/5. “...yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar...” ayetini tefsir ederken bazılarının bu ayetin yukarıda geçen Mümin 40/7. ayet ile nesh edildiğini söylediğini belirtir. Birinci ayetteki “yerdekiler” ifadesinin genelliği ile ikinci ayetin hususiliği arasında oluşan durumu bazılarının nesh görüşü ile açıkladığını bildirir. Mâtürîdî bu ayetin öncelikle te'vil edilebileceğini gösterir ve neshe öncelikle başvurmaz. O neshi savunanların neshe gerekçelerinin de ilk ayetin genel bir hüküm içermesi, bu ayetin ise tövbe eden müminlere has hüküm içermesi olduğunu bildirir. Mâtürîdî'ye göre meleklerin, Allah'a ortak, çocuk ve eş isnat edenlerin günahlarının bağışlanmasını Allah Teâlâ'dan istemeleri ve onlar için mağfiret dilemeleri uzak ihtimaldir. Ona göre meleklerin mağfiret dilemesi sadece müminlere mahsustur, eğer melekler mağfiret istemesi tüm insanlar içinse, bu onların bağışlanmaları için bir vesile talebi olabilir. Mâtürîdî şirk günahının affı için tövbe etmeleri ve tevhide inanmaları şart olduğundan meleklerin af dilemesi onların ancak hidayetlerine vesile olabileceğini savunur ve bulundukları halden tövbe etmeleri, kendileri için hidayeti ve doğru yolu seçmeleri

⁶⁴⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 161.

⁶⁴⁶ Bakara 2/178.

⁶⁴⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. I, s. 328.

⁶⁴⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s.154; bkz. Mü'min 40/7.

anlamında olduğunu belirtir. Birinci ayetteki ifade genel bir ifade ve yeryüzündeki herkesi kast ediyorsa nesh görüşünün geçerli olduğunu ve başkaca yorum aramaya gerek kalmadığını savunur.⁶⁴⁹

Mâtürîdî'ye göre “*Melekler O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler*”⁶⁵⁰ cümlesi müminlere en çok ümit bahşeden ayettir ve Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Peygamberin müminler için bağışlanma dilemişler.⁶⁵¹ O Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamberin müminler için af dilemesini emrettiği halde, sonrasında Hz. Peygamber de af dileyince Allah'ın müminleri affetmemesi ihtimalinin olmadığı görüşündedir.⁶⁵²

Yukarıda meleklerin müminlerin bağışlanması için af dilemesi ile müminlerin bağışlanabileceğinin tespit edilmesinden sonra şimdi de büyük günahların sadaka ile bağışlanması konusu irdelenecek.

2.6.8. Büyük Günahların Sadaka ile Bağışlanması

Mâtürîdî “*Yardımları açıkça vererseniz güzel bir şey. Ama onları gizlice fakirlere ulaştırırsanız sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır*”⁶⁵³ ayetinin tefsirinde “...*Ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur...*” ifadesinin işlenen günahların bir kısmına kefarete olduğuna delil gösterir. Bu ayette geçen ‘min’ kelimesini bazıları bağlaç olarak yorumlamışlardır. Mâtürîdî “Min” lafzının burada bağlaç olması durumunda ayetin anlamı “*Şunu bilmelisin ki iyilikler günahları alıp götürür*”⁶⁵⁴ beyanıyla aynı anlamı ifade edeceğini belirtir. Ona göre bu ifadeler Mu'tezileye ait görüşün çelişkisini ortaya koymaktadır, çünkü Mu'tezile büyük günahların tövbe olmaksızın kalkmayacağını, küçük günahlardan ötürü de azap uygulanmayacağını iddia eder. O bu ayette “min” lafzını bağlaç kabul etme eğilimindedir. Ona göre bu ayetteki 'seyyiât' kelimesi kebîreyi de kapsıyorsa Mu'tezilenin “kebîre tövbesiz bertaraf edilemez” görüşünü iptal edeceğini savunur. O eğer 'seyyiât' küçük günahlar anlamında ise bu sefer de onların küçük günahların zaten bağışlandığına ilişkin kanaatlerinin yanlışlığını ortaya koyacağı, çünkü ayette günahların sadaka ile örtüleceği vaat olunduğu görüşündedir. Mâtürîdî bu ayetteki seyyiat ifadesinin hem küçük hem de büyük

⁶⁴⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c.II, s. 154, 155.

⁶⁵⁰ Mü'min 40/7.

⁶⁵¹ Bkz. Nuh 71/28; İbrahim 14/41; Muhammed 47/19.

⁶⁵² el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. XIII, s. 13.

⁶⁵³ Bakara 2/271.

⁶⁵⁴ Hud 11/114.

günahları kapsayabileceğini belirtmektedir. Bu ayete göre sadaka küçük günahları bağışlattığı gibi büyük günahları da tövbesiz bağışlatabilir.⁶⁵⁵

Büyük günahların da sadaka ile bağışlanabileceği görüldükten sonra şefaath ile bağışlanması konusunda Mâtürîdî'nin bakışı ortaya konulacaktır.

2.6.9. Günahların Şefaath ile Bağışlanması

Mâtürîdî Mu'tezilenin şefaathin ancak suçsuz (zenb) hayırlı kullara özel olduğunu ya da suçundan/günahından tövbe edenlere olduğunu savunduğunu bildirir. O "Bunun dışındakilere şefaath yoktur" görüşünde olduklarını ve onların buna delil olarak da "meleklerin müminlere istiğfar edeceklerini" bildiren ayeti⁶⁵⁶ delil olarak gösterdiklerini söyler. O bu ayetteki meleklerin istiğfarının şefaath olduğunu ve bunun dünyada veya ahirette olabileceğini kabul etmektedir.⁶⁵⁷

Mâtürîdîye göre günahı olmayanın şefaate ihtiyacı yoktur. Şefaath günahkârlar için olur. Ayette "*tövbe edenler ve senin yoluna uyanlar*" ifadesi geçmektedir. Ona göre bu ifadede anlaşılan tövbe; tövbe edilmesi gereken günahlara sahip olanların tövbesidir, böyle kimselerin günahları meleklerin istiğfarda bulunmasıyla bağışlanır. Ona göre bu ayetteki meleklerin bağışlanma talebi günahkârlara (zünûb) yöneliktir ve şefaath de aynı şekildedir.⁶⁵⁸

Mâtürîdî'nin günahların şefaath ile de bağışlanabileceği konusundaki tespitlerinden sonra günahlarından tövbe etmeyen mürtekb-i kebîrenin durumu hakkındaki yorumları araştırılacak.

2.6.10. Tövbe Etmeyenlerin Durumu

Mâtürîdî'ye göre Allah Teâlâ tevvâb, raûf, halim, rahim vb. isimleri bildirilen ulûhiyet sıfatları ile rahmeti, af ve mağfiretiyle kullarını hep bağışlamış, kıyamete kadar da istiğfar ve tövbe eden kullarını iradesinde tövbeye müstahak iseler bağışlayacaktır.⁶⁵⁹

Ona göre buna rağmen küfür, şirk ve nifak günahından tövbe etmeyen kullar bu şekilde son nefeslerini verirlerse, Allah böylelerini bağışlamayacak ve ebedi olarak cehennem azabı ile cezalandıracaktır. Mâtürîdî'ye göre akıl ve hikmet, böyle birini bağışlamamasını ve ona ebedi olarak azap etmesini gerektirir. Ona göre akıl ve hikmetin gerekçeleri şunlardır:

⁶⁵⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 192.

⁶⁵⁶ Mü'min 40/7.

⁶⁵⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 154.

⁶⁵⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 154.

⁶⁵⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 462.

1- Allah'ın düşmanı ile dostu eşit olur. Hikmet dost ile düşmanı ayırt etmeyi gerektirir. Düşmanla dostu eşit tutan kimse hikmet sahibi sayılmaz.

2- Böyle bir kimse şirk günahını cahilliğinden dolayı işlemektedir. Böyle bir kimse bağışlanırsa, yaptığı için karşılığını aldığı ve şirkinden dolayı; Allah'tan başkasına taptığı için bağışlandığını sanır.

3- Eğer kâfir bağışlanırsa, fiillerin hikmeti ortadan kalkar. Fiiller ya övgü ya da yergi olması düşünülen neticelerden dolayı emredildiğinden eğer bu kimse bağışlanırsa verilmesi gereken fiilleri sebebiyle övülmüş olur ve hikmetin dışına çıkılır.

O Resulullah'ın kendisine kimlerin münafık olduğu beyan edilmeden önce bağışlanmalarını dilemesinin mümkün olduğunu, bundan sonra bağışlanmalarını dilemediğini savunur. Ona göre müfessirlerin bir kısmının ifade ettiği gibi amcası ve ebeveyninden birine bağışlanma dilemiş olması mümkün değildir.⁶⁶⁰

2.6.11. Tövbeleri Asla Kabul Edilmeyecek Olanlar

Allah Teâlâ “(Resûlüm!) Kullarıma, benim, çok bağışlayıcı ve pek esirgeyici olduğumu haber ver.”⁶⁶¹ buyurarak kullarına karşı affedici olduğunu bildirmiştir.

Mâtürîdî ancak O'nun affediciliğine rağmen imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da artıranların tövbelerinin kabul edilmeyeceği ve onların dalalette olduğu bildirilen ayetin⁶⁶² farklı görüşlerle açıklandığını bildirmiştir. O inkârını artıranlardan kastın bu şekilde ölenler olduğu söylendiğini belirtir; bu onların küfürlerini artırmalarıdır.⁶⁶³

O bu ayetteki ‘Onların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir’ ifadesinin bir kez tövbe edip sonra terk edenlerin tövbelerinin kabul edilmeyeceği anlamına geldiğini, onların sadece dilleriyle tövbe eden, ama kalplerinde tövbe fikri olmayan kişiler olduğunu savunur. Ona göre onlar gerçekte tövbe etmiş değildir, yoksa tövbe edip reddedilmiş anlamına gelmez. İmam gerçek tövbe etseler her zaman kabul edilebileceği görüşündedir.⁶⁶⁴

Mâtürîdî bu ayette geçen kimselerin, ebediyen iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği bir kavim olduğunu ve bu yüzden onların tövbelerini kabul etmeyeceğini bizlere haber verdiği bildirir. Bu ayetteki durumun Bakara 2/6. ayette “İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da

⁶⁶⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. VI, s. 462.

⁶⁶¹ Hicr 5/49.

⁶⁶² Âl-i İmran 3/90.

⁶⁶³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 356.

⁶⁶⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, c. II, s. 356.

onlar için birdir, asla iman etmezler.” ifadesinde açıklandığı gibi olduğunu belirtmiştir. O bu inkarcıların ölürken yaptıkları tövbelerinin kabul edilmeyeceğini vurgular.⁶⁶⁵

Mâtürîdî “*İmanlarının ardından inkarcılığa sapıp sonra da inkârlarını daha da artıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir.*”⁶⁶⁶ ifadelerinin belli bir kavim hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir. Yani o kavim asla tövbe etmeyecek şeklinde açıklamıştır.⁶⁶⁷ Tövbe kapısının hiçbir zaman kapanmayacağı ilkesinden hareketle ayetin açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. O bu ayetin “*onlar tövbe etmeyecekler*” anlamına geldiğine “*Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaât kabul olunmaz, fîdye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.*”⁶⁶⁸ diye buyurulan şefaât ayetlerinden açıklamalar yaparak işaretler bulmak ister. Mâtürîdî bu ayeti şefaâtçiler onlara şefaât edecek de şefaâtleri kabul edilmeyecek değil, onlar için şefaât edecek kimse olmayacak diye açıklamıştır. Buradan yola çıkarak onların asla tövbe etmeyeceğinin anlamına geldiğine işaret eder. İnsanın tövbesinin kabul edilmeyeceğini bilmesi insanın aklen ve ruhen kabul edebilmesi imkânsız görünen bir durumdur. İnsan psikolojisinin böyle bir durumu kabullenmesi ruh sağlığına aykırı görülmektedir.⁶⁶⁹

İmam eserinde Allah Teâlâ’nın Yunus (as.) peygambere nimet olarak tövbeyi muvaffak kıldığını⁶⁷⁰ anlatır. Daha sonra Allah’ın hükümlerinden biri de azâbına uğramış ve azâbın kuşattığı kimsenin tövbesini kabul etmemek olduğunu bildirir. Ona göre müminin bir hata yaptığında veya büyük günah işlediğinde, bunun bir hata ve günah olduğunu bilmesi ve günahını inkâr etmemesi sebebiyle tövbesinin kabul olunması mümkündür.⁶⁷¹

Mâtürîdî’nin *Te’vîlât*’ında Tövbe Meselesine Bakışı ile İlgili Tespitler başlığı altında irdelenen başlıklarda görüldüğü gibi tövbe insanın hidayetinde çok önemli bir role sahiptir. Dine tövbe ile girilir. İrtidattan tövbe ile dönülür. Küfr kelimesi insandan sâdır olmuşsa tövbe gereklidir. Büyük günahlardan veya diğer günahlardan tövbe ile Allah Teâlâ’nın rızasına dönülür. Görüldüğü gibi tövbe dinde ciddi bir fiildir. Bu ayetler tövbe kapısının her zaman açık olduğunu bildirir. Tövbe ile Allah’ın rahmetine kolay ulaşıldığını gösterdiği gibi kaybedilmemesi gerektiğini de vurguladığı görülür. Bu ayetlerden kul ile Rabbi arasında bir sır olan tövbeye çok önem verilmesi gerektiği ve asla ciddiyetsiz yaklaşılmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Allah bazı kulların günahını tövbeyle affetmeyebilir. Bu kul ile Allah

⁶⁶⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 356.

⁶⁶⁶ Âl-i İmran 3/90.

⁶⁶⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 356.

⁶⁶⁸ Bakara 2/48.

⁶⁶⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. II, s. 357.

⁶⁷⁰ Kalem 68/49.

⁶⁷¹ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, c. XVI, s. 41, 42.

arasındadır. Bunu da ancak Allah bilebilir. Kula düşen son ana kadar ümit var olmak ve Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmaktır. Tövbeden ve tövbe etmekten asla vazgeçmemelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada İmam Mâtürîdî'nin Maverâünnehir bölgesinde Hanefîliğe dayanarak Ehl-i sünnet yolunun kurulmasında etkin rol oynadığı ve Ehl-i sünnet akidelerinin belirlenmesinde *Te'vîlât*'ın önemli bir yerinin olduğu görülmüştür. Mâtürîdî, Hz. peygamberin vefatından sonra Müslümanların içine düştüğü siyasî sıkıntıların itikadî sorunlara dönüşmesi sonucu, Kur'an'ın ortaya koyduğu birlik ve beraberlik ruhundan uzaklaşmasına bir çâre olarak ilâhî kelâmı hikmet bağlamında Ehl-i sünnet'in birlik olma anlayışına uygun olarak tefsir etmiş ve büyük günah meselesini hikmet kavramı bağlamında açıklamıştır. O, te'villerinde dışlayıcı değil birleştirici olacak şekilde hareket etmiştir.

Hâricîlerin, günah işleyenleri küfre düşmekle suçlaması ve tekfir etmesi İslam toplumunda ciddi yaralar açmıştır. Mâtürîdî Hâricî mezhebinin mürtekibi kebîreyi tekfir etmesi ve İslam toplumunun dışına çıkartmasına karşın Ehl-i kible ve İslam milleti kavramları gereği kimsenin kebîre sebebiyle münkir kâfir sayılmaması gerektiğini savunmuştur. Mürcienin büyük günah konusundaki yaklaşımını hakikate uygun bulmamış ve büyük günah işleyen müminlerin de günahları karşılığında affa uğramadıklarında ceza göreceklerini ifade etmiştir. Mu'tezilenin büyük günah işleyen fâsığın tövbe etmeden ölmesi veya ahiret gününde ilahî affı elde edemedi cehennemde düşmesi durumunda ebedî olarak cehennemde kalacağı görüşünü kabul etmemiştir. O mümin insanın ebedî olarak cehennemde kalmayacağını bir gün Allah Teâlâ'nın onun için hükmettiği cezânın sona ermesi ile affını kazanarak cennete gideceğini Kur'an ayetleri ile açıklayarak ortaya koymuştur.

O cennet ve cehennemin ebedî olduğunu; cennetin müminler cehennemin kafirler için olduğunu Kur'an'dan temellendirerek ortaya koymuştur. Kâfirlerin inkârından dolayı cehennemde ebedî kalacağını beyan etmiştir. Cehmiyenin cennet ve cehennemin içindekilerle yok olacağı fikrini reddetmiştir. Böyle bir inancın kafirlerin azabı küçük görmesine sebep olacağını, cehennemden kurtuluş ümidi oluşturacağını ve kâfirlerin cezayı hafif görmelerine neden olacağını belirtmiştir.

Mâtürîdî imanın mahiyetinin Allah'ın varlığını, birliğini ve Hz. Muhammed aracılığıyla gönderdiği vahiyleri kalben tasdik etmek olarak belirtmiştir. O ameli imanın bir parçası olarak kabul etmemiştir. Ona göre mümin ilâhî emre aykırı bir davranışta bulunurken de imanı reddedip terk etmemekte iman ile bağını sürdürmektedir. Bu konuda kanıt olarak iman ve amelin birlikte zikredildiği ayetleri göstermiştir. İmanla ameli birbirine bağlayan atıf ve şart edatları imanla amelin ayrı şeyler olduğuna işaret etmiştir. O adam öldürmek gibi büyük bir günahı işleyenlerin kısas cezasına çarptırılacağı bildirilen ayette bu fiili yapanlardan

“müminler” diye bahsedilmiş olmasını ve onlardan iman vasfının kaldırılmamış olmasına kanıt olarak göstermiş ve ilgili ayette büyük günah işleyenlerin imanlarını kaybettiklerine dair herhangi bir işaret bulunmadığını savunmuştur. Bu çalışmada tüm bu gerekçelere dayanarak Mâtürîdî’nin mürtekibi kebîrenin küfre düşmediği müddetçe imânından dolayı ebedî olarak cehennemlik olmayacağını Kur’ân-ı Kerîm’e göre temellendirdiği görülmüştür. O büyük günah işleyenin günahı helal sayarak veya nehyedeni hafife alarak işlerse küfre düşeceğini savunmuştur.

Mâtürîdî *Te’vîlât*’ta insanın yaratılış özellikleri gereği hem fücür hem de takva mayasını özünde barındırdığını ve bu sebeple insanın günah işleyip hata yapabileceğini vurgulamıştır. İnsanın melekler gibi olmadığını aceleci olması, çok hırslı oluşu, nankör oluşu, cahil ve zalim oluşu, şeytanın vesvesesine kanması, dünyanın geçiciliğine rağmen gaflete düşmesi, şehvetine düşkünlüğü, öfkesine yenik düşmesi, ibadetlerin meşakkatlerine tahammülsüzlüğü, azimli olmada yetersizliği, nefsânî arzularına ve dünya lezzetlerine karşı koymada acizliği gibi sebeplerle hata yapabildiğini belirtmiştir.

Mâtürîdî tövbenin ilk insandan beri varoluşuna dikkat çekerek insanî bir gereklilik olduğunu ortaya koymuştur. O tövbeyi gûnahtan dönmek, günahı terk etmek ve pişmanlık duymak olarak tanımlamıştır. Onun yorumlarında ve tevillerinde Allah Teâlâ’nın bağışlayıcı yönünü ön plana çıkarttığı tespit edilmiştir. Dine girerken, irtidattan dönerken, küfr kelimesi sâdır olduğunda, günah işlendiğinde Allah Teâlâ’nın affına mazhar olmak için tövbenin gerekli olduğunu vurgulamıştır. O istiğfâr ve tövbenin aynı şey olduğunu ve istiğfârın samimiyetle yapılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre samimî istiğfâr eden tövbe etmiştir.

Allah Teâlâ’nın rahmeti olarak gûnahtan dönüp doğru yolu bulması için insana mühlet verdiğini beyan etmiştir. Ona göre insan verilen tüm mühletleri tüketse ve tövbe edemeden imtihan hayatını tamamlasa bile imanlı olarak yaptığı iyiliklerin ilahî rahmet gereği Allah’ın meşietî ile değerlendirmeye alınacağını belirtmiştir. O günahların meleklerin istiğfârı, sadaka ve şefaât ile bağışlanabileceğini nasslar ile temellendirmiştir. Büyük günah işleyenlerin Allah’ın rahmetinden ümit kesmemesi gerektiğini Allah’tan ümit kesmenin küfür olduğunu vurgulamıştır.

Müellifin yaşadığı dönemde toplumun içinde bulunduğu sorunları çözmek için tefsirinde Mu’tezile mezhebi ve Hâricîlere karşı tenkitlerde bulunduğu ve mücadele verdiği gözlemlenmiştir.

Mâtürîdî büyük günahların şehvet baskısı ve hamiyet ile işlenmesini onun affının umulmasında bir sebep olarak saymıştır. Ancak *Te’vîlât*’ta bütün büyük günahların işlenmesi

şehvet, öfke ve hamiyet gibi nefsânî özellikler belirtilerek açıklanırken bazı günahların “azm” ile işlendiği göz ardı edilmiş ve ayrıntılı açıklamalardan kaçınılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre büyük günahlar incelenip Kur’ân’ın bütünlüğü göz önünde bulundurularak insanın ahlâkîliği ve iman ilişkisi araştırılıp büyük günahların helal sayılarak veya nehyedeni hafife alarak işlenmesi durumunda kişiyi küfre götüreceği meselesinin Kur’anî temelleri ve kelâmî tutarlılığı dikkate alınarak İslam’ın başlangıcından günümüze kadar araştırılarak ortaya konulması konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, M. F., *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li el-fazi'l-Kur'an-i'l-Kerîm*, Dârul-Kutubu'l Misrî, Kahire, 1364/1945.
- Ahmed b. Hanbel, E. A., *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vdğr., Müessesetü'l-risâle, Beyrut, 1416/1995.
- Algül, H., “Mescid-i Dırâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara, 2004.
- Alper, H., “Münafık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, Ankara, 2021.
- Aruçi, M., “Vasıl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLII, İstanbul, 2012.
- Aykaç, M., “Hilâl b. Ümeyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul, 1998.
- el-Bağdâdî, E. A., *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Dâru'l-âfâkî'l-cedîde, Beyrut, 1397/1977.
- Bebek, A., “Günah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul, 1996.
-, “Kebîre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, Ankara, 2022.
-, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Boynukalın, M., “Suç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul, 2009.
- el-Buhârî, M., *el-Câmiatu Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Züheyr en-Nâsır, Dâru Tavkî'n-necât, yy., 1422/2001.
- Cengiz, L., “Emevîler Döneminde Kader Problemi”, *Marife Dînî Araştırmalar Dergisi*, yıl 1, sayı 1.
- Cerrahoğlu, İ., *Tefsir Usûlü*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1971.
- el-Cürcânî, S. Ş., *Kitabü't-Ta'rîfât*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
- Çağrıçı, M., “Nankörlük”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul, 2006.
- Çelebi, İ., “Mu'tezile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, Ankara, 2020.
- ed-Dârimî, E. O., *Nakdu'l-İmam Ebî Said Osman b. Said ale'l-Merîsiyyi'l-Cehmiyyi'l-Anîd fi Mâ İfterâ Ale'llahi Azze ve Cel le mine't-Tevhid*, thk. Reşid b. Hasen el-Elmaî, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1418/1998.
- Develioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970.
- ed-Dihlevî, Ş. V., *Huccetullahi'l Bâliğa*, thk. es-Seyyid es-Sâbık, Beyrut, 1426/2005.
- Doğan, M., *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2001.
- Ebû Ubeyde M. M., *Mecâzu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 1381/1961.
- Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk), B. İ., *Tebşîratü'l-hükkâm*, Mektebetu'l-Kulliyyâtu'l-Ezheriyye, Kahire 1406/1986.
- Ece, H. K., *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul, 1999.

- Efendioğlu, M., “Velid b. Ukbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul, 2003.
- Emin, A., *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, trc. Ahmed Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1976.
- el-Eş'ârî, E. A., *El-İbâne an Usûlü'd-Diyâne*, thk. Fevkiyyetü Hüseyin Mahmud, Dâru'l-Ensâr, Kahire 1977.
-, *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfü'l-Musallîn*, nşr. Ritter, Helmut, Wiesbaden, 1400/1980.
-, *Usûlü Ehli'sünneti ve'l-cemâati*, thk. Mîhammed es-Seyyid el-Celeyend, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kahire, 1440/2018, s. 164.
- el-Ezherî, E. M., *Tehzîbu'l-luğa*, “f-s-k” md., thk. Muhammed İvaz Mur'îb, Daru İhyâ'ut-Turâsil Arabî, Beyrut, 1431/2010.
- el-Ferrâ, E. Z., *Maâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulfettah İsmâîl Şiblî, Dâru'l-Mısırî, Mısır, ts.
- Fettah, İ. A., “Eş'ârî Ebu'l-Hasen”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1995.
- Fığlalı, E. R., “Cemel Vakası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, 1993.
-, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1980.
-, “Hâricîler” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, İstanbul, 1997.
-, *İbadiyyeni Doğuşu ve Görüşleri (Doktora Tezi)*, AÜİF Yayınları (No:160), Ankara 1983.
- el-Fîrûzâbâdî, M. M., *el-Kâmûsu'l-muhît*, nşr. Muhammed Nuaym Urgusûsî, Lübnan, 1417/1996.
- el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddin es-Semin, *Umdetu'l-hüffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.
- el-Harbî, E. İ., *Garîbu'l-Hadîs*, tkk. Dr. Süleymân Muhammed İbrâhîm, Câmîatu Ummu'l-Kura, Mekketu'l-Mükerreme, 1401/1984.
- el-Hayyât, E. A., *Kitâbü'l-İntişâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhid*, Kahire, 1344/1925.
- el-Heysemî, N., *Mecmau'z-Zevâid ve Menbaul-Fevâid*, thk. Hisâmuddîn el-Kudsî, Kudsî Yayınevi, Kahire, 1415/1994.
- el-Heytemî, İ., *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir*, Dar'ul Fikr, 1407/1987.
- Işık K., *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1967.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali, *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâi ve'-nihâl*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, ts.
- İbn Kesîr, E. İ., *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.

- İbn Kuteybe, E. A., *Kitâbu Garibil-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, 1398/1978.
- İbn Manzûr, E. C., *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1415/1994.
- İbn Mücâhid, E. A., *Kitâbu's-seb'atu fi'l-kirâati*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1400/1980.
- İbn Teymiyye, T. A., *Kitâbu'l-iman*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Albanî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Amman, 1417/1996.
-, *Mecmuu'l- Fetevâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Medine, 1416/1995.
- İbn Vehb, E. A., *Tefsîrul-Kur'ân min el-Camii li-ibn Vehb*, thk. Miklos Murânî, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, yy., 1424/2003.
- el-Îcî, A. A., *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm, Âlemu'l-Kutub*, Beyrut, ts.
- el-İsfahânî, R., Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Kitâbu't-Tefsîr*, thk. Âdil b. Ali eş-Şidî, Dâru'l-Vatan, Riyad 2003.
-, *el-Müfredât fi garibi'l- Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davûdî, Dar'ul-Kalem & Dar'uş Şâmî, Dımeşk, & Beyrut, 1431/2010.
- Izutsu, T., *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2017.
-, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Salahattin Ayaz, İstanbul 2013.
- Kalaycı M., *Ehl-i sünnetin Reislerinden İmâm-ı Eş'arî ve Eş'arîlik*, Anadolu Ay Yayınları, Ankara 2019.
- Kandemir, M. Y., "Ka'b b. Malik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul, 2021.
- Karagöz, İ., *Günahlar Tevbe ve İstiğfar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- el-Kâsânî, A. E., *Bedâ'i 'u's-şanâ'i ' fi tertîbi's-şerâ'i ' , Daru'l-kutubu'l-ilmî, yy., 1406/1986.*
- Kılıç, S., *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya, 1988.
- Kılınç, Mustafa, *İmâm Mâtürîdî'de İman-Fısk İlişkisi* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.
- el-Kirmânî, Ş., *el-Kevâkıbü'd-derârî fi şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*, Beyrut 1401/1981.
- el-Kurtubî, E. M., *el-Câmi 'u li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûni ve İbrahim Atfışun, Dâru'l-kutubi'l-mısırî, Kahire, 1384/1964.
- Kutlu S., *İmam El-Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2003
-, "Kerrâmiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, Ankara, 2022.
-, "Mürchie", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul, 2006.
- el- Mâlikî, E. İ., *Ahkâm'ul-Kur'ân*, thk. Amir Hasen Sabri, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1426/2005.

- el-Mâtürîdî, E. M., *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, Daru'l Câmiatu'l-Mısırî, İskenderiye, ts.
-, *Kitâbü't-Tevhîd*, (trc. Tahir Uluç), Ketebe Yayınları, İstanbul, 2021.
-, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu vdğr., Kontrol Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ma'mer b. Raşid, *Kitâbu'l-Câmiî*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, el-Meclisu'l-ilmî, Hindistan, Mektebet'ül-İslamî, Beyrut, 1403/1983.
- Mavil, H. Y., "Eş'ariyye'nin Kurucusu Ebü'l-Hasan el-Eş'arî", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2012.
- Mücahid b. Cebr Ebu'l-Haccâc et-Tâbi'î, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam, Dâru'l-Fikri'l-İslamiyyil-Hâdise, Mısır, 1989.
- en-Nehhâs, E., *Maânîl-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sabûnî, Câmiatu Ummul-Kurâ, Mekke, 1419/1988.
- en-Nesefî, E. M., *Tabsîratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara, 1424/2003.
- Özen, Ş., "Mâtürîdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara, 2003.
- Özdeş T., "Mâtürîdî'yi Nasıl Okumalıyız?", *Dinî ve Felsefî Metinler Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İstanbul, 2012.
-, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- el-Pezdevî E. M., *Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Lins, el-Mektebetü'l- Ezheriyye li't-türâs, Kahire, 1424/2003.
- er-Râzî, F., *Mefâtîhu'l-gayb et- Tefsîru'l- Kebir*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 3. bs., Beyrut, 1420/2000.
- Sabırlı, E., *Te'vîlâtü'l- Kur'an'da İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile Eleştirisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2021.
- es-Sabûnî, M., *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru's-sâbûnî, Kahire, 1997.
- es-Sâbûnî, N. A., *Kitâbu'l-Bidaye min'el-Kifâye fîl-Hidâye fî Usûluddîn*, thk. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1389/1969.
- es-Sanânî, Abdürrezzâk, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut, 1420/1999.
- Sarıkaya, M. S., *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2021.
- es-Seffârînî, Ş. M., *Levâihu'l-envâru's-sunniye ve Levâihu efkâru's-sunniye*, thk. Abdullah b. Muhammed b. Süleyman el-Basrî, Mektebetü Rüşd, Riyad, 1415/1994.

- Sezikli, H. A., “Münâfık (Hz. Peygamber Döneminde Münafıklar)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI, Ankara, 2020.
- Sinanoğlu, M., “Şirk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul, 2010.
- Şafak, A., “fısk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul, 1996.
- eş-Şehristânî, E. M., *el-Milel ve’n-nihâl; Müessesetül Halebî*, Beyrut, 1410/1990.
- Şemsettin S., *Kâmus-i Türki*, İstanbul, 1901.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *et-Tabsîr Fî Me’âlimi’d-Dîn*, thk. Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibli, Dâr’ul-Âsime, yy., 1417/1996.
-, *Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk* (nşr. M. J. de Goeje), I-XV, Leiden 1879-1901, 1964-65.
- et-Tancı, M., *el-Mucemu’z-Zehebi*, Beyrut, 1389/1969.
- Taşköprizâde A., *Miftâhu’s-Seâde*, Dâru’l-Kütübi’l-Hadîse, Kahire, ts.
- Teber, H., *Hâricî-İbâdî Tefsîr Gelenegi Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri ve Tefsiri*, İlahiyât Yayınları, Ankara, 2014.
- et-Teftâzânî, Sa’deddin Mes’ûd b. Ömer, *Maķâşıdu’l-Kelâm fî ‘akâidi’l-islam*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 129, İstanbul 2019.
- et-Tirmîzî, Ebî İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu’l-Kebîr*, thk. Beşşar Avvad Ma’rûf, Dârul-Garbî’l-islamî, Beyrut, 1417/1996.
- Topaloğlu B., *Kelam ilmi: Giriş*, İstanbul, 1996.
-, “Mâtürîdî (Kelâma Dair Görüşleri)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara, 2003.
-, “Te’vîlâtü’l-Kur’an”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, İstanbul, 2012.
- Tunç, C., “*Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi*”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1978.
- Türkiye Diyanet Vakfı (Komisyon), *Kur’an-ı Kerîm ve Açıklamalı Mealî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.
- et-Tüsterî, Sehl, *Tefsirü Tüsterî*, thk. Muhammed Basil Uyûn, Dârul-kutubül-ilmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- Yaman, M., *Kelâm’da Günah ve Tevbe*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- Yaşar, M. Y. “Taberî’nin et-Tabsîr Fî Me’âlimi’d-Dîn Adlı Eserinde İmânın Mâhiyeti Ve Büyük Günah İşleyenlerin Durumu”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, sy. 1, 2018.
- Yaşar, Naif, *İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî*, Ankara Okulu, Ankara 2016.
- Yavuz, Y. Ş., “Cemel Vakası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, 1994.

....., “Ehl-i sünnet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, X, İstanbul, 1994.

....., “fâsık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, İstanbul, 1995.

Yiğit, İ., “Hz. Osman” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, İstanbul, 2007.

....., “Tebük Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, İstanbul, 2011.

ez-Zeccâc, E. İ., *Meâni’l- Kur’ân ve İ’râbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut 1988.

ez-Zehebî, Ş., *el-Kebâir*, Dâru’n-nedvetü’l-cedîde, Beyrut, ts.

ez-Zemahşerî, E. M., *Esâsü’l-Belağâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyun, Dâru’l- kutubu’l-ilmîyye, Beyrut, 1413/1992.

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi:24.05.2022)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve Soyadı	Nevfel SOYLU
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Nevşehir İmam Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce, Arapça
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Öğretmen, Müdür Yardımcılığı, Şube Müdürlüğü
Çalıştığı Kurumlar	Millî Eğitim Bakanlığı